

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ BİLİM DALI**

**İSLÂM TARİHÇİLERİNİN TARİHÇİLİK
HİKÂYELERİNE DAİR ÖRNEKLER**

ŞEYMA KOCABAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. BEKİR BİÇER**

KONYA-2024

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şeyma KOCABAŞ		
	Numarası	18810501085		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Orta Çağ Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bekir BİÇER		
	Tezin Adı	İslâm Tarihçilerinin Tarihçilik Hikâyelerine Dair Örnekler		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Şeyma KOCABAŞ

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şeyma KOCABAŞ		
	Numarası	18810501085		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Orta Çağ Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bekir BİÇER		
Tezin Adı	İslâm Tarihçilerinin Tarihçilik Hikâyelerine Dair Örnekler			

ÖZET

Kur'an'ı Kerim'de yer alan kıssalar insanların tarihe olan ilgilerini artırmıştır. Kendilerinden önceki yaşayan milletlerin eylemlerini, düşüncelerini okumak insanlar için yol gösterici araç haline gelmiştir. Kur'an'ı Kerim'de Cahiliye Dönemi Araplarını, Hz. Muhammed'in çocukluğu, Peygamberliği ve daha sonrasında vahyin gelişiyile insanların İslâm'a girmesi, bu uğurda müşriklerle yapılan savaşlar, halkın dinî ve kültürel yaşamı adeta bir rehber olarak âlimlere yol göstermiştir.

Medine Sözleşmesi, Hz. Peygamber'in çevre kabile, ülkelere yazmış olduğu davet mektupları, devletlerarası yapılan antlaşmalar, Hz. Ömer dönemindeki divan defterleri, Emevî Halifesi Muaviye b. Ebû Süfyan'ın ensab ilmine önem vermesi ve bu amaçla ilmi çalışmalar yaptırması aslında birer tarihi belge niteliği taşır. Bunun âlimler tarafından kullanılması İslâm tarihçiliğinin başlamasına kanıt olarak gösterilebilecek niteliklerdir. Hz. Peygamber'in vefat etmesinden sonra âlimlerin elinde gerek yazılı gerekse yazısız halde bulunan tarihi belge sayılan dokümanların birleştirilip bir araya getirilmesiyle ilk İslâm tarihi yazıcılığı başlamıştır. İslâm tarihi yazıcılığının önemli isimleri olan Zührî, Vâkîdî, Taberî, Dineverî, Ravendî, Beyhakî, Belâzürî ismini aşağıda yer vereceğimiz nice âlimlerin yaşamlarına ilişkin bilgilere bu çalışmada yer verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı İslâm tarihine önemli katkıları olan değerli tarihçilerin tarihçiliğimize katkılarını tespit etmektir. İslâm tarihçileri hakkında günümüzde birçok eser bulunmaktadır. Ancak bu tarihçilerin ne gibi şartlarda, neden ve nasıl tarihçi oldukları hususunda ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde bir bilgi sahibi olamadık. Bu sebeple bizde İslâm tarihçilerini tespit ederek, onların hayat hikâyelerini, memleketlerini, etnik kimliklerini, siyasî tutumlarını, yaşadıkları şehirleri, mensup oldukları din ve mezhepleri ve tarihçilikleri ortaya koymaya çalıştık. İslam tarihçileri neden ve nasıl tarihçi oldular? Sorusunun cevabını bulmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihçiliği, İslâm Tarihi Kaynakları, İslâm Tarihçileri

Author's	Name and Surname	Şeyma KOCABAŞ		
	Student Number	18810501085		
	Department	History Department / Medieval History Department		
	Study Programme	Master's Degree / Medieval History	X	
		Doctorate of Philosophy		
	Supervisor	Prof. Dr. Bekir BIÇER		
Title of the Thesis/Dissertation	Examples of Historiographical Stories of Islamic Historians			

ABSTRACT

The parables in the Qur'an have increased people's interest in history. Reading the actions and thoughts of the nations living before them has become a guiding tool for people. In the Qur'an, the Arabs of the Jahiliyyah Period, the childhood of the Prophet Muhammad, his prophethood, the Prophethood of the Prophet Muhammad and the subsequent conversion of people to Islam with the advent of revelation, the wars fought with the polytheists for this cause, the religious and cultural life of the people have guided the scholars as a guide.

The Medina Convention, the Prophet's letters of invitation to the surrounding tribes and countries, the treaties between states, the divan books during the reign of Hz. Ömer, the Umayyad Caliph Mu'awiya b. Abu Sufyan's attaching importance to the science of ensab and commissioning scientific studies for this purpose are actually historical documents. The use of this by scholars can be shown as evidence for the beginning of Islamic historiography. After the Prophet's death, the first Islamic historiography began with the gathering of the documents that were considered historical documents, both written and unwritten, in the hands of scholars. In this study, information about the lives of Zuhri, al-Waqi, al-Tabari, al-Dinari, al-Rawandi, al-Bayhaqi, al-Balazuri, and many other scholars who are important names of Islamic historiography are included.

The aim of this study is to determine the contributions of valuable historians who made important contributions to Islamic history to our historiography. Today, there are many works on Islamic historians. However, within the framework of the sources we have access to, we have not been able to find information about the conditions under which these historians became historians, why and how they became historians. For this reason, we have tried to identify Islamic historians and reveal their life stories, hometowns, ethnic identities, political attitudes, cities they lived in, religions and sects they belonged to, and their historiography. Why and how did Islamic historians become historians? We tried to find the answer to this question.

Keywords: Islamic Historiography, Sources of Islamic History, Islamic Historians

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
ÖN SÖZ	vii
1. Araştırmanın Amacı	8
2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	8
3. Araştırmanın Kaynakları	10
3. 1. Temel Kaynaklar.....	10
3. 2. Araştırma Eserleri	12
GİRİŞ	14
1.Tarih Nedir?.....	14
2. İslâm ve Mezhep nedir?.....	15
3. Dönemin Yaygın Dili	19
4. İslâm Tarihçiliğinin Doğuşu	23

BİRİNCİ BÖLÜM İSLÂM TARİHÇİLERİNİN HAYAT HİKÂYELERİ

1. 1. Tarihçilerin Kısa Hayat Hikâyeleri	29
1. 1. 1. Siyer ve Megazî Yazan Tarihçiler	29
1. 1. 2. Neseb (Soy) Kitapları Yazan Tarihçiler	35
1. 1. 3. Kronolojik Tarih (Genel Tarih) Yazan Tarihçiler	37
1. 1. 4. Coğrafya-Bölge-Şehir Kitapları Yazan Tarihçiler	42
1. 1. 5. Tabakât ve Terâcim Kitapları Yazan Tarihçiler	44
1. 1. 6. Hanedan Tarihi Kitapları Yazan Tarihçiler	48
1. 2. Tarihçiliklerinde Etkili Olan Unsurlar	51
1. 2. 1. Tarihçilerin Mezhepleri	51
1. 2. 2. Tarihçilerin Meslekleri	54
1. 2. 2. 1. Kadılık Yapan Tarihçiler	55
1. 2. 2. 2. Nedimlik Yapan Tarihçiler	56
1. 2. 2. 3. Naiblik Yapan Tarihçiler	59
1. 2. 2. 4. Kâtiplik Yapan Tarihçiler	59
1. 2. 2. 5. Müderrislik Yapan Tarihçiler.....	60

1. 2. 2. 6. Ticaretle Uğraşan Tarihçiler	61
--	----

İKİNCİ BÖLÜM İSLÂM TARİHÇİLERİNİN SİYASİLERLE İLİŞKİLERİ

2. 1. Tarihçilerin Dönemin Yöneticileri ile Olan İlişkileri	63
2. 1. 1. Tarihçilerin Halifeler ile İlişkileri	64
2. 1. 2. Tarihçilerin Sultan-Melikler ile İlişkileri	69
2. 1. 3. Tarihçilerin Vezirler ile İlişkileri	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İSLÂM TARİHÇİLERİNİN TARİHÇİLİKLERİ

3. 1. İslâm Tarihçilerinin Yararlandıkları Kaynakları	74
3. 2. İslâm Tarihçilerinin Tarihe Katkıları.....	92
3. 3. İslâm Tarihçiliğinde Tenkit	106
3. 3. 1. İbn Miskeveyh'in İslâm Tarihçiliği Eleştirisi	107
3. 3. 2. İbn Haldûn'un İslâm Tarihçiliği Eleştirisi	109
SONUÇ	114
KAYNAKÇA.....	118

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	Bin, ibn
bint.	Binti
c.	Cilt
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
DİA.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İSAR.	İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı
M.	Milâdî
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfa sayıları
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Üni.	Üniversitesi
vs.	Vesaire
Yay.	Yayını, yayınları

ÖN SÖZ

Tarih, insanların yaşamları boyunca gerçekleşen olay ve olguları belli bir zaman ve mekân boyutunda, sebep-sonuç ilişkisi içinde belgelere dayanarak ele alan ilim dalıdır. İslâm ise semavî dinlerin sonuncusu olarak, vahiy ile inen Kur'an-ı Kerîm ve peygamber aracılığıyla insanlara tebliğ edilmek üzere inen bir dindir. Bu doğrultuda İslâm tarihide ilk başlarda hadis râvîlerinin aracılığı ile Hz. Peygamber'in sîresive bunu takiben gazve ve seriyyeleri yazılarak başlamıştır. Hz. Peygamberin hayatı üzerinden yazılan siyer ve meğâzi kitapları ile başlayan İslâm tarihçiliği tefsir, hadis, fıkıh alanları üzerine telif edilen eserler daha sonra Halifeler dönemi ile devam edegelmiştir. Yani ilk İslâm tarihi eserleri siyer ve meğâzi kitapları ile başlamış, ardından da tabakât ve fütûhât kitapları ile devam edegelmiştir. Klasik İslâm tarihçileri de eserlerini yaratılış ile başlayarak son din İslâm ve peygamberi Hz. Muhammed'in hayatı ardından halifeler dönemi ile devam etmiş ve son olarak eserinde vermek istediği bilgileri vererek çeşitli tarih kitaplarını kaleme almışlardır.

İslâm tarihçiliği iktidara gelen Emevî ve Abbâsî Halifelerinin siyer alanındaki araştırmalara öncülük etmesi ve yapılmasını desteklemesi ile daha da gelişmiştir. Özellikle Abbâsî Devleti'nin merkezinin Irak bölgesinde bulunması hem ilmî faaliyetleri çoğaltmış hem de Fars, Hind gibi kültürlerin buluşma noktasında olması bu çalışmaların İslâm dünyasındaki ilk örnekleri olmuştur. Özellikle Hz. Peygamber sonrasında sistemleşen devletin fikhî, hukukî, idarî, askerî, siyasî alanların aydınlatılması, kayıt altına alınması İslâm tarih yazıcılığını geliştirmiştir. Ayrıca özellikle hadis ilminde senetlerin güvenilirliği hususunda râvîlerin yaşamlarına ilişkin yazılan tabakât kitapları da büyük öneme sahiptir. Biyografik eserler olan tabakât kitapları hadis râvîlerinin aktardığı bilgilerin ne kadar doğru olduğuna dair bilgiler vermektedir. Kısaca râvîlerin hayatları doğrultusunda güvenilirliklerini tespit etmeye yönelik yapılan inceleme eserleridir. Bu eserler daha sonraları iktidara gelen şahsiyetlerin yaşamlarının yazılmasıyla devam etmiş, biyografik birer tarih kitabı haline gelmiştir.

Bizde çalışmamıza bu süreç doğrultusunda içlerinde ilk İslâm tarihçilerinden de oluşturduğumuz İbn Şihâb ez-Zühri'nin doğumu olan H. 51 / M. 671 tarihinden başlamak üzere İbn Haldûn'un vefatı H. 732 / M. 1332 yıllarını kapsayan yirmi beş tarihçimizin hangi alana yönelik ise telif ettiği eserlerinin sınıflandırılması yapılarak yaşamlarına ve eserlerine dair bahsettik. Zaman diliminin geniş tutulmasının sebebi tarihçiliğimizin başlangıcı ve olgunlaşma sürecini birlikte değerlendirebilmektir. İsimlerini yeri geldiği vakit dile getireceğimiz müelliflerimiz İslâm tarih yazıcılığı bünyesinde ilkleri barındıran kıymetli eserler telif etmişlerdir. Tarihçilerimizin isimlerinin tespiti İslâm tarihine ve tarihçiliğine katkıları olanlar içinden seçim yapılarak kaleme alınmıştır.

Çalışmamızın belirlenmesinde ve tüm süreç boyunca maddi, manevi olarak destek ve yönlendirmeleri ile yanımda olan tez danışmanım Prof. Dr. Bekir BİÇER hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışmama dikkat edilmesi gereken noktalar konusunda ilgili bilgilerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ hocama teşekkürü borç bilirim. Çalışmamın son halini almasında verdiği desteklerden ötürü Arş. Gör. Burak ÇELİK hocama teşekkür ederim. Yaptığı son okumalarla ve düzenlemelerle eksiklerimi gidermemi sağlayan kardeşim Mücahit KOCABAŞ'a teşekkür ederim. Son olarak beni bu günlere getiren maddi ve manevi olarak her zaman desteklerini hissettiren sevgili aile fertlerime, özellikle annem babam Emine ve Ali KOCABAŞ'a sonsuz teşekkür ederim.

Ayrıca bana kaynaklarından istifade etmemi sağlayan ve eşsiz kütüphanesini açan kıymetli dedem Sadeddin UZUNER'e teşekkür ederim. Tezimi bu süreç boyunca değerli bilgileri ve öğütleri ile beni destekleyen Şubat 2024'te vefat eden dedeme ithaf ediyorum...

ŞEYMA KOCABAŞ

KONYA 2024

1. Araştırmanın Amacı

İslam tarihçilerinin eserleri Müslümanlar ve Müslüman olmayan insanlar hatta bütün insanlık için önemli bir bilgi kaynağıdır. Ancak tarihi bilgilerin kullanılabilmesi için metin tenkidinin çok iyi yapılması gerekmektedir. Metin tenkidi ise bilgilerin kaynağında yer alan tarihçilerin iyi tanınması ile mümkün olabilir. Bu araştırmada erken dönem İslam tarihçilerinin doğumu, doğdukları yer, aileleri, ailesinin kültür çevreleri, mesleği, etnik kimliği, eğitim durumu, dinî ve mezhebi ilişkileri, tarihçi olmasının sebepleri, saray, sultan ve halife ile ilişkileri tespit edilecektir. Buradaki amaç tarihçi nasıl bir insan, neden tarihçi oldu, yetiştiği ve yaşadığı çevrenin tarihçiliğine tesirleri nelerdir ve ne kadar itimat edilecek bir tarihçidir? gibi sorulara cevap aranmıştır. Bunları yaptıktan sonra tarih kitaplarında hangi kaynakları kullandılar, yaşadığı dönemlerde tarihe katkıları neler oldu ve tarihçiliğimizdeki yerleri nedir? sorularına cevap aranmıştır. Özetle bu tezde İslâm tarihçilerinin neden ve nasıl tarihçi oldukları araştırılacak, tarihçilikleri tartışılacak ve tarihe katkıları tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırmada H. 51 / M. 671 tarihten başlamak üzere H. 732 / M. 1332 tarihine kadar yirmi beş tane tarihçi araştırılmıştır. Çalışmamıza konu olan tarihçilerimizi belirlerken İslâm tarihçiliğine önemli katkısı olanlar içinden seçim yapılmıştır. Bu sebeple kronolojik olarak Zührî'den başlanılarak sırayla, İbn İshâk, İbnü'l-Kelbî, Vâkıdî, İbn Hişâm, Zübeyrî, Halife b. Hayyât, İbn Sa'd, İbn Cerîr et-Taberî, Belâzürî, Mes'ûdî, Ya'kûbî, Dineverî, İbn Miskeveyh, Beyhakî, Ravendî, İbnü'l-CevzîEbü'l-Ferec, İbnü'l-Kalânîsî, İbnü'l-Esîr, Sıbt İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Adîm, İbn Bîbî, Zehebî, İbn Kesîr ve son olarak İbn Haldûn'un anlatımı ile sonlandırılmıştır.

Yöntem olarak önce kaynak kitaplar tespit edildi, sonra bunlarla ilgili yapılan inceleme ve araştırma eserleri bulundu. Bu kitaplar üzerinden tezimizin konusu olan tarih kitaplarının tahlili ve tenkidi yapıldı. Çalışmamız da öncelikle literatür taraması

yapılmıştır. Ancak alan dili olan Arapça ve Farsça'ya hâkim olmadığım için tezimizde Türkçe kaynaklar kullanılmıştır. Bu yüzden tahlil esnasında kaynakların güvenilirliği ve özellikle dönemin birinci el kaynaklardan anlatılan eserler karşılaştırılarak en doğru sonuca varılmaya çalışılmıştır. Bu değerlendirme neticesinde öncelikle birinci el kaynaklara istinat etmek suretiyle ikincil kaynaklar da ele alınarak tezin yazımı tamamlanmıştır. İslâm tarihçileri belirlendikten sonra ana başlıklar altında nasıl tarihçi oldukları tespit edilmiş ve amacımıza uygun bilgiler verilmiştir. Sonuç kısmı ile değerlendirme yapıldıktan sonra kaynakça sunulmuş ve tez çalışması tamamlanmıştır.

Ana bölüme geçilmeden önce tarih, İslâm ve mezhebin kelime anlamlarına yer verilmiştir. Daha sonra dönemin yaygın dili olan Arapça ve Farsça tarih yazıcılığı üzerine durulmuştur. Son olarak İslâm tarihçiliğinin doğuşu ile bitirilmiştir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır:

- 1) İslâm Tarihçilerin Hayat Hikâyeleri,
- 2) İslâm Tarihçilerin Siyasilerle İlişkileri,
- 3) İslâm Tarihçilerinin Tarihçilikleri

Bahsettiğimiz bölümler üzerine; birinci bölüm ilk başlıkta tarihçilerin hayatına değinirken, isimlerine, künyelerine, ailelerinin etnik kimliğine, evliliklerine, doğum yerlerine, eğitim ve hocalarına, din, dil ve mezheplerine dair ulaşılabilen kaynaklar neticesinde detaylı bilgiler verilecektir. Bu bilgiler aktarılırken altı sınıflama ile müelliflere yer verilmiştir. Bu sınıflama şu şekildedir: siyer ve megazî, neseb, kronolojik, coğrafya-bölge-şehir, tabakât ve terâcim son olarak hanedan kitapları yazan tarihçilerimiz üzerine örneklerden oluşmaktadır. Bu bölümün ikinci başlığında tarihçiliklerinde etkili olan unsurlar altında çalışmamızın konusu olan müelliflerimizin kaynaklarda ulaşabildiğimiz çerçevede mezhepleri aktarılmaya çalışılmış, ayrıca mesleklerine dair bilgilerde alt başlıklar halinde aktarılmaya çalışılmıştır. Başlıkların sonunda tarihçiler üzerine genel bir tespit ortaya konmaya çalışılmıştır. Bilgi dağarcığı açısından en yoğun bölüm birinci bölümdür.

Daha sonra ikinci bölüme geçilerek burada tarihçilerimizin dönemin yöneticileri ile ilişkilerine değinilmiştir. Hepsinin ismini tek tek zikretmedik. Çünkü bazılarının herhangi bir ilişkisi olup olmadığını tespit edemedik. Bu sebeple yöneticilerle temas eden tarihçilerimize değinmeye çalıştık. Gerek halifelerle gerek sultanlarla gerek vezirlerle ve gerekse de emirlerle olan ilişkileri anlatılmaya çalışılmıştır. Çünkü genellikle onların aldığı görevler ve buldukları konumlar, mensup oldukları mezhepler, yazdığı eserler hepsi yöneticilerle olan ilişkilerine bağlı kalmıştır.

İkinci bölümün ardından son bölüm olan üçüncü bölüm İslâm tarihçilerinin tarihçilikleri üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta tarihçilerin yararlandığı kaynaklar aktarılmıştır. Tarihçilerimizin yararlandığı kaynaklar aktarılırken konumuz itibari ile detay bilgiler verilmeden isimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yer yer eserlerinin isimleri ve diğerlerinden ayrılan özellikleri dile getirilmiştir. İkinci başlıkta ise tarihe olan katkılarına değinilmiş ve ayrıca tarihçi olma serüvenleri hakkında tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır. Tarihçi olmalarına sebep olan olaylar, etkenler ve kimlerin etkili olduğu gibi sorulara cevap aranmıştır. Bölüm sonunda ise İbn Haldûn'un tarih ve tarihçi üzerine eleştirilerinden yola çıkarak ismini zikrettiğimiz tarihçilerimizi eleştiri süzgecinden geçirmeye gayret gösterilmiştir. Son başlık İslâm tarihçiliğinde tenkit ile çalışmamıza konusu olan İbn Miskeveyh ve İbn Haldûn'un İslâm tarihçiliği eleştirilerine yer verilmiştir.

Çalışmamızın bölümleri bu şekilde tamamlanırken genel olarak kronolojik sıraya uygun davranılmıştır. Ancak tarihçilerin doğum-ölüm tarihleri kesin olarak bilinmeyen durumlarda tahmini olarak yüz yıl hesaplamaları yapıldığı için kronolojiye tam olarak uyulmayan kısımları da vardır.

3. Araştırmanın Kaynakları

3. 1. Temel Kaynaklar

Çalışmamızın tamamı tarihçilerimizin hayatları üzerine olmuştur. Dolayısıyla temel kaynaklar üzerine yoğunlaşmaya çalışılmıştır. Daha çok tarihçilerimizin

kendi yazdıkları eserler kaynak olarak kullanılmıştır. Kaynakların hepsini tek tek zikretmeden örnek verecek olursak bunlar arasında; İbn Şihâb ez-Zührî'nin "*el-Megazî*"¹ adlı eserinden faydalanılmıştır. İbn Hişâm'ın "*Sîret-i İbn-i Hişâm*"², İbnü'l-Kelbî'nin "*Kitâbü'l-Esnâm*"³, Halife b. Hayyât'ın "*Tarihu Halife b. Hayyat*"⁴, Taberî'nin "*Tarihu't-Taberî*"⁵, Mes'ûdî'nin "*Murûc ez-Zeheb*" adlı eseri ve aynı zamanda "*Kitâbü't-Tenbihve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*"⁶, Ebû Hanîfeed-Dineverî'nin "*el-Ahbâru't-Tivâl*"⁷, İbn Miskeveyh'in "*Tecâribü'l-Ümem*"⁸ isimli kaynaklar kullanılmıştır. Zikrettiğimiz kaynaklar ve yazarları çalışmamızın konusu içinde yer almaktadır.

Böylece İslam tarihçiliğinin doğuşu, gelişim süreci, beslenme kaynakları ve geçirdiği evreler tespit edilmiştir. Örneğin Zührî ile başlayan tarihçiliğimiz İbn Haldûn gibi tarihimimize önemli katkıları olan bir isimle zirveye ulaşmıştır. Bu aynı zamanda bize İbn Haldûn üzerinden tarihçiliğimizin eleştirilmesi imkânını da sağlamıştır. Tarihçilerin gerek hayatlarına ilişkin bilgiler için gerekse de eserlerinde yararlandıkları kaynakları tespit etmek için bu tür temel kaynaklara başvurulmuştur. Tezimiz literatür çalışmalarından oluştuğu için günümüz Türkçesine çevrilmiş olan temel kaynaklar ele alınmıştır. Bu aynı zamanda çevirisini yapan yazarlarımızın eserler üzerine yaptıkları araştırmalarda bizim farklı kaynaklara ulaşmamıza imkân sağlamıştır.

Muhammed b. İshak en-Nedîm'in "*el-Fihrist*" adlı eseri Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınevi tarafından 2019 yılında Abdülkadir Coşkun editörlüğünde yayımlanmıştır. Eser, Ramazan Şeşen tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir. İçerisinde Türk, Arap, Süryani, Sind, Fars gibi birçok milletin dillerine

¹ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megazî*, (çev. Mehmet Nur Akdoğan), Ankara Okulu Yay., Ankara 2016.

² İbn Hişâm, *Sîret-i İbn Hişâm*, (çev. Hasan Ege), Kahraman Yay., İstanbul 2006.

³ İbnü'l Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, (çev. Beyza Bilgin), Anka Okulu Yay., İkinci Baskı, Ankara Mayıs 2017.

⁴ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, (çev. Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001.

⁵ İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, (çev. Cemalettin Saylık), Ankara Okulu Yay., Birinci Baskı, Ankara Ekim 2018.

⁶ Mes'ûdî, *Murûc ez-Zeheb*, (çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yay., Üçüncü Baskı, İstanbul 2014; Me'sûdî, *Kitâbü't-Tenbihve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*, (çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yay., Birinci Baskı, Mart 2018.

⁷ Ebû Hanîfeed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, (çev. Zekeriya Akman, Hüseyin SiyabendAytemür), Ankara Okulu Yay., Ankara 2017.

⁸ Miskeveyh Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem*, (çev. KıvameddinBurslan), TTK Yay., Ankara 2016.

değınmiş ve daha çok Kur'an-ı Kerım'in inmesiyle onunla ilgili yazılan kaynaklara değınmiştir. Nahiv, lügat, edebiyat, neseb, tarih, kelim, fıkh, hadis, felsefe alanlarıyla ilgili bilgi vermekle beraber bu ilimlerle uğraşanlar ve yazdıkları eserlerden de haberler aktarmıştır.⁹ Bu kaynağı tanıtmamızdaki amaç diğer temel kaynaklardan farklı olarak en önemli İslâm tarihikaynaklarını içinde bulundurmasından dolayı oldukça kıymetlidir. Ayrıca biyografik bir eser olmasından kaynaklı eserde araştırmamıza konu olan tarihçilerimizin isimlerini belirlerken ve onlar hakkında verdiği bilgilerden dolayı bizim için önemli olan eserler arasında yer almaktadır.

3. 2. Araştırma Eserleri

Çalışmamızın başucu eserleri arasında bulunan Orta Çağ Tarihi kaynaklarından bahseden Şemseddin Günaltay'ın "*İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*" bize âlimlerin hayatlarına ve eserlerine dair âdeta ışık tutmuş, yönlendirmiştir. Literatür çalışmaları içerisinde bulunan bu eser Endülüs Yayınları tarafından 1991 yılında yayımlanmış olup elimizde bulunan baskısı birinci baskısıdır.¹⁰

Yine aynı şekilde başucu eserlerimizden biri olan Ramazan Şeşen'in kaleme aldığı "*Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*" isimli eseri de önemli literatür çalışmalarındandır. Müverrihlerin yaşamlarına ve eserlerine dair içerdiği bilgiler açısından bizim için çok kıymetlidir. İçerisinde konumuz itibari ile Orta Çağ İslâm Tarihikaynakları yer almaktadır. Elimizde bulunan eser İsar Vakfı Yayınları tarafından 1998 yılında yayımlanmıştır.¹¹

Çalışmamızın önemli çıkış noktası olan Şaban Öz'ün "*İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*"¹²adlı doktora tezinin önemli katkıları olmuştur. İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı tarafından 2008 yılında basılmış olan bu eser ilk siyer ve

⁹ Muhammed b. İshak en-Nedim, *el-Fihrist*, (çev. Ramazan Şeşen), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 1. Baskı, İstanbul 2019.

¹⁰ M. Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, (Haz. Yüksel Kanar), Endülüs Yay., Birinci Baskı, İstanbul Ekim 1991.

¹¹ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yay., İstanbul 1998.

¹² Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2008.

megazî kaynakları, İslâm tarih yazıcılığının başlangıç, risale ve cem dönemi, tasnif-telif dönemi, nakil ve karşılaştırmalı nakil dönemi tarihçilerine ve eserlerine yer vermiştir. Çalışmamıza konusu olan tarihçilerimizi de içinde barındırması sebebiyle bizim için kıymetli kaynaklarımızdan olmuştur.

Bunlar dışında Belleten Dergisinde yayımlanan Fuat Köprülü'nün “*Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları*”¹³ adlı makalesi de bizim Tarihçilerimizin isimlerini belirlemede oldukça faydalı olmuştur. Ayrıca Claude Cahen'in “*Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı*”¹⁴ adlı makalesi Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi'nde Türkçeye çevrilmiş haliyle yayımlanmıştır.

Ayşe Dudu Kuşçu'nun editörlüğünü yaptığı “*Selçuklu Tarihçiliğine Başlarken*” adlı eser Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları tarafından 2017 yılında yayımlanmıştır. Eserde bölümlere ayrılarak Selçuklu tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar aktarılmıştır. Sadece İslâm tarihkaynaklarına değil gayrimüslimlerin yazdığı kaynaklara da yer vermiştir.¹⁵ Buraya kadar ismini zikrettiğimiz araştırma kaynakları her ne kadar Selçuklu tarihini temel alarak kaleme alınmış olsa da araştırmamıza konusu olan tarihçilerimizin birçoğu da gerek Büyük Selçuklu Devleti gerek Anadolu Selçuklu Devleti ve gerekse de Irak Selçuklu Devleti dönemlerinde yaşamışlardır. Bu sebeple bize o dönemde yaşayan tarihçilerimizin yaşamlarına ve eserlerine dair bilgiler sunmuşlardır.

¹³ Fuat Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belleten Dergisi*, C.7, S.27, Ankara 1943.

¹⁴ Claud Cahen, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı” (çev. Mehmet Dağ-İsmet Kayaoğlu), *Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S.2, Ankara 1975.

¹⁵ Ayşe Dudu Kuşçu (ed.), *Selçuklu Tarihçiliğine Başlarken*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yay., Konya 2017.

GİRİŞ

1. Tarih Nedir?

Tarih; Sâmi dillerinden Akkadca'da, Habeşçe'de ve İbrânîce'de "kamer"¹⁶, zaman, ayı görmek" anlamlarına gelen "yareah" kelimesinin Arapçaya "erreha/verreha" olarak geçmiş olan halinden türemiştir. "Aya göre vakit tayin etmek, bir şeyin oluş zamanını ve olaylar zincirini tespit etmek" gibi anlamlara gelmekle beraber bu kelime, Farsça ve Türkçe'ye de Arapça'dan geçmiştir.¹⁷

Tarih, insanlığın olumlu veya olumsuz bütün eylemlerini, düşünce ve tutumlarını kayıt altına alan bir bellektir. Yani, "*Tarih, fert ve toplum olarak insanlığın geçmişinden ve insanların meydana getirdikleri maddi ve manevi değerlerden bahseden bir ilimdir.*"¹⁸ Mirhond, tarih bilmenin tarihte yaşamış olan bütün insanlığın tamamına danışmak, fikir almak gibi olduğundan bahsetmiştir.¹⁹ İnsanın yaratılışından itibaren geldiği son noktayı tarih ile görmek mümkündür. İbnü'l-Esîr'detarihin faydasından bahsederken insanın ölümsüzlüğünü bulma yolunda tarihe müracaat ederek onda bulabildiğini aktarmıştır.²⁰

İbn Haldûn ise tarihi biraz daha farklı izah etmiştir. O, gerçek tarihe bakmak olayların doğruluğunu bulmak ve aslına ermek, olayların arkasında yatan sebepleri araştırmak gerektiğini ancak bunların tespitlerinin zor olduğunu söylemiştir. Ayrıca olayların nasıl meydana geldiğinin bilinmesi gerektiğini, fakat bunun da anlaşılması ve anlatılmasının güç olduğundan bahseder. Bu nedendir ki tarihin felsefi ilimlerden biri olduğunu ve yaratılışla ilgili konulara da değinilmesi gerektiği ifade edilebilir. İslâm tarihçileri de genellikle eserlerini kaleme alırken yaratılıştan itibaren anlatmaya başlamışlardır.²¹ Tarih ilmi, "*gayesi şerefli, faydaları pek çok ve usulü gayet önemli olan bir disiplin ve fendir. Çünkü bu ilim, geçmişteki kavimlerin ahlâkı, nebilerin gidişatı, hükümdarların devletleri ve siyasetleri ile ilgili hallere bizi vâkıf*

¹⁶ Kamer: Ay anlamına gelmektedir.

¹⁷ Mustafa Fayda, "Tarih", *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 30.

¹⁸ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 13.

¹⁹ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Klasik Dönem İslâm Tarihçilerinin Tarih Anlayışı", *İslâmi İlimler Dergisi*, S. 2, Yıl 3, Güz 2008, ss. 7-32, s. 19.

²⁰ Söylemez, "Klasik Dönem İslâm Tarihçilerinin Tarih Anlayışı", s. 12.

²¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., Birinci Baskı, Mayıs 1982, ss. 99-100.

kılar. Din ve dünya hallerinde maksadı iktidâ olan kimsenin temin edeceği fayda bu suretle tamamlanmış olur."²² şeklinde bize bu ilimden bahsetmiştir.

Yani tarih geçmişte yaşanmışların bize aktarılması ve bizlere yön vermesi açısından kıymetlidir. Tarihçi olmak ise insanın var olma amacını, tarihi çağları, din, mezhep, kültür, gelenek, görenek, ülke, devlet, siyaset, eğitim, diğer ilim dalları, bilinen ve bilinmeyen kavrama gibi etkenlerden haberdar olmaktır. Tarihçiler geçmişteki herhangi bir olay ile devrindeki olay arasında karşılaştırma ve doğru-yanlış ayrımını yapmalıdır. Devletlerin, milletlerin nasıl ortaya çıktıklarını, kuruluş esaslarına hâkim olmalıdır. Yani tarihçi elindeki malzemenin görünen veya görünmeyen sebeplerini bilmeli gerçeklik payına göre bir karara varmalıdır.²³

Tarihçiliğin amacı geçmişteki olayları doğru bir şekilde tespit ederek bu olayları sebepleriyle açıklamaya çalışmak ve nihai amacı olarakta olaylar üzerinden varsayımlarda bulunarak geleceğe yön vermeye çalışmaktır. Bu varsayımları o dönemin toplumsal alanlarıyla birlikte yapmak daha doğru olacaktır. Böylece tarih için "*milletlerin sebepler zincirine dayanan belgeselidir.*" denilebilmektedir.²⁴

2. İslâm ve Mezhep Nedir?

İslâm; sözlükte "kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak" anlamlarına gelmekle beraber Allah'a ve onun dinine inanmak, emirlerini uygulamak, insanları akl-ı selîm bireyler olmaya davet etmek gibi amacı olduğunu da söyleyebiliriz. İslâm, zamanla insan, toplum, devlet gibi beşerî konularda kendine has ilkeleri ve felsefesi olan tarihin, kültür ve uygarlığın öncüsü ve adı olmuştur.²⁵ Tek Tanrı inancına dayalı olan yaygın dinlerden olan İslâm, ilk insan ve peygamber olan Hz. Âdem'in yaratılışı ile başlamıştır. Son peygamber Hz. Muhammed'in gelmesi ve Ku'ran-ı Kerîm'in vahiy yoluyla inmesiyle tamamlanmıştır. İslâmiyet teslimiyet ve Müslüman olan kişi de teslim olandır. Müslümanlar yaşamlarını İslâm dinî üzerine, Kur'an'a Hz.

²² İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, s. 209.

²³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, ss. 240-241.

²⁴ Eyüp Baş, "Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi", *Dini Araştırmalar*, XIV, S. 39, ss. 20-49, s. 25.

²⁵ Mustafa Sinanoğlu, "İslâm", *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, ss. 1-2.

Muhammed'in hadis ve sünnetlerine göre yaşamaktadırlar. İslâm'ın temel amacı Allah'ın tek bir yaratıcısı ve Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu, Allah'ın koyduğu emir ve yasaklar doğrultusunda insanların ahlakî, hukukî, toplumsal veya bireysel olarak yaşamalarına imkân sağlamaktır.

Bu sebeple daha anlaşılır kılmak üzere öncelikle din, mezhep ve dil kavramlarından kısaca bahsetmeye çalışacağız.

Din, tarih boyunca insanlar bir yaratıcıya inanma, tapma ihtiyacı duymuştur. Süregelen toplumlara göre dinin anlamı, yaşayış biçimi, bakış açısı değişmektedir. Genel kanı ise insanoğlunun maddî ve manevî olarakaki soruları cevaplayamadığı vakit başvurduğu bir sığınak diyebiliriz.

Din, insanların gündelik yaşamlarını düzenlemiş ve belli bir çerçeve çizmiştir. İslâm ile dine yeni bir bakış açısı gelmiştir. Aslen Arapça kökenli olan bu kelime yol, inanç, karar gibi manalara gelmektedir. İslâm'a göre din akıl sahibi insanların kendi hür iradeleriyle doğruya, iyiye ulaştıran öğretisi olmakla beraber insanın varoluş amacını, hayat içinde Allah'a ve onun yarattıklarına karşı sorumluluklarını bildiren, insana dünya ve ahiret mutluluğu kazandırmaya çalışan inanç sistemidir. Emir ve yasakları ile insanları doğru yola iletmeye çalışır.

İslâm'dan önce veya sonra ölümden sonra dirilmeye yönelik bir ahiret inancı vardır. Bu sebeple yaratıcı korkusu ile ona kulluk etmek amacıyla yaşamışlar ve ölümden sonra çektikleri çilelerin biteceğine, sonsuz cennete kavuşacaklarını düşünmüşlerdir. İslâm tebliğ edilmeden önce tek bir yaratıcının olduğuna inanılan Hanîfdinîne inananlar vardı. Hanîf "hñf" kökünden gelmekle beraber Arapça sözcüğün anlamı "tertemiz, duru, pak"dır. Hz. İbrahim'in kâinatı yaratan tek bir yaratıcının varlığına inandığı tevhid dinlerindedir.

Kur'an-ı Kerim'de, *"İbrâhim, ne Yahudi ne de Hristiyan. Fakat o, hanîf (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir Müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan değildi."*²⁶ *"Yahudiler "Yahudi olun" ve Hristiyanlar da "Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız. O,*

²⁶ Âl-i İmrân Sûresi 3/67.

Allah'a ortak koşanlardan değildi."²⁷ şeklinde geçerken, bunun dışında "*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.*"²⁸ şeklinde de geçmektedir. Bu ayetler dışında Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde de yer almaktadır. Hz. İbrahim'in inandığı din Hz. Muhammed'in Hakka davet ettiği İslâm dinîtevhiddinîdir. İslâm son hak dindir. Allah Hz. Âdem ile başlayıp son peygamber Hz. Muhammed ile biten tevhiddinî olan İslâm'ı Kur'an-ı Kerim ile tamamlamıştır.²⁹

Müslümanlar arasında siyasî, dinî, şahsi, tarihi ve sosyal sebeplerden çok sayıda mezhep doğmuştur. Bir tarihçinin hangi dinden olduğu kadar hangi mezhepten olduğu da önemlidir. Bu sebeple islam mezhepleri arasında kısaca bilgi vermeyi gerekli gördük.

Mezhep, gidilecek yol anlamına gelmektedir. Bir dinden kaynaklanan görüş ayrılıkları sonucu ortaya çıkan öğretilerdir. Bu görüş ayrılıkları neticesinde birçok kollara ayrılmıştır. Mezhepler II. ve III. yy'da ortaya çıkmaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra insanların onun sünnetlerini hayatlarına geçirmeleri adına öncelikle Kur'an ve hadisler kaynak gösterilerek mezhepler oluşmuş, daha sonra âlimlerin görüşleri dikkate alınmıştır. İşte bu noktada âlimlerin görüşleri yorumlama biçimleri, mensup oldukları toplum yapısı, yaşadıkları yer, siyasî yapılar, ulaştıkları kaynaklar gibi sebeplerden dolayı farklılık göstermiştir. Dolayısıyla da gruplaşmalar olmuştur. Mezhepleşmeye gidilen yolda ilk olarak Hz. Peygamberin vefatından sonra hilafet tartışmasını görmekteyiz. Hz. Ebû Bekir'in Halife seçilmesiyle başlamıştır. Daha sonra ise Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle devam etmiştir.

Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Muâviye'nin Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırması konusunda ağırdan aldığı gerekçesiyle ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucu yapılan Sıffin savaşıyla ortaya çıkan Hâricîler ilk mezheptendir. Daha sonrasında Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin hilafeti devam ettirmesi konusunda

²⁷ Bakara Sûresi 2/135.

²⁸ Rûm Sûresi 30/30.

²⁹ Şaban Kuzgun, "Hanîf", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, ss. 35-36.

oluşan topluluk Şîâ mezhebini kurmuştur.³⁰ Bunlar dışında dört sunnî fıkıh mezhebi olarak kabul edilen Hanefî, Şâfiî, Malîkî ve Hanbelî mezhepleri vardır. Konumuz itibari ile burada teker teker bütün mezhepleri anlatmaktan ziyade gerekli olan noktalarda kısım kısım yer vermeye çalışacağız. Bu başlık altında âlimlerin hepsinin isimlerini zikretmeden elde bulunan bilgiler ışığında din, mezhep ve dillerini öğrenebildiklerimizden bahsetmeye gayret edeceğiz.

Şâfiî mezhebi: H. 195-204 / M. 810-820 yılları arasında İmam Şâfiî tarafından Medine merkezli Hicaz fıkıhı ve Kûfe merkezli Irak fıkının sentezi sonucu ortaya çıkmıştır. Dört büyük Sünnî mezhepten birisidir.³¹ Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyasa dayanarak görüşlerini sunmuşlardır.

Malîkî mezhebi: Dört büyük Sünnî mezhepten biri olan Malîkî mezhebi Mâlik b. Enes tarafından Medine merkezli olarak Hicaz fıkıhı üzerine ortaya çıkarmıştır.³²

Hanbelî mezhebi: Hicri II. yy'ın ikinci çeyreği ve Hicri III. yy'da diğer mezheplerin oluşması ve fikir hareketliliği, rey, hadis, kelim tartışmaları söz konusuydu. Emevî ve Abbâsîlerin dönemi olması sebebiyle de farklı İslâmî görüşler benimsenmiştir. Bütün bunlar sonucunda Ahmed b. Hanbel'in hadis, fıkıh, kelim ve ahlak konularına yönelik oluşan görüşleri üzerine Irak bölgesinde ortaya çıkardığı mezheptir. Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerin sonuncusu olan dört mezheptendir.³³

Sünnî mezheplerden bahsetmişken ehli beyt sayılan ve Tarihçilerimizin bazılarının da mensup mutezile, şîî ve bâtnî mezheplerinden de birkaç bilgi verecek olursak; Mu'tezile, kelime anlamı olarak ayrılıp bir köşeye çekilen ve uzaklaşan anlamlarına gelmektedir. İtikadı bir mezheptir. Büyük günah işleyen bir kişinin küfür ile iman arası bir mertebeye sahip olduğu söylenerek, Hasan Basrî'nin dersini terk ederek Vasıl b. Ata ile Ona uyanların çıkardığı bir mezheptir. Gelişmesi ise Abbâsîler döneminde olmuştur. Ayrıca Abbâsîlerin otoritelerini kaybetmeleri üzerine Büveyhîlerin güçlenmesi ile Mu'tezilî âlim ve devlet adamı olan Sâhib b.

³⁰ İlyas Üzüm, "Mezhep", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, ss. 526-529.

³¹ Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s.233.

³² Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 519.

³³ Ferhat Koca, "Hanbelî Mezhebi", *DİA*, XV, İstanbul 1997, ss. 525-526.

Abbâd'ın vezir yapılması ve Abdülcebâr'ın kadîkudât olması ile bu mezhep daha da canlanmıştır.³⁴

Şîî: Hz. Peygamber'in vefat etmesinin ardından devlet yönetiminin ve hilafetin Hz. Ali ve soyundan gelenlere ait olduğunu düşünen bir grup tarafından ortaya çıkmıştır. Kelime anlamı olarak tabi olmak, taraftar olmak, desteklemek anlamlarına gelmektedir. Kerbelâ olayından sonra Emevîlere karşı duyulan düşmanlık sebebiyle mezhepleşme süreci hızlanmıştır.³⁵

Bâtînî: Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin görünür anlamlarının dışında başka anlamlarının da olduğuna inanılmasıdır. Hasan Sabbah'ın kurucusu olduğu Haşhaşilik ve İsmâîlîleaynı anlama da gelen bu inanç gizli olan bir şeyin iç yüzünü bilmek olarak yorumlanmıştır.

3. Dönemin Yaygın Dili

Dil, İnsanların duygu, düşünce ve isteklerini karşılıklı olarak aktarılmasını sağlamaktadır. Dil bir iletişim aracıdır. Karşılıklı kurulan bu iletişimde kullanılan üslup aktif bir rol oynar. Ne aktardığından çok nasıl aktardığı önemlidir. Bu yüzden insanoglunun iletişim kurabilmesi için aynı dili konuşmasının bir önemi yoktur. Sadece sözcüklerle olmayan aslında daha geniş bir anlam kapasitesine sahip olan jest, mimik, işaret beden dili vasıtasıyla iletişim kurulabilen bir araçtır.

Tarihçilerimizin geneli eserlerini önceleri Arapça kaleme alırken daha sonra dönemin şartları gereği Farsça'da kaleme alınmış ve yaygınlaşmıştır. Bu sebeple Arapça'nın hâkimliğinden nasıl Farsça'nın hâkimliğine geçilmiş bu süreci aktarmaya çalışalım. Emevîler dönemindeki baskın Arap politikası yerine Abbâsîlerin gelmesiyle değişmiştir. Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el- Mansûr'un Sâsânî imparatorluğunun takipçisi ve halefi olmak arzusuyla kültürel, bilimsel ve askeri mirasçısı sıfatıyla H. 145-149 / M. 762-766 tarihleri arasında Bağdat şehrini kurmuştur. Bu politika amacıyla mevcut olan malzemeleri tercüme ettirerek tedavüle

³⁴ İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *DİA*, XXXI, Ankara 2020, ss. 391-392.

³⁵ Mustafa Öz, "Şîa", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, ss. 111-112.

geçirmeye çalışmıştır. Böylece devlet politikası haline gelen bu çalışmaları hayata geçirmek için felsefi ve ilmî eserler çevrilmeye başlanmıştır. İlk olarak Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr devrinde İran asıllı İbnü'l-Mukaffa Aristo'nun "*Organom*" adlı eserinin ilk üç kitabını, Porphyrios'un ise bu esere giriş olarak yazdığı "*Eisagoge*" ve "*Kelile ve Dimne*" adlı eserleri Farsça'dan Arapça'ya çevrilmiştir.³⁶

Böylece Abbâsî halifeliğinin Bağdat'a taşınmış olması ana dili Farsça olan bir bölgede hem Arap üstünlüğüne dayalı bir devlet anlayışının kalmaması hem de yaşayan çevredeki kültür ile Araplar'ın gelmesiyle çok kültürlü bir toplum haline gelmesini sağlamıştır. Sâsânîlerin resmi dininin Zerdüşçülük olması ve bu sebeple bütün bilimlerin kutsal kitapları olan Avesta'dan türediğini savunurken, kendilerini de bu bilimleri yaygınlaştırmak ve korumak adına görevli olarak görüyorlardı. Sâsânî imparatorluğunun ideolojisi gereği kültür ve uygarlığı temeli için bulunan önemli eserleri Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde Pehlevice'den yeni Farsça'ya daha sonra da Farsça'dan Arapçaya çeviriler yapılmıştır.

Tercüme faaliyetleri Halife Harun Reşid döneminde de devam etmiştir. Yuhanna b. Maseveyh Yunan eserlerinden, Fazl b. Nevbaht Farsça'dan çeviriler yapmışlardır. Hintli Menke ve Baaziyer'in tıp alanında çalışmaları olurken, Allan eş-Şu'ubinin'de istinsah çalışmaları vardır. Bunları takiben "Harunî" imzasını taşıyan birçok tercüme eserleri de olmuştur. Böylece Beytü'l-Hikme çalışmaları başlamıştır.

Halife Me'mûn dönemine gelindiği vakit ise bu çalışmalar daha sistemli hale gelmesi için âlimlerin tercüme edilen eserleri tekrar incelemesi, geliştirilmesi ve mevcut kütüphanelerin halka açık hizmet vermesini sağlamak için dönemin ünlü âlimi ve Bermekîlerin kütüphane görevlisi olan İran asıllı Sehl b. Harun'u Beytü'l-Hikme'yi düzenlemesi için görevlendirmiştir.³⁷ Halife Me'mûn'un bu çalışmaları yaptırmasında muhakakki gördüğü rüya da etkili olmuştur. Nedîm'in bu rüyayı şöyle aktarmaktadır; "...Halife Me'mûn rüyasında beyaz, kırmızıya çalan renkli, alnı geniş, kaşları çatık, başı saçsız, gözleri şehlâ, şemâili güzel, taht üzerine oturmuş bir adam gördü. Me'mûn şöyle der: "Sanki önümden içim heybetle doldu. Ona 'Sen

³⁶ Muhittin Macit, "Tercüme Hareketleri", *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 501.

³⁷ Sibel Okuyan, "Çeviri Tarihinin Bugünün Çeviri Bakış açısıyla İncelenmesi", (Yüksek Lisan Tezi, Sakarya Üni., Mayıs 2012), ss. 34-41.

kimsin?’ dedim. O ‘Aristoteles.’ dedi. Sevindim. ‘Ey hâkim sana bir şeyler soracağım.’ dedim. O da ‘Sor.’ dedi. Ben ‘Güzel nedir?’ dedim. O ‘Akla güzel gelendir.’ dedi. ‘Sonra nedir?’ dedim. ‘Şeriatla güzel olandır.’ dedi. ‘Sonra nedir?’ dedim. ‘Cumhura güzel gelendir.’ dedi. ‘Sonra nedir?’ dedim. ‘Sonrası yok.’ dedi. Başka bir rivayete göre, ‘Daha söyle.’ dedim. O da ‘Sana altını tavsiye eden, nazarında altın gibi olsun. Sana tevhîdi (Allah’ın birliğini) tavsiye ederim.’ dedi.” Bu rüya felsefî ilimlere dair kitapların ortaya çıkarılmasının en büyük sebebiydi.”³⁸

Tercüme faaliyetlerinden sonra X. asrın ortalarında Farsça tarih kitaplarının da çevirileri yapılmıştır. Maveraünnehir ve Doğu İran bölgesinde bulunan Samanî devleti veziri ve tarihçisi olan Ebû Ali Belamî Samanî hükümdarı Mansûr b. Nuh adına Muhammed b. Cerîr et-Taberî’nin “*Tarihu’t-Taberî*” adlı eserinin tercüme edilmesi Farsça tarih yazımının ilk örneği olurken, yeni Fars edebiyatının da en eski örnekleri arasında yer almaktadır. İlerleyen dönemlerde ise Farsça tarih, coğrafya ve ansiklopedik eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Bunlardan ilk örnek, Samanî hükümdarı Nasr b. Ahmed’in veziri olan Ceyhanî’nin günümüze ulaşamayan coğrafya eseri “*Kitabü’l-Mesalikve’l-Memalik*”tır. Bu eseden Gerdizî, Mervezî ve İdrisî gibi birçok coğrafyacıda eserlerinde faydalanmıştır.³⁹

XI. asra geldiği vakit ise en eski Farsça tarih kitaplarından olan ve günümüze ulaşan Gerdizî’nin “*Zeynü’l-Ahbâr*” ve Beyhakî’nin “*Tarih*”ini görmekteyiz. Gerdizî eserinde eski İran Tarihinden, Peygamberin hayatı ve 1032 yılına kadar ki İslâm Tarihinden, 1041 yılına kadar ki Horosan Tarihinden bahsederken, son kısımlarında ise coğrafya ve neseblere değinmiştir. Ebû Fazl Beyhakî ise eserini Mahmud el-Verrâk’ın yaratılış ile başlayıp 1018 yılına kadar ki olayları anlattığı eserine zeyl olarak kaleme almıştır. Gaznelilerin hizmetinde görev alan Beyhakî eserinde Gazneli devletinin sultanlarından, iç ve dış olaylarından, saraylarından bahsedilen hatırat niteliğindedir.⁴⁰

³⁸ Nedîm, *el-Fihrist*, s. 788.

³⁹ Mustafa Demir, “İslâm Ortaçağında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”, *Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Erzurum 2007, ss. 255-273, ss. 258-259.

⁴⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, ss. 80-81.

Ayrıca bu dönemde bir diğer Farsça tarih kitabı da “*Meliknâme*” adlı anonim eser günümüze ulaşmamıştır. Selçukluların soyu ve ilk zamanından bahseden bu eserin müellifi Selçukluların ilk dönemlerine ait bilgileri Tuğrul Bey’in akrabası ve çağdaşı İnanç Yabgu’nun ağzından anlatmıştır. Eserde X-XI. asrı Selçuklu siyasi bilgiler yer alırken, Selçukluların faaliyetlerini abartma da sözkonusudur.⁴¹

Tarihçilerimiz içinde eserlerini Farsça kaleme alanlar Farsça’nın güzelliğini yansıtmışlar, sanakâr ve edebî bir üslup kullanmışlardır. İbn Bîbî bu tarihçilerimize örnek olarak gösterilebilir. Eserini Farsça yazmış ve sanatkârane bir üslup kullanmıştır. Bunda İran asıllı olması, Farsçayı çok iyi bilmesi ve Selçuklu sarayında bulunması etkili olmuştur. Vâkidî ise hem Medine’de doğması hem de Fars asıllı olması her iki kültürden de etkilenmiş, eserinde ayetlere vermeye çalışmıştır. İran’da doğan tarihçiler ise Fars kültürüne hâkim olmuşlardır. Eski İran kültürü ve mitolojisini eserlerine yansıtmışlardır. İbn Bîbî’de Selçuklular döneminde yaşamış olması sebebiyle Farsçanın etkisinde kalmış olacak ki eserinde edebi ve sanatkârane bir üslup kullanmıştır.

Doğum yerleri ve yaşadıkları yerler coğrafyanın insan üzerindeki etkisi farklı kültürlerle mensup olan, farklı inançlara sahip olan, Arapça dışında dil bilen, sonradan Müslüman olan tarihçilerin tarihe olan katkıları da o denli değişiklik göstermektedir. Örneğin İbn İshâk Yemenlidir ve Himyeri kabilesine mensuptur. Bölge fasih Arapça konuşmaktadır. Bu onun Arapçayı çok iyi bilmesine, Arap geleneklerine göre yaşamasına, Arapça yazarken yazdıkları kadar sanatsal bir üslupla şiirlerine de vermektedirler ve eserini de bunu Arapların neseb ilmine ve şiire düşkün olması sebebiyle yararlandığı kaynaklarının künyelerini ayrıntılı bir şekilde vermeye ve oldukça şiir kullanmaya gayret etmiştir. Ana dili Arapça olan tarihçilerimiz Arapçayı çok iyi kullanarak eserlerini yazmışlardır. Sanatlı bir dil kullanmışlar ve iddialarını ispat etmek amacıyla ayet ve hadislere yer vermeye çalışmışlardır. Bunlar içinde, İbn Hişâm Arap geleneklerine göre eserinde şiirlere yer vermiş, sanatkâr bir üslup kullanmıştır. Ayrıca Kur’an-ı Kerîm ayetlerinden ve hadislerden yararlanmıştır.

⁴¹ Demir, “İslâm Ortaçağında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”, 259.

Zehebî ise yaşadığı coğrafya sonucu Türk ve Kürt kültürlerine maruz kalmıştır. Onları gözlemleme ve temel kaynaklık etme şansı bulmuştur. Bunu da eserine Kürtlere ilişkin bilgileri vererek kanıtlamış olmaktadır.

4. İslâm Tarihçiliğinin Doğuşu

Bizim için esas olan bu iki unsurun kelime anlamlarına değindikten sonra ileride göreceğimiz yığınla ilkleri barındıran İslâm tarihçiliğinin nasıl ortaya çıktığına bakmaktır. Geçmiş dönemlerde gerçekleşen olayların kayıt altına alınması her toplumunda görülen bir durumdur. Araplar da İslâmiyet’le tanışmadan önce yaşadıkları coğrafya sebebiyle Fars, Bizans, Yahudi ve Hristiyanlarla iktisadî, siyasî ve kültürel ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Arapların bu amaçla Habeş, İran ve Bizans gibi devlet ve toplumlarla ilişkisi sonucu onların geçmiş dönemlerdeki olaylarından haberdar olmuşlardır. Bu da Arapların her şeyden bihaber yani sanıldığı gibi kapalı bir toplum olmadıklarını gösterir. Bunun dışında Arapların soy şecerelerine önem vermeleri ve bunları kayıt altına almaları da tarih ilmine ilgi duymaları konusunda yardımcı olan etkenler arasındadır. Ayrıca gerek komşularından gerekse de bünyelerinde barındırdıkları ehli kitap kültüründen dolayı Meke’de oluşan sosyal yapı içinde Hristiyanlığı kabul eden Arapların da olmasına dair rivayetlerin bulunması ve aynı zamanda Medine, Hayber gibi bölgelerde Yahudilerin yaşaması, Arapların ise bu topluluklarla ilişkilerinin olması da etkenler arasında yer almaktadır.

İslâm öncesinde Araplar kabileleri için önemli olan haberlerle ilgilenmenin yanında çevrelerine karşı görüşlerinde şiiri kullanmayı da seçmişlerdir. İslâmın gelişi ile Araplar tarihi artık meclislerde eğlence maksadıyla görmek yerine belli bir amaç ve hedef doğrultusunda kullanmayı tercih etmişlerdir. İslâm tarihi, 610 yılında Hz. Muhammed’e İslâm’ın vahiy yoluyla bildirilmesiyle başlayarak günümüze kadar Hz. Peygamber’in ona inanan bütün toplumların yaşamlarını yani geçmişini anlatmasıdır. Böylelikle İslâm tarihçiliğinin esasını oluşturan en önemli gerekçe Kur’an-ı

Kerîm’de yer alan bilgiler, tarihi kıssalar, Hz. Muhammed’in hayatı ve peygamberlik dönemidir.⁴²

İslâm tarihçiliğinin ise inen vahiylerin kayda alınması ile başladı dememizde bir sakınca görmüyoruz. Çünkü ileride göreceğimiz gibi âlimler yazdıkları eserlerinde sıklıkla Kur’an-ı Kerîm’i kaynak göstermişlerdir. Bu husus doğrultusunda Mekke ve Medine’de inen ayetler belli bir olay örgüsü dâhilinde kategorize edilerek bir grup tarafından yazılmaya başlanmıştı. Hz. Ali ve İbn Mesud gibi bu heyet içinde bulunan sâhabeler de kayda geçmiş olan sayfalarda belli kıstasları göz önünde bulundurmuşlardır ve yapılan bu işlem bir Tarih çalışması sayılmaktadır.⁴³

İslâm tarihinin ilk safhalarında daha önce de dile getirdiğimiz gibi Arapların neseblerini önemsemelerinden dolayı soy şecereleri tuttuklarını söylemiştik. Daha sonra ise Hz. Peygamber’in doğumu, gençliği, peygamberlik yıllarında gerçekleşen seriyeleri, gazveleri yazılmaya başlanılmıştır. Bunu Kur’an-ı Kerîm’in tefsiri, Hz. Muhammed’in hadis ve sünnetleri, Peygamberlik dönemine ait menkıbeleri, ibretlik olayları takip etmiştir. Hz. Muhammed’in vefat etmesi ile de bu araştırmalar mecburi kılınmıştır. Yani O’nun sözlerinin, hareketlerinin öğrenilebilmesi için hayatını araştırmaya başlamışlardır. Çünkü daha sonra Müslüman olan insanların bu bilgilere ihtiyacı olacaktır. Sorup danışabilecek bir peygamberin olmaması da bu yazıcılığı başlatmada etkili olmuştur. Böylece İslâm dünyasında ilk kez Hz. Peygamberin hayatının anlatıldığı tarih yazıcılığı siyer⁴⁴ ve megazî⁴⁵ kitapları ile başlamıştır. Daha sonra idareye gelen Halifelerin hukukî, fikhî içtihatlarını, dinî hayatlarını da araştırmışlardır.⁴⁶

İslâm tarihçiliğinin başlamasında hiç şüphesiz hadis rivayetinin önemi çok kıymetlidir. Hz. Peygamberin söz ve fiillerinin kayıt altına alınması tâbiîn döneminde

⁴² Baş, “Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi”, ss. 22-23.

⁴³ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 18.

⁴⁴ Siyer; sîret kelimesinin çoğuludur ve yol anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber’in hayatını anlatan kitaplara verilen isimdir.

⁴⁵ Megazî; savaş, savaş hikâyeleri anlamına gelen mağzât kelimesinin çoğuludur. Hz. Peygamber’in yapmış olduğu gazve ve seriyelerinin yazılmış olduğu kitaplara verilen isimdir. Siyer ilminin bir kolu olarak kabul edilir.

⁴⁶ Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, ss. 17-18.

iken başlanmıştı. Muhakkak ki bu rivayetleri kendilerinden önceki sahâbelerden almışlardır.⁴⁷ İlk başlarda tarihle ilgilenen kişiler Hz. Peygamberin hayatı, gazveleri dışında Hicaz, Yemen ve Beni İsrail tarihi ile de ilgilenmişlerdir. Bu yüzden de genellikle ilk tarih yazarlar arasında Hicaz, Yemen bölgesinde yaşayan âlimleri görüyoruz. Yemen asıllı tarihçiler Yemen ve Beni İsrail tarihiyle alakadar olurken, Hicaz asıllı tarihçiler de Peygamberin hayatı ve hadis, fıkıh gibi konularla ilgilenmişlerdir. Müslümanlar arasında zaman içinde farklı coğrafya ve kültürlerin tesiri ile iki güçlü tarih ekolü doğmuştur. Bu âlimlerin öncülüğü ile İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışında önemli sayılabilecek ekol Medine Tarih Ekolüdür.⁴⁸

H. II. asırda ise Irak bölgesinde Kûfe ve Basra'da Arap kabileleri arasında çalışılan dil, şiir, neseb, hadis ve Tarih gibi belgelerin bir araya getirilerek derlenmesiyle de Irak Tarih Ekolü oluşmuştur.⁴⁹

İlerleyen yıllarda sadece siyer ve megazî gibi kitaplarının yazılması dışında artık tabakât⁵⁰ kitapları da yazılmaya başlandığını görüyoruz. Bunun sebebi olarak râvilerin naklettikleri bir hadisin güvenilirliğini ve önemini bilmek için onların insanlara doğru aktarıp aktarmadığını anlayabilmek amacıyla hayatlarını araştırmışlardır. Böylelikle ilk Tabakâtü'l-Muhaddisîn yani râvilerin hayatlarını araştıran eserler kaleme alınmıştır.⁵¹ Daha sonra fakihlerin hayatını anlatan Tabakâtü'l-Fukaha, şairlerin hayatını anlatan Tabakâtü's-Şuara ve mutasavvıfların hayatını anlatan Tabakâtü's-Sufiyye kitapları yazılmıştır. Yazılan biyografi kitaplarında sadece âlimlerin hayatlarını değil aynı zamanda dönemin siyasî ve kültürel tarihi ile ilgili bilgileri bulmak da son derece önemlidir.

Bu noktada muhaddisler ellerinde bulunan haberin ilk kaynağını belirlemeye gayret etmişlerdir. Bu sebeple tabakât kitapları önem teşkil etmektedir. Ancak tarihçiler için önemli olan haberin kendisidir. Muhaddisler gibi seneddeki boşluğu doldurmak için çabalamazken, kronoloji de ki boşluğa dikkat etmişlerdir. Eserlerinde

⁴⁷ Josef Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, (çev. Ramazan Özmen, Ramazan Altınay), Ankara Okulu Yay., İkinci Baskı, 2019, s. 74.

⁴⁸ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 19.

⁴⁹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 20.

⁵⁰ Tabakât; Âlimlerin belli bir kronolojiye sahip olarak yaşam hikâyelerinin anlatıldığı biyografi tarzında eserlere verilen addır.

⁵¹ Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, s. 19.

yaratılıştan başlamaları yani Kur'an-ı Kerim'i kaynak olarak görmeleri şüphesizki bundan kaynaklanmaktadır. Fakat bu durum muhaddisler için eleştiri konusu olabilmektedir. İslâm tarihçiliği ve hadis rivayetleri hakkında âlimlerin neredeyse iki üç nesillik kaynakları aynı olmuştur. İbn Abbas, Âişe, Zührî, Urve gibi isimler hadis ve siyer konusunda önemli bilgi kaynaklarıdır. Bundan sonraki nesilde hadis ve siyer nakillerinde ilgi alanlarına göre ayrışmalar yaşanmıştır.⁵²

İslâm tarihi, iktidara gelen Emevî ve Abbâsî Halifelerinin siyer alanında araştırmalar yapılmasını desteklemesiyle daha da gelişmiştir. Özellikle Abbâsî Devleti'nin merkezi Irak bölgesinde bulunması hem ilmi faaliyetleri çoğaltmış hem de Fars, Hind gibi kültürlerin buluşma noktası durumunda olması sebebiyle buradaki çalışmalar İslâm dünyasının başka bir bölgesinde daha görülmemiştir. Böylece daha sonraki yıllarda kaleme alınan eserlerde Irak TarihEkolü'nün ürettiği eserleri daha fazla görüyoruz.⁵³ Ayrıca yine Abbâsî Devleti'nin iktidarı sırasında İbn Mukaffa, Muhammed b. Cehm el-Bermekî, Ömer b. el-Ferhân gibi mütercimlerin Farsçadan, İran Tarihi ve destanlarını Arapçaya, Mâhzueh, Huneyn gibi ailelerin de katılımıyla diğer mütercimler de Süryanice ve Yunancadan tercümeler yaparak yeni bir dönemi başlatmış oldular.⁵⁴ Bu tercüme faaliyetlerinin yapıldığı sıralarda özellikle Abbâsî Halifesi Me'mûn Döneminde Batlamyus'un Coğrafya isimli eseri Arapça'ya tercüme edilerek bir dünya haritası oluşturulmuştur. Yani coğrafya ile alakalı kitaplar da tercüme ile başlatılmıştır. İlk olarak dünya ile ilgili bilgiler verildikten sonra karalardan, denizlerden sonra kısaca ülkelerin siyasî, sosyal, ekonomik özelliklerinden bahsedilmektedir.⁵⁵

İslâm tarihinin başlarında âlimler buldukları malzemeleri düzensiz olarak deftere geçirmişler ardından öğrencilerine okutmuşlardır. Sonraki gelen nesil ise bu malzemeleri düzenli hale getirerek yazmışlardır. X. asra gelindiğinde tarih yine İslâm tarihiolarak kalmıştır. Yani diğer devletlerin tarihi ile ilgilenilmemiştir. Sadece coğrafya kitaplarında, seyahatnamelerde diğer devletlerin sosyal, siyasî, iktisadi

⁵² Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, s. 105.

⁵³ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 31.

⁵⁴ Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, s. 21.

⁵⁵ Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, ss. 95-96.

hayatlarına dair kısmî bilgiler görmekteyiz.⁵⁶ X. yüzyılın ortalarına gelindiği zaman ise Farsça eserler kaleme alındığını görürüz. Samanî Devletinin veziri Ebu Ali el-Belâmi H. 352 / M. 963 yılında Taberî'nin *Tarihu't-Taberî* adlı eserini tercüme ettirmiş içine İran Şehnamesinden eklemelerde bulunmuştur.⁵⁷

Yukarıda ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde İslâm tarihinin nasıl ortaya çıktığını, bu süreçte neler yaşandığını kısaca anlatmaya çalıştık. Şimdi ise birkaç tanesini yukarıda isim olarak zikrettiğimiz âlimlerin nasıl tarihçi olduklarını, bu yola girmelerinde nelerin etkili olduğunu, tarihçi olmalarının sebeplerini ve tarihe dair nasıl bir katkıda bulduklarını ortaya koymaya çalışacağız.

⁵⁶ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 59.

⁵⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 79.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM TARİHÇİLERİNİN HAYAT HİKÂYELERİ

Bu bölümde yukarıda birkaçının ismini zikrettiğimiz âlimlerin ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde doğum tarihlerini, doğum yerlerini, aile fertlerinin isimlerini ve bunların yanında aile yapılarını, etnik kimliklerini, hangi hocalardan hangi dersleri aldıklarını, evliliklerini ve anlatmaya çalışacağız.

Aile anne, baba ve çocuklardan oluşan en küçük toplum yapısıdır. Aynı soydan gelenlerin akrabalık ilişkileri içinde oluşturdukları hısımlıkları söz konusudur. Bir çocuğun yetiştirilmesi sadece anne ve babaya bağlı değildir. Tabii ki anne ve baba bu yapı taşının içindeki en önemli olanıdır. Fakat bu soydan gelen diğer aile fertlerinin de çocuğa örnek teşkil etmesi bakımından yetişmesindeki etkisi inkâr edilemez. Bir gerçek var ki birazdan aktardığımız vakit göreceğimiz gibi anne, babası vefat eden çocukların üzerinde aynı soydan gelen dede, amca, dayı, hala gibi figürlerin etkilerini de es geçilemeyecek kadar baskın olduğuna şahit olacağız. Onların yapmış oldukları meslekler, maddi durumları, eğitim seviyeleri, yaşadıkları yerin sunduğu imkânlar, hangi mezhebe mensup oldukları, kaç kardeş oldukları, toplum baskıları aklımıza gelebilecek en ufak bir durum dahi insanların hayatlarında etkili olabilmektedir. Daha ilerleyen bölümlerde de dile getireceğimiz gibi aynı soydan olmayan hocaların da bir âlim yetiştirilmesinde önemli bir paya sahip olabiliyor.

İsmi zikrettiğimiz âlimlerin hepsi tarihçi sıfatıyla yer almamaktadır. Bazıları hadisçi, bazıları neseb âlimi, bazıları müderris vs. bu yüzden hangi dersleri aldıkları bizim için önem teşkil etmektedir. Genellikle hepsi ilme ya babalarından ya dedelerinden ya ağabeylerinden ya da ailesinden başka bir büyükten ders alarak başlamışlardır. Her ne kadar hepsi sadece tarih dersi almamış olsa da bizim için daha önemli bir sonuç var ki o da neredeyse hepsi tarih ilmine yönelerek arkalarında bizlere kıymetli eserler bırakmış olmalarıdır.

Bizim tarihçi olarak zikrettiğimiz kişiler eserlerini yazarken kendileirinitarihçi olarak görmemiş olabilirler. Ancak modern araştırmacılar bu

müelliflerin tarihe olan katkılarını tarihçilik olarak yorumladıkları için biz de onları tarihçi olarak kabul ettik.

Birinci bölümde tarihçilerin kısa hayat hikâyeleri hakkında bilgi vereceğiz. Verdiğimiz bilgiler bilinen bilgiler olduğunun farkındayız. Buradaki amacımız verdiğimiz bilgilerin tarihçilerin hayatında yaptığı tesirleri gösterebilmek ve geriye dönük olarak rahat atıf yapabilmektir.

Rahat yorum yapabilmek için tarihçilerden çok fazla örnek seçmek zorunda kaldık. Bu durum konunun genişlemesine sebep oldu. Ancak bize İslâm tarihçiliğinin doğuşu, gelişimi ve olgunlaşma süreci hakkında bilgiler vermemizi kolaylaştırdı. Örneğin Zührî ile başlattığımız tarihçiliğimiz İbn Haldûn gibi bir ismin yetişmesine imkân ve katkı sağlamıştır. Çağdaş araştırmacılar İslâm tarihçilerinin yazdığı kitapları konularına göre tasnif etmişlerdir. Biz de yazarlarımızı bu tasniflere uygun şekilde ele almaya çalıştık.

1. 1. Tarihçilerin Kısa Hayat Hikâyeleri

1. 1. 1. Siyer ve Megazî Yazan Tarihçiler

İslâm'ın gelmesi ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği insanlar için bir yol gösterici olmuş, söz, fiilleri ve yaşamına ilişkin en ufak bir detay insanların yaşamına örnek olarak gösterilmiştir. Böylece siyer için Hz. Peygamberin sözlerine, fiillerine yani yaşamına ilişkin yazılan kitaplar olduğunu söyleyebiliriz. Askerî seferler anlamına gelen megazî ise Hz. Peygamberin kendisinin katılmadığı komutanlarını gönderdiği seriyyeler ve bizzat kendisinin katıldığı gazvelerden oluşmaktadır. İlerleyen dönemlerde Hz. Peygamberin hayatının anlatıldığı siyer ile anılan megazî kitaplarında Hz. Muhammed'den önce gelen gelen peygamberler tarihi anlatılmış, daha sonra Hz. Muhammed'in yaşamı ile devam etmiş ve sonunda da gelen halifeler anlatılarak eserler tamamlanmıştır. Böylelikle İslâm ile birlikte Hz. Peygamberin hayatından bahseden bu kaynaklar birer Tarih eseri kimliğini sahip olmuşlardır.⁵⁸

⁵⁸ Baş, "Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi", ss. 27-28.

Siyer ve megazî alanında kitap yazarlardan İlk zikredeceğimiz isim ez-Zührî'dir. Tam ismi Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihâb b. Abdillâh b. Hâris b. Zühre b. Kilâb b. Mürre'dir. Zühre'nin Huzâa kabilesini Mekke'den çıkarmasıyla Kureyş'i oraya yerleştiren Kusay b. Kilâb'ın büyük kardeşi olmasıyla Kilâb b. Mürre ile ve aynı zamanda Hz. Peygamberin annesi Âmine bint. Vehb'in de Zühre'nin soyundan olması dolayısıyla soyu Hz. Peygamberin soyuyla birleşmiştir. Kureyş'in Benî Zühre koluna mensup olan Zührî H. 51 / M.671 yılında Muâviye b. Ebû Süfyân'ın halifeliği sırasında Medine'de doğmuştur. H. 17 Ramazan 124 / M. 25 Temmuz 742 Vâdilkurâ yakınlarındaki kendisine ait olan Şağb denilen yerde vefat etmiş ve oraya da defnedilmiştir.⁵⁹

Zührî'nin ikamet ettiği yer Hicaz sınırının sonu ve Filistin sınırının başlangıcında yer almaktaydı. Onun vasiyeti üzerine yaşadığı yerde yolun ortasına kabri inşa edilmiştir. Bunun sebebi gelen geçenlerin onun ruhuna birer Fatiha okumalarını arzu etmesiydi.⁶⁰ Annesi Arap Âişebint. Abdullâh el- Ekber veya Ehbân b. Di'l b. Bekir b. Abdimenât b. Kinâne'nin kızibint. Ehbân b. Efsâ el-Kinâniyye'dir.⁶¹ Ailesi ve özellikle babası Emevî yönetimine karşı çıkan Abdullâh b. Zübeyr'i desteklemesinden dolayı atıyyedivanından⁶² ismi çıkarılmış ve ailesi maddi açıdan geçim sıkıntısına düşmüştür.⁶³ Ailesi her ne kadar Hz. Peygamberin soyundan gelmiş olsa da görüldüğü üzere siyasilere düşükleri anlaşmazlık ve fikir ayrılığı sonucu dışlanmışlardır.

Ağabeyi Ebû Muhammed Abdullâh az sayıda hadis rivayetinde bulunan güvenilir bir râvi olarak bilinmiştir. Yeğeni ve aynı zamanda kızı Ümmü'lHaccâc ile evlendirdiği damadı Muhammed Zührî'den birçok rivayette bulunmuştur. Mirasçısı olarak kalan torununu kâfir olduğu için pek beğenmediği kaynaklarda geçmektedir.⁶⁴ Zührî ve ailesinin Kureyş kabilesine mensup Müslüman Araplardan olduğunu söyleyebiliriz. Peygamber soyundan geldiği ve Medine'de doğması onun

⁵⁹ Zührî, *el-Megazî*, ss. 13-14; Halit Özkan, "İbn Şihâb ez-Zührî", *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 546.

⁶⁰ Zührî, *el-Megazî*, ss. 20-21.

⁶¹ Zührî, *el-Megazî*, s. 13; Özkan, "İbn Şihâb ez- Zührî", s. 544.

⁶² Atıyye divanı; Hz. Ömer döneminde kurulan divan teşkilatında ashâbın beş zümreye ayrılması ve onlara yılda bir kere dağıtılan paraya verilen divandır.

⁶³ Zührî, *el-Megazî*, s. 16; Özkan, "İbn Şihâb ez-Zührî", s. 545.

⁶⁴ Özkan, "İbn Şihâb ez-Zührî", s. 545.

Arapçayı çok iyi bilmesini sağlamıştır. Ayrıca Arapların şiire önem vermeleri de Zührî'nin sanatkâr bir üsluba sahip olduğunu göstermektedir.

Zührî, dağınık halde bulunan malzemelerin bir araya getirilip, toplandığı dönem olan Cem' Döneminde yaşamıştır. Kendinden önceki dönemdeki siyer haberlerini toplayarak birleştirmiştir. Böylelikle kendinden sonraki gelenler için kaynaklık etmiş ve aynı zamanda onları metot olarak etkilemiştir.⁶⁵

Zührî, ilk eğitimine Kur'an-ı Kerîm'i öğrenmekle başlamış ve daha sonra genç sâhabelerden sayılan dayısı Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr'danneseb ilmi dersi almıştır. Hadis ve ilim tahsil ettikleri arasında Enes b. Mâlik, Mahmûd b. Rebî, Sehl b. Sa'd, Ebû't-Tufeyl, Sâib b. Yezîd bulunurken, fıkıh ve kıraat ilmini sekiz yıl Saîd b. Müseyyeb'ten, hadis ve tarih ilmini Urve b. Zübeyr'den ve diğer ilimleri de Ubeydullah b. Abdullah'tan öğrenmiştir. Ayrıca Ubeydullah b. Abdullah b. Ebû Sevr, Atâ b. Ebû Rebâh, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Amrebint. Abdurrahman, Kabîsa b. Züeyb, Abdullah b. Ömer'in çocukları Sâlim, Hamza ve Ubeydullah, Küseyyir b. Abbâs b. Abdülmuttalib ders aldığı diğer isimlerdir.⁶⁶ Urve b. Zübeyr'den ders almasının yanında onunla olan yakınlığında Zührî'nin babasının Emevîlere karşı olan Abdullah b. Zübeyr'in safında yer alması da etkili olmuştur.⁶⁷

İbn İshâk; tam ismi Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr'dır. H. 80 / M. 699'de Medine'de doğmuştur. H. 151 / M. 768 veya H. 150 / M. 767, H. 153 / M. 770, H. 154 / M.771 yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve mezarı daha sonraları Harun Reşid'in annesi Hayzürân'ın ismiyle anılan mezarlığa Ebû Hanife'nin yanına defnedilmiştir. İbn İshâk'ın büyük dedesi Hıyâr, Halid b. Velid'in H. 12 / M. 633

⁶⁵ Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, s. 116.

⁶⁶ Özkan, "İbn Şihâb ez-Zührî", s. 545; Zührî, *el-Megazî*, s. 14.

⁶⁷ Zührî, *el-Megazî*, s. 16.

yılında Ayn'üt-Temr'i⁶⁸ fethettiği sırada buradaki manastırda ders gören kırk gençten biridir ve bunlar esir alındıktan sonra Medine'ye gönderilmiştir.⁶⁹

Dedesı Yesar, Kays b. Mahreme b. el-Muttalib'e esir verilmiş ve Müslüman olarak Kays'ın aşiretinin mevlası olmuştur. Annesi ise azad edilmiş bir cariyedir.⁷⁰ Irak'a bağı Ayn'üt-Temr'den gelmesi dedesinin Arap olduğunu, fakat geldikten sonra İslâm'ı seçmesi ise farklı dinden olduğunu gösterir. İbn İshâk'ın dedesi Yesârmuhtemelen Arap asıllı bir Hristiyandır.⁷¹ Bu da İbn İshâk'ın hem Arap hem İslâm ve hem de Müslüman olmadan önce hangi inanca mensup ise onun gelenekleri ile yetişmesini sağlamıştır. İbn İshâk'ın babası, amcaları Musa ve Abdurrahman, kardeşleri Ömer ve Ebu Bekir ilimle özellikle de hadis ilmiyle ilgilenen kişilerdir. Bir hadis râvisinin aynı zamanda tarihçi olması da hadisçilikten gelen bir alışkanlık ile bütün malzemeyi bir araya toplamaya çalışmak, senetlerinin hepsini aktarmaya çalışmak, kaynaklarının ve haberlerin güvenilirliğini tespit etmek gibi kolaylıklar sağlamıştır. Onun evliliğine dair ulaşabildiğimiz kaynaklar neticesinde bir bilgi yoktur.

İbn İshâk'ın babası, amcaları Musa ve Abdurrahman, kardeşleri Umer ve Ebû Bekir ilimle özellikle de hadis ilmiyle ilgilenen kişilerdir. İbn İshâk'ta babası gibi hadis âlimi olmayı seçmiştir. Bu yüzden İbn İshâk, ilk eğitimini babası ve amcalarından almıştır. Daha sonra ise Asım b. Ömer b. Katâde, Kasım b. Muhammed b. Ebû Bekir, Yezîd b. Rûmân, Muhammed b. İbrahim et-Teymî, Ebân b. Osman b. Affan, Muhammed el-Bâkır, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Ömer'in mevlası Nâfi, Atâb. Yesâr, Abdurrahman b. Esved, Sâlim b. Abdullah b.

⁶⁸ Aynüttemr; Bugünkü Irak'ın Necef iline bağı bir kaza merkezi olan Kûfe'nin 5 km. güneyinde ve Fırat Nehrinin kenarında yer alan geniş bir ovadır.

⁶⁹ Mustafa Fayda, "İbn İshâk", *DİA*, XX, İstanbul 1999, ss. 93-94; Hacı Ataş, "Siyer ve Hadis Kaynaklarında Kitabu'l-Meğâzi", (Doktora Tezi, Erciyes Üni., Kayseri Temmuz 2018), s. 33; Abdullah Ünalın, "İbn İshâk ve Hadis Rivayetindeki Yeri", *Şarkiyat İlim Araştırmalar Dergisi*, S. II, Kasım 2009, s.s. 97-113, s. 99; Mithat Eser, "Eseri Günümüze Ulaşan İlk Siyer Müellifi İbn İshâk'ın Güvenirliği", *İstem Dergisi*, S. XIII, Yıl VI, 2009, ss. 261-280, s. 262.

⁷⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 26.

⁷¹ Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 166.

Ömer, İbn Şihâb ez-Zührî gibi âlimlerden hadis dersi almıştır. İbn Şihâb ez-Zührî'nin en önemli öğrencilerindendir.⁷²

Vâkîdî; H. 130 / M. 747 yılında Medine'de doğmuş ve tam adı Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî el-Medenî'dir. H. 11 Zilhicce 207 / M. 27 Nisan 823 yılında 78 yaşında vefat etmiş, cenaze namazını Bağdat'ın batısındaki kadı Muhammed b. Semâe et-Temimî kaldırmış ve Hayzürân Mezarlığına defnedilmiştir. Vâkîdî, mevali bir aileye sahiptir. Dedesi Merv kadısı Abdullah b. Büreyde b. Husayb'ınmevlasıdırve bu sebeple Eslem kabilesine mensup olan Husayb'ınnisbesini almıştır. Annesi Fars asıllı İsa b. Ca'fer'in kızıdır. Babası Ömer b. Vâkîd ise ilim tahsil etmek amacıyla Merv'den Medine'ye göç etmiş, Vâkîdî'nin amcası Heysem b. Vâkîd'da kardeşi gibi ilimle meşgul olmuştur. Vâkîdî ilim ile meşgul olan bir ailenin içine doğmuştur. Böylece çocukluk yıllarından itibaren ilimden haberdar olarak yetişme fırsatını bulmuştur.

Vâkîdî, ailesinden farklı olarak ilimle ilgilenmenin yanı sıra buğday ticareti ile uğraşmış, ama cömert biri olduğu için kazandığı paradan daha fazlasını dağıtmıştır. Bu yüzden de kısa zaman içerisinde iflas etmiş, maddî sıkıntılar yaşamıştır.⁷³ Vâkîdî'nin evli olduğunu kesin olarak bilmekteyiz. Çünkü H.180/M. 796 yılında eşinin de isteği üzerine Halid el-Bermekî ile görüşmek için Bağdat'a gitmiş olduğu kayıtlarda geçmektedir.⁷⁴ Vâkîdî ve ailesinin etnik kimliği hakkında, Merv şehrinin konumu itibarıyla ve annesinin de Fars asıllı İsa b. Ca'fer'inkızı olması dolayısıyla onların Fars asıllı Müslüman bir aile olduklarını söyleyebiliriz. Onun Fars asıllı olması ve Medine'de doğması hem Fars hem de Medine'nin geleneklerine göre bir yaşam sürmesini sağlamıştır. Muhakkak Fars mitolojiden faydalandığı gibi Arapların sanatkârlığından da örnekler almıştır.

⁷² Ateş, "Siyer ve Hadis Kaynaklarında Kitabü'l-Megazî", s. 34; Eser, "Eseri Günümüze Ulaşan İlk Siyer Müellifi İbn İshâk'ın Güvenirliği", s. 265.

⁷³Mustafa Fayda, "Vâkîdî", *DİA*, XLII, İstanbul 2012, ss. 471-472-473; Şaban Piriş, "Vâkîdî'ninKitabu'l-Megazî'si I Çeviri ve Değerlendirme", (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni., Kayseri Mart 2016), ss. 1-7; Ataş, "Siyer ve Hadis Kaynaklarında Kitabu'l-Megazî", s. 38; Şaban Öz, "İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri", (Doktora Tezi, Ankara Üni., Ankara 2006), s. 366; Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, ss. 26-27.

⁷⁴ Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, s. 365.

Vâkıdî, megazî, İslâm tarihive tabakât ilimleriyle meşgul olmuş ve Muhammed b. Aclân, Ma'mer b. Raşid gibi âlimlerin ders halkalarına katılırken, Osman b. Dahhâk el-Medenî ve Ebû Ma'mer es-Sindî'nin öğrencisi olmuştur.⁷⁵

İbn İshâk ve Vâkıdî kendinden önceki dönemde toplanan malzemeleri konularına göre tasnif ederek kronolojik eserler ortaya çıkarmışlardır. Tasnif-Telif Dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Tevrat, İncil ve şiiirden faydalanarak siyer malzemeleri genişlemiş olup ilk özgün siyer eserler yazılmıştır.⁷⁶

İbn Hişâm, Klasik Nakil Dönemi olarak adlandırılan dönemde yer almaktadır. Kendinden önceki telif edilen ve genellikle hocalarının eserlerine kendi buldukları malzemeleri de ekleyerek yeni eserler ortaya koymuşlardır. Bu eserlerini yazarken gerekli yerlerde yorum, eleştiri ve şerhlerini eklemişlerdir. İbn İshâk'ın öğrencileri olan İbn Hişâm'ın yanında Yûnus b. Bükeyr öncüleri arasındadır.⁷⁷

İbn Hişâm; Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meârifi el-Basrî el-Mısırî künyesine sahip olan İbn Hişâm'ın doğum tarihi bilinmemekle beraber Basra'da doğduğunu söyleyebiliriz. H. 13 Rebiülahir 218 / M. 8 Mayıs 833 yılında Fustat'ta vefat etmiştir. İbn Hişâm hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla beraber Yemenli Himyer kabilesinin Meâfirî koluna mensuptur.⁷⁸ Mekke'ye yakın olan Yemen bir Arap toprağıdır. Kesin olmamakla beraber İbn Hişâm ve ailesinin Müslüman Araplardan olduğunu söyleyebiliriz. Evliliğine dair bir bilgiye sahip değiliz.

İbn Sa'd; tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menîel-Kâtib el-Haşimî el-Basrî el-Bağdadî'dir. İbn Sa'd H. 160 / M. 777 veya H. 168 / M. 784 yılında Basra'da doğmuştur.⁷⁹ İbn Sa'd H. 4 Cemâziyelâhir 230 / M. 16 Şubat 845 yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve cenazesi Bâbüş-Şam mezarlığına

⁷⁵ Fayda, "Vâkıdî", s. 47.

⁷⁶ Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, s. 116.

⁷⁷ Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, s. 116.

⁷⁸ Mustafa Fayda, "İbn Hişâm", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 71.

⁷⁹ Ali Çelik, "İbn Sa'd'ın Hadisçiliği", *Bingöl Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. XIII, Yıl VII, 2017, ss. 277-294, s. 279; Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 294.

defnedilmiştir.⁸⁰ Ailesi Hz. Abbas'ın torunlarından Huseyn b. Abdullah'ın azatlısı olduğu için "Mevlâ Benî Haşîm" veya "Kureyşî", Basra'da doğduğu için "el-Basrî" nisbesiyle anılmıştır.⁸¹ Basra şehrinin konumu itibarı ile Irak'a bağlı olduğunu ve Hz. Abbas'ın mevlâsı olduğunu göz önüne alırsak İbn Sa'd ve ailesinin Müslüman Araplardan olduğu yorumunu yapabiliriz. Ama evliliği hakkında bir yorumda bulunamayız, çünkü kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık.

İbn Sa'd Basra'da Hüseyim b. Beşîr, Ebû Asım en-Nebîl, Vekî b. Cerrâh, Arîm b. Fazl, İsmail b. Uleyye, Affan b. Müslim, Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî gibi isimlerden dinî ilimler, hadis, Arap dili ve edebiyatı hakkında derler almıştır. Bunlar dışında Ruveyym b. Yezîd el-Mukrî, Muhammed b. Sa'da'ned-Darîr el-Kûfî, Ebû Zeyd el-Ensârî, İbnü'l-Kelbî, Medâinî, Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî gibi âlimlerden kıraat, dil, ensap ilmi ve tarih alanlarında dersler almıştır. Bağdat'ta hocası Vâkıdî'nin yanından onun ölümüne kadar ayrılmamıştır.⁸²

İslâm siyer yazıcılığının en uzun dönemi olan Karşılaştırmalı Nakil Dönemi İbn Sa'd ile başlayarak, kendinden önceki dönemde verilen eserleri özellikle Vâkıdî'nin eserlerini karşılaştırmalı olarak nakletmeye çalışmıştır. Böylece İbn İshâk, Musâ b. Ukbe, Ebû Ma'ser ve Vâkıdî gibi müelliflerin eserlerini İbn Sa'd başta olmak üzere Taberî, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr gibi isimler etkilenmiş ve karşılaştırmalı olarak eserlerini yazmışlardır.⁸³

1. 1. 2. Neseb (Soy) Kitapları Yazan Tarihçiler

Arapların neseb ilmine olan düşkünlüğünü daha önce de dile getirmiştik. Bunun bir sebebi de İslâmiyet öncesinde yaşanan kabileler arasındaki rekabettir. Hz. Ömer döneminde Müslümanların kurulan divana kaydedilme görevi de bu ilmi severek yapan ve uzmanlık kazanan Kureyşli nessâblara verilmiştir. Böylece

⁸⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 30; Fayda, "İbn Sa'd", s. 294; Mehmet Zeki Bakırcıoğlu, "İbn Sa'd'm et-Tabakatü'l-Kübrâ'sında Sahabe Bilgisi", (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üni., Temmuz 2007) s. 8.

⁸¹ Fayda, "İbn Sa'd", s. 294; Çelik, "İbn Sa'd'mHadisçiliği", s. 279.

⁸² Fayda, "İbn Sa'd", s. 294.

⁸³ Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, s. 116.

nesebşereceleri yazılı hale getirilmiştir. Neseb ilmi Hz. Peygamberin soyunu, evlilik, miras, hukuk ve vakıf gibi alanların bilinmesinde, bunun yanında kişilerin tespiti ve yaşamlarına dair yazılan malzemelerden faydalanabilmek adına alfabetik şekilde lakapların yazılması açısından önemlidir.⁸⁴

İbnü'l-Kelbî; tam adı Ebü'l-Münzir Hişam b. Muhammed b. Saib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfi'nin doğum tarihi kesin bilinmemekle beraber ulaşabildiğimiz kaynaklar neticesinde H. 120 / M.738 yılında Kûfe'de doğduğunu söyleyebiliriz. İbnü'l-Kelbî, H. 304 / M. 819 veya H. 206 / M. 821 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. İbnü'l-Kelbî'nin babası Muhammed, H. 82 / M. 701 yılında Abdurrahman b. el-Eş'as ile Hacac'a karşı yapılan Deyr el-Cemacîm Savaşına katılmıştır. İbn el-Eş'as'ın hazin sonu üzerine askerliği bırakarak Kur'an'ı Kerîm tefsirine yönelmiş, Arapların soy Tarihleriyle ilgilenmiştir. H. 146 / M. 763 yılında Muhammed'in vefat etmesi üzerine oğlu İbnü'l-Kelbî, onun topladığı malzemeleri değerlendirerek Arap soyları ve Cahiliye Araplarının putları hakkında bir eser kaleme almıştır.⁸⁵ Bir Arap olarak ve babasının da ilimle ilgilenmesi sonucu İbnü'l-Kelbî'nin neseb ilmine olan yatkınlığı vardır. İbnü'l-Kelbî ve ailesinin aktardığımız bilgiler neticesinde Müslüman Araplardan olduğu çıkarımını yapabiliriz fakat evliliğine dair bir bilginimiz yoktur. İbnü'l-Kelbî; hadisçi, neseb âlimi, tefsirci ve tarihçi olan babası Muhammed b. Sâib'ten Kûfe'de ilk derini almıştır. Onun dışında Irak tarih ekolünü kuran Ebû Mihnef ve Avâne b. el-Hakem'den de dersler almıştır.⁸⁶

Zübeyrî; Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'ın torunlarından olan Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh ez-Zübeyrî H. 156 / M.773 yılında Medine'de doğmuştur.⁸⁷ H. 2 Şevval 236 / M. 8 Nisan 851 yılında Bağdat'ta vefat ettiği bilinmektedir. Zübeyrî ailesinin en büyük âlimlerinden birisi olup Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'ın torunlarından ve annesi Emetü'l-Cebbârcbint. İbrahim b.

⁸⁴ Baş, "Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi", s. 30.

⁸⁵ Süleyman Tülücü, "İbnü'l-Kelbî", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 204; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 35; Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, ss. 30-31.

⁸⁶ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 35.

⁸⁷ İrfan Aycan, "Zübeyrî", *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 526; Gülgün Uyar, "Abbasi Coğrafyasında Bir Neseb Âlimi; Zübeyrî (236/851) Ve Kitabü Nesebi Kureyş'ine Göre Neseb Bilimi Usul, Muhteva ve İfade Şekilleri", *İstem*, S. XII, Yıl VI, 2008, ss. 127-152, s. 128.

Ca'fer b. Mus'ab b. Zübeyr b. Avvâm ise de aynı ailedendir.⁸⁸ Genç sâhabelerden kabul edilen Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm, Kureyş kabilesinin Esed b. Abdüluzzâ koluna mensup, babası Zübeyr b. Avvâm, annesi Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dır.⁸⁹Zübeyrî'nin de yukarıdaki Tarihçiler gibi Medine'de doğması onun Arap geleneklerine sahip olduğunu gösterir. Aynı zamanda Kureyş kabilesinden olması ve sâhabelerin soyundan gelmesi Hz. Peygamber dönemindekiruhanî hazza sahip olarak yetişmiştir.

Zübeyrî ilk eğitimini Medine'de almış ve ders aldığı hocalarından biri de Malik b. Enes'tir. Bağdat'ta ise Abdülazîz ed-Derâverdi, Dahhâk b. Osman, İbrahim b. Sa'd, Abdülazîz b. Ebû Hâtim gibi âlimlerden hadis rivayetinde bulunmuştur.⁹⁰ Tarihçi ve neseb âlimidir.

1. 1. 3. Kronolojik Tarih (Genel Tarih) Yazan Tarihçiler

Genel tarih kitapları içeriği bakımından hem geniş bir zaman dilimini içermesi hem de tarih ilminin diğer alanlarından bahsetmesi bakımından geniş bir alana hâkim olmuştur. Müellifler eserlerini kaleme alırken olayları yıl yıl aktararak kronolojik bir sıra izlemişlerdir. Ayrıca eserlerinde sîre, hadis, ensabşeceleri, megazî ve tarihî rivayetlerden bahsetmişlerdir. Bunları yaparken kendinden önceki müelliflerin eserlerinden yararlanırken, kendilerinin bizzat şahit olduğu, işittiği olayları da eklemeyi ihmal etmemişlerdir.

Halife b. Hayyât; tam ismi Ebû Amr Hakife b. Hayyât b. Halife b. Hayyât el-Ufurî el-Basrî olan bu âlimin doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgiye sahip olmamakla H. 160 / M. 777⁹¹ veya H. 170 / M. 786 yılında Basra'da doğduğu

⁸⁸ Aycan, "Zübeyrî", s. 526.

⁸⁹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *DİA*, I, İstanbul 1988, ss. 145-146.

⁹⁰ Aycan, "Zübeyrî", s. 526.

⁹¹ Ömer Sabuncu, "Halife b. Hayyât'ın Tarih Yazıcılığı Metodu", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, XXII, S. II, s.s. 1321-1345, s. 1327; Nagihan Yanar, "Halife b. Hayyât ve Hadis İlmindeki Yeri", *Çukurova Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), ss. 239-259, s. 240; Mustafa Fayda, "Halife b. Hayyât", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 301.

söylenmektedir.⁹² Vefat tarihi ile ilgili de kesin bir tarih bilinmemekle beraber, H. 230 / M. 845, H. 240/ M. 854-855 veya H. 246 / M. 860 yılı olduğu söylenir. Fakat eserlerindeki tarihler ile bu saydığımız tarihler örtüşmemektedir. “*et-Tarih*” adlı eserinde H. 232 yılına ait olaylara yer vermesi ve “*Tabakâtü’r-Ruvât*” adlı eserinde de H. 236 yılında vefat edenleri zikretmesi onun, H. 230 / M. 845 yılında vefat etmesini imkânsız hale getirmektedir. Yine aynı şekilde kitaplarında H. 240 / M. 854 yılından sonraki olaylarına yer vermemiş olması onun kuvvetle muhtemel H. 240 / M. 854-855 yılında Basra’da vefat ettiğini göstermektedir.⁹³

Ailesinin usfur–asfur denilen kumaş boyası ticareti yapması sebebiyle Usfurünisbesiyle anılmıştır.⁹⁴ Aynı zamanda dedesi Ebû HübeyreHalife b. Hayyat ve babası Hayyat hadis râviliği ile meşgul olmuşlardır.⁹⁵ Ailesinin ticaretle meşgul olması bölge halkıyla münasebetlerinin gelişmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda hadis râvisi olan dedesinin tüccarlıktan kaynaklı bol malzeme toplamasını sağlamıştır. Ailesinin esnaf olması ve bu mesleğin getirisi için uzun zamandan beri yapılması, aynı zamanda sabit bir yerde olması gerektiğini varsayarsak Hayyât ve ailesi Irak Basra’nın Müslüman Araplarından. Evliliği hakkında elimizde herhangi bir bilgi yoktur.

Halife b. Hayyat hadis ravîsi olan babası Hayyat’tan, İsmail b. Uleyye’den, Abdurrahman b. Mehdî’den, Süfyân b. Uyeyne’den, Yahyâ b. Saîd el-Kattân’dan, Mu’temir b. Süleyman’dan ve Ebûb Dâvûd et-Tayâlisî’den hadis almış, Verkâ b. Amr ve Ebû Amr b. Âlâ’dan ise Kur’an’ı Kerîm kıraat dersi almıştır. Halife b. Hayyat Basra’da yetişen âlim, hadis hafızı, tarihçi, ensab âlimidir.⁹⁶

Taberî; tam adı Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdadî H. 224 / M. 838 veya H. 225 / M. 839 yılında Taberistan’ın başşehri Âmül’de doğdu.⁹⁷Taberî, Bağdat’ın Rahbet-i Yakup mahallesine yaptırdığı evinde H.

⁹² Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 44.

⁹³ Fayda, “Halife b. Hayyât”, s. 301; Sabuncu, “Halife b. Hayyât’ın Tarih Yazıcılığı Metodu”, s. 1328; Yanar, “Halife b. Hayyât ve Hadis İlmindeki Yeri”, ss. 241-242.

⁹⁴ Yanar, “Halife b. Hayyat ve Hadis İlmindeki Yeri”, s. 240; Fayda, “Halife b. Hayyât”, s. 301.

⁹⁵ Fayda, “Halife b. Hayyât”, s. 301.

⁹⁶ Fayda, “Halife b. Hayyât”, s. 301.

⁹⁷ Mustafa Fayda, “Taberî”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 314.

310 / M. 922 yılında vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.⁹⁸ Babasının çiftçilikle uğraştığını ve mali durumunun iyi olup Taberistan'da geniş bir araziye sahip olduğu dışında başka bir bilgiye sahip değiliz.⁹⁹ Babası çiftçilikle uğraştığı için maddi durumları iyiydi. Bu yüzden onun çıktığı seyahatlerde rahat etmesi, hükümdarların, vezirlerin, devlet adamlarının iyi niyetine kalmaması için geçiminin derdine düşmekten alıkoymak istemiş olacak ki Ona büyük miktarda gelir getirecek bir arazi vermiştir. Taberî, babası vefat ettikten sonra bile geçimini düşünmemiş mirasına düşen pay ile rahat bir yaşam sürmüştür.¹⁰⁰

Taberistan İran'a bağlı bir bölgedir. Taberî'nin babası ise çiftçilikle meşgul olduğu için bu bölgede uzun yıllardır yaşaması muhtemeldir. Bu sebeple ki Taberî ve ailesinin Fars asıllı olduğunu söylerken, dinleri konusunda kesin bir bilgi vermemiz mümkün değildir. Taberî'nin evliliği hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

Taberî, Rey şehrinde İbn Humeyd er-Râzî'den hadis alırken, Ebû Mukâtil'den de Hanefî fikhını öğrenmiştir. Bağdat'ta Za'ferânî ile birlikte Ebû Saîd el-İstahrî'den Şâfiî fikhını öğrenmişlerdir. Taberî bunun dışında Yakub b. İbrahim ed-Devrakî'nin el-Müsned'ini yazmış ve Ahmed b. Yusuf et-Tağlebî'den kıraat dersi almıştır. Kûfe'de Ebû Küreyb Muhammed b. Âlâ, Hennâd b. Serî ve İsmail b. Musa'dan hadis almıştır. Aynı zamanda Süleyman b. Hallâd'dan kıraat dersi okumuştur. Beyrut'ta Abbas b. Velid el-Beyrutî'nin yanında Şam kıraati üzerine Kur'an'ı hatmetmiştir. Mısır'da ise İsmail b. İbrahim el-Müzenî, Re-bî b. Süleyman el-Murâdî ve Ebû Abdullah İbn Abdülhakem'den Şâfiî fikhını öğrenmiştir.¹⁰¹

Belâzürî; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud el-Belâzürî; H. III / M. IX yy.'da yaşadığını ancak kesin doğum tarihi ve yeri bilinmemekle beraber tahminen Bağdat'ta doğduğu söylenmektedir.¹⁰² Belâzürî'nin H. 279 / M. 892 yılında

⁹⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsiri I*, (çev. Kerim AYTEKİN, Hasan KARAKAYA), Hisar Yay., İstanbul 1996, s. 4; İbn Cerir et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, (çev. Cemalettin SAYLIK), Ankara Okulu Yay., Ankara 2018, s. 17; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 53.

⁹⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri c. I*, s. 12; Fayda, "Taberî", s. 314.

¹⁰⁰ Taberî, *Taberî Tefsiri c. I*, s.13.

¹⁰¹ Fayda, "Taberî", ss. 314-315.

¹⁰² Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, (çev. Mustafa FAYDA), Siyer Yay., Birinci Baskı, Ocak 2013, s. 10; Nedîm, *el-Fihrist*, s. 346.

seksen yaşlarında iken vefat ettiğini bilmekteyiz.¹⁰³ Dedesi Cabir Abbâsî Halifesi Harun Reşid döneminde Mısır haracı ile görevli olan Hasib'in kâtibidir. Hakkında bunun dışında ailesine dair başka bir bilgiye sahip değiliz.¹⁰⁴ Dedesinin sarayda görevli olması onun saray geleneklerine hâkim olduğunu ve saray da olup bitenlerden haberdar olma ihtimalinin olduğunu söyleyebiliriz. İran asıllı bir soydan gelen BelâzürîFarsça'danArapça'ya tercüme yapmaktaydı.¹⁰⁵ Bu sebeple onun Fars asıllı bir Müslüman olduğunu söyleyebiliriz.

Belâzürî, Bağdat, Dımaşk, Humus şehirlerinden Ali b. Muhammed el-Medainî, İbn Sa'd, Ali b. Medinî, Affan b. Müslim, Abdüla'lâ b. Hammad ve Abdullah b. Salih el-İclî gibi âlimlerden dersler almıştır. Neseb âlimi Mus'ab ez-Zübeyrî'den okumuştur. BelâzürîTarihçi ve neseb âlimidir.¹⁰⁶

İbn Miskevey; tam adı Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub b. Miskeveyh el-Hâzin'dir.¹⁰⁷ H. 325 / M. 937¹⁰⁸ yılında Rey'de doğmuştur.¹⁰⁹ H. 420 / M. 1029-1030 yılında vefat etmiştir.¹¹⁰ İbn Miskeveyh'in ailesine, etnik kimliklerine ve evliliğine dair ulaşabildiğimiz kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. İbn Miskeveyh, Bağdat'ta Taberî'nin öğrencisi Kadı Ebû Bekir Ahmed b. Kamil'den tarih dersi almış ve Taberî'nin "*Tarîhu'r-Rusülve'l-Mülûk*" adlı tarih kitabını okumuştur. Ebû es-Sicistânî'den de mantık ve felsefe dersi almıştır.¹¹¹

İbnü'l-Esîr; tam adı Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî olan İbnü'l-Esîr, H. 4 Cemaziyelevvel 555 / M. 12 Mayıs 1160 tarihinde Cizre'de doğmuştur. H. 25 Şaban 630 / M. 6 Haziran 1233 tarihinde de Musul'da vefat etmiş, 1939'da da türbesi yapılmıştır. İbnü'l-Esîr'in ailesi ilk İslâm

¹⁰³ Mustafa Fayda, "Belâzürî", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 392; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 13.

¹⁰⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 8; Fayda, "Belâzürî", s. 392.

¹⁰⁵ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 48.

¹⁰⁶ Fayda, "Belâzürî", s. 392.

¹⁰⁷ Mehmed Bayrakdar, "*İbn Miskeveyh*", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 202.

¹⁰⁸ Muhammed Beheştî, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri", *Misbah Dergisi*, Sayı 9, Yıl 3, Sonbahar 2014, ss 131-156, s. 131.

¹⁰⁹ Ömer Ceran, "İbn Miskeveyh'in Fizik, Metafizik ve Siyaset Düşüncesinde Kullandığı Benzetmeleri", *Journal of Islamic Research*, Sayı 33 (2), Yıl 2022 Ankara, ss. 524-539, s. 525; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 71; Beheştî, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri", s. 131.

¹¹⁰ Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, s. 100; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 71.

¹¹¹ Bayrakdar, "İbn Miskeveyh", ss. 202-203.

fetihleri sırasında Irak'a yerleşmiş olan ve H. IV. / M. X. yy'da Şehrîzor'da yaşarken Büveyhi hükümdarı Adudüddeve'nin baskısı sonucu Cizre'ye giden Bekir b. Vâil'in kabilesinin Şeybânoğullarının kolundandır. Babası Musul atabeği İmâdüddin döneminde (1127-1146) vezir olan Cemâleddin'in Cizre'deki naibi ve Mevdûd b. İmâdüddin Zengî döneminde (1149-1170) Cizre dîvânü'l-harâcın reisi'dir. Bunun dışında babası ticaretle ve Kasruharb ve Akime köylerindeki çiftliğinde tarımla uğraşmaktaydı.¹¹² Edebiyatçı bir aileden gelmekteydi.¹¹³ İbnü'l-Esîr babasının yaptığı mesleklerden dolayı oldukça avantajlı bir konuma sahip olmuştur. Ailesinin sarayla ilişkisi, tüccar, emekçi ve ilimle ilgilenmiş olması İbnü'l-Esîr'in yetişmesinde etkili olmuştur. Onun ileriki dönemde bir tarihçi olarak bu malzemeleri harmanlayarak kullanmasını sağlamaktadır.

İbnü'l-Esîr Bağdat'ta Şâfiî fakihi şeyh Ebü'l Kasım Yaîş ve hadisçi İbn Sükeyne'den ders almıştır. Babasının H. 579 / M. 1183 yılında çocuklarının eğitimi için Musul'a yerleşmesiyle Ebü'l-Fazl Abdullah et-Tusî, Ebü'l-Ferec Yahyâ es-Sekafî, İbn Şebbe en-Nahvî el-Mukrî, Ebû Muhammed Abdullah et-Tikrîfî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Efdalüzzaman, Cemâleddin Ebû Ali el-Harrânî, Ebû Hafs Ömer el-Bağdadî, Abdülmuhsin et-Hatib et-Tusî, Kadı İbn Ganâim el-Halebî gibi isimlerden ders almalarını sağlamıştır.¹¹⁴

Sıbt İbnü'l-Cevzî; tam adı Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yusuf b. Kızıoğlu et-Turkî el-Avnî el-Bağdadî olan Sıbt İbnü'l-Cevzî, H. 581 veya 582 / M. 1186 yılında Bağdat'ta doğmuş, H. 21 Zilkade 654 / M. 10 Aralık 1256 tarihinde Dımaşk'ta bugünkü Kasıyûn dağı civarında bulunan evinde vefat etmiş ve oraya da defnedilmiştir. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin, annesi Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin kızı Rabia olup babası ise Abbâsî veziri Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre'nin memlûkü Türk asıllı Hüsâmeddin Kızıoğlu'dur. Babasının ölümü üzerine onunla dedesi alakadar olmuştur. Türk asıllıdır.¹¹⁵ Türk asıllı olması onun Türk geleneklerine göre yetişmesine ve Bağdat'ta doğması da aynı zamanda Fars geleneklerine de sahip olduğunu göstermektedir.

¹¹² Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 26.

¹¹³ Bouamrane, "İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış", s. 270.

¹¹⁴ Özaydın, "İbnü'l-Esîr", s. 26.

¹¹⁵ Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 87.

Sıbt İbnü'l-Cevzî Bağdat, Musul ve Dımaşk'ta eğitimler almış, Ebü'l-Yümn el-Kındî, Fahreddin İbn Teymiyye ve Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî hocalarındandır. O tarihçi ve vaiz bir âlimdir.¹¹⁶

İbn Kesîr; tam adı Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav'b. Kesîr el-Kaysî el- Kureşî el-Busrâvîed-Dımaşkî eş-Şâfiîolan İbn Kesîr, H. 701 / M. 1301-1302 yılında bugünkü Suriye'nin BusrâMüceydilül karye köyünde doğmuş ve H. 26 Şaban 774 / M. 20 Şubat 1373 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir. İbn Kesîr fakih, hatip, şair ve edip olan babası vefat ettiğinde üç yaşlarındadır. Eğer babası hayatta olmuş olsa idi İbn Kesîr'in eğitim hayatı belki de daha çok ilerlemiş olmakla beraber daha donanımlı bir âlim olabilirdi. Çünkü babasının çok yönlü bir âlim olması şüpheşiz ki ona katkı sağlayacaktır. Böylece İbn Kesîr'in ediplik ve şairlik yönünün gelişmesinde etkili olacaktır. Fakat İbn Kesîr ile ağabeyinin ilgilenmesinden dolayı onun babası tarafından eğitilmiş olma ihtimalini göz ardı edemeyiz. H. 707 / M.1307-1308 yılında ailesiyle beraber Dımaşk'a göç etmişler, ağabeyi Kemâleddin Abdülvehhâb İbn Kesîr'in ile meşgul olmuştur. Şâfiî mezhebine mensuptur.¹¹⁷ İbn Kesîr ağabeyi Kemaleddin Abdülvehhâb'dan ilk fıkıh derslerini almış, kayınpederi Yusuf el-Mizzî, Zehebî ve İbn Teymiyye'den okumuştur.¹¹⁸

1. 1. 4. Coğrafya-Bölge-Şehir Kitapları Yazan Tarihçiler

Coğrafya-bölge-şehir kitapları bir şehrin veya bir bölgenin kordinatları dışında o bölgenin sosyal, ilmi, iktisadi ve siyasî alanları hakkında da bilgi vermesi açısından önem teşkil etmektedir. Bu alanlara bakılarak gelinen son nokta, fiziki şart ve imkânları, bu bölgelerde yetişen önemli kişilerin icraatlarına yer verilmiştir. Tüm bunlara yer verilirken aynı zamanda kabilecilik ve bölgecilik taassubunun da var olduğu göz ardı edilemez bir durumdur. Özellikle siyasî otoriterlerin varlığı tarihçilerin yer verdiği bölge veya şehirlerin siyasî, dinî, içtimî ve coğrafi bazı durumlarının ön plana çıkartılması söz konusudur. Bu sebeple ki eserlerinde metin

¹¹⁶ Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", s. 87.

¹¹⁷ Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr", *DİA*, XX, İstanbul 1999, ss. 132-133.

¹¹⁸ Özaydın, "İbn Kesîr", s. 132.

tenkidi eksikliğinin, aitlik hissiniin yanında aşırı övme ve uydurma rivayetlerinde bulunması muhtemeldir.¹¹⁹

Müslümanlarca yazılmış olan ilk coğrafya kitabının yazarı olan Ya'kûbî'nin tam adı Ebû'l-Abbas Ahmed b. EbîYa'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî'nin kesin olarak doğum tarihi bilinmemekle H. III. / M. IX yy. başlarında Bağdat'ta doğduğu söylenmektedir.¹²⁰ Ya'kûbî, Mısır'da H. 292 / M. 905 tarihinde vefat etmiştir.¹²¹ Dedesi Vâzih Abbâsî Halifesi Mansur'un azatlı kölesi olmuş ve Abbâsî devlet yönetiminde önemli görevlerde bulunarak, Azerbeycan, İrmîniye ve Mısır valilikleri yapmıştır. Vâzih ve oğlu aynı zamanda istihbarat ve posta teşkilatı gibi görevlerde de yer almışlardır.¹²² Posta teşkilatında görevli olması dedesinin Halife adına istihbarat toplamasını sağlamıştır. Çünkü bu göreve getirilen kişiler genellikle Halifenin güvenini kazananlardan seçilirdi. Halife toplanan istihbarat verileri ışığında belli bir karara varırdı. Böylece Ya'kûbî Abbâsî sarayından ve devlet işlerinden haberdar olmuş, onun malzeme toplaması açısından büyük ve önemli bir ortam hazırlamıştır. Ya'kûbî, Fars asıllı bir Müslüman'dır. Evliliğine dair bir bilgi yoktur.

Mes'ûdî; tam adı Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî'dir ve tahminen H. 280 / M. 893 yılı civarında Bağdat'ta doğduğu söylenmektedir. H. 345 / M. 956 veya H. 346 / M. 957 yılında Fustat'ta vefat etmiştir.¹²³ Me'sûdî'nin sâhabe Abdullah b. Me'sûd'un soyundan geldiği dışında ailesi ve evliliği hakkında bir bilgiye sahip değiliz.¹²⁴ Ancak sâhabe soyundan gelmesi Hz. Peygamber dönemi geleneklerinden haberdar olduğunu göstermektedir.

Me'sûdî, Bağdat'ta Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, Ebû Ali el-Cübbaiî, Kasım b. Muhammed el-Enbârî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Zeccâc, İbn Düreyd, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî gibi âlimlerden dersler almıştır. Basra'da ise Ebû Halife Fazl b. Hubâb el-Cumahî'den faydalanmıştır. Mes'ûdî, çok yönlü bir âlim olarak tarih,

¹¹⁹ Baş, "Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi", s. 31.

¹²⁰ Murat Ağarı, Yak'ubi", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s. 287.

¹²¹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 51.

¹²² Kevser Özdoğan, "Ya'kubi ve Şiişği Üzerine", *Bilimname*, XXXIX, Mart 2019, ss. 355-389, ss. 358-361; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 51; Ağarı, "Ya'kubi", s. 287.

¹²³ Casim Avcı, "Mesûdî", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 353; Mes'ûdî, *Murûc ez-Zeheb*, ss. 13-14.

¹²⁴ Avcı, "Mesûdî", s. 353.

coğrafya, astroloji, dinler ve mezhepler tarihi, fıkıh, kelam, felsefe, ahlak, siyaset alanlarında çalışmıştır.¹²⁵

Dineverî; tam adı Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venended-Dineverî'nin kesin doğum tarihi bilinmemekle beraber H. III. /M. IX. yy'ın başlarında Batı İran'ın Dinever şehrinde doğmuştur. Doğduğu şehir olan Dinever'de H. 26 Cemaziyelevvel 282 / M. 23-24 Temmuz 895 yılında vefat etmiştir.¹²⁶Dineverî'nin ailesine, etnik kimliğine ve evliliğine dair ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde elimizde bir bilgi yoktur. Yani genel olarak Dineverî hakkında bilgilerimiz yetersizdir.

İbnü'l-Kalânîsî; tam adı Ebû Ya'la er-Reisülecel Mecdürresâ el-Amîd Hamza b. Esed b. Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî el-Temîmî'dir.¹²⁷ İbnü'l-Kalânîsî H. 465 / M. 1073 yılında Dımaşk'ta doğmuştur.¹²⁸ H. 17 Rebiülevvel 555 / M. 27 Mart 1160 yılında doğduğu şehir Dımaşk'ta vefat etmiş ve ağabeyi Muhammed'in yanına Kasiyun Mezarlığına defnedilmiştir.¹²⁹ Temîm kabilesine mensup ünlü bir aileye sahip olmuş ve aynı zamanda ailesikülâh, başlık anlamlarına kalansüve üretimiyle uğraşmışlardır.¹³⁰ Yani ailesi tüccar kimliğine sahip olmuştur. Böylece zengin tacir sınıfına hem de halka yakın ve her iki tarafında sorunlarından haberdar olmuştur. İbnü'l-Kalânîsî'nin etkin kimliğine ve evliliğine dair bir bilgiye sahip değiliz.

1. 1. 5. Tabakât ve Terâcim Kitapları Yazan Tarihçiler

İslâm tarihçiliğinde tabakât ve teracim kitapları sâhabe, tâbiîn, fakih, râvilerin veya önemli kişilerin hal tercümesinin anlatıldığı telif eserlerdir. İlk örnekleri sâhabe

¹²⁵ Avcı, "Mes'ûdî, ss. 353-354.

¹²⁶ Muhammed Hamidullah, "Dineverî", *DİA*, IX, İstanbul 1994, ss. 356-357; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 50; Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, ss. 51-52.

¹²⁷ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l Kalânîsî", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 99.

¹²⁸ Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", *T.T.K. Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 33, 2008, c. XXIX, ss. 1-42, s. 1; Halil İbrahim Gökbörü, "Arapça Tarih Kaynaklarının Tercüme Problemlerine Bir Örnek: İbn Kalânîsî Şam Tarihine Zeyl", *USAD*, Sayı 12, Bahar 2022, ss. 51-70, s. 55; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 113.

¹²⁹ Özaydın, "İbnü'l-Kalânîsî", s. 99.

¹³⁰ Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", s. 1; Gökbörü, "Arapça Tarih Kaynaklarının Tercüme Problemlerine Bir Örnek: İbn Kalânîsî Şam Tarihine Zeyl", s. 55.

ve tâbiîn hayatlarında görülen bu kitaplarda gerekli görüldüğü kısımlarında askeri ve siyasî olaylara da yer verildiği olmuştur. İslâm öncesi Arap şairlerin yaşamlarını içeren eserler de kaleme alınmıştır. İbn Sellâm el-Cumahî'nin "*Tabakâtü Fulûli's-Şu'arâ*" adlı eseri günümüze ulaşan en eski tabakât kitaplarından¹³¹ Hadis ilminde de tabakât kitapları yazılmıştır. Râvilerin naklettikleri hadislerinin güvenilirliğini tespit etmek, atladığı hadis râvilerinin bulunup bulunmadığını, aslen kaynağından almadığı halde ondan almış gibi gösterilip gösterilmediğini, hangi yollarla malzemelerini aldığını, isim, künye, neseblerinin bilinmesi ve birbirine benzeyen râvilerin karşılaştırılmasını yapmak amacıyla bu eserler telif edilmiştir. Muâfâ b. İmrân'ın "*Kitâbü Tabakâti'l-Muhaddisîn*" adlı eser bu alanda ilk telif edilendir.¹³² Çalışmamız içinde yer verdiğimiz tabakât alanında eser telif eden tarihçilerimize değinecek olursak;

İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec; tam adı Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdadî olan İbnü'l-Cevzî, H. 510 / M. 1116 yılında Bağdat'ta doğmuş ve H. 12 Ramazan 597 / M. 16 Haziran 1201 tarihinde vefat ederek BâbüHarb mezarlığına Ahmed b. Hanbel'in yanına defnedilmiştir. Ebü'l-Ferecedelerinden Ca'fer b. Abdullah el-Cevzî dolayısıyla İbnü'l-Cevzî olarak anılmış olup babasını üç yaşında iken kaybetmiştir. Bunun neticesinde babasından kalan servetle öğrenimini gerçekleştirip, amcası İbn Nâsır es-Selâmî'nin himayesinde bulunmuş onun ders halkalarına katılmıştır. Amcasının ilimle ilgilenmesi ona katkı sağlamıştır. Böylece onun da ilime yönelmesine sebep olmuştur. Soyu Hz. Ebu Bekir'e dayanan İbnü'l-Cevzî, Hanbelî inancındandır. Soyunun Hz. Ebu Bekir'e dayanması onun Medine geleneklerinden haberdar olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Cevzî'nin evliliği hakkında bir bilgiye sahip değiliz, fakat oğlu Ebü'l-Kasım Ali'yi Müstencid Billah'ın veziri Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre'nin kızıyla evlendirmiştir.¹³³

İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec, amcası İbn Nasr es-Selâmî'nin ders halkasına girerek, tarih, hadis ve ahlak derslerini almıştır. Amcası dışında Ebü'l-Kasım Hibetullah b. Husayn eş-Şeybânî, Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîki, İbnü't-Taber Ebü'l-

¹³¹ İsmail Durmuş, "Tabakât", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 288.

¹³² Mehmet Efendioğlu, "Tabakât", s. 291.

¹³³ Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, "İbnü'l-CevzîEbü'l-Ferec", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 543.

Kasım Hibetullah b. Ahmed el-Harîrî, İbnü'z-Zâgunî gibi âlimlerden de dersler almıştır.¹³⁴

İbnü'l-Adîm; tam adı Ebü'l-Kasım Kemâlüddin Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî'dir.¹³⁵ H. 588 / M. 1192 veya 1193 yılında Halep'te doğmuş ve H. 20 Cemaziyevvel 660 / M. 12 Nisan 1262 tarihinde Kahire'nin Mukattam dağı civarında vefat etmiş olup Karâfe mezarlığına defnedilmiştir.¹³⁶ İbnü'l-Adîm'in ataları H. III. / M. IX. yy'da Basra'dan Halep'e göç ettikleri için İbnü'l-Adîmnisbesini almıştır. Amcası Ebû Gânim olup babası ise Halep kadısı ve hazine başkanı Ebü'l-Ahmed'tir.¹³⁷ İbnü'l-Adîm'in etnik kimliğine dair bilgiye sahip olmadığımız için herhangi bir yorumda bulunamamaktayız.

İbnü'l-Adîm iki kez evlenmiş ve ikisi de Halep şehrinin ileri gelen ailelerindedir. İkinci evliliği Şâfîî şeyhi el-AcemîBahaüddinEbu'l-Kasım Abdülmecid b. el-Hasen'in kızı ile gerçekleşmiş ve üç oğlu bir kızı olmuş, oğulları Abdurrahman, Ahmed ve üçüncü oğlunun ismi bilinmemekle beraber kızının ismi de Şuhde'dir.¹³⁸ İbnü'l-Adîm'in gerek ailesinden ve gerekse de evliliklerinden anladığımızı göre yörenin saygın ailelerindedir. Aynı zamanda ailesinin sarayla olan ilişkisi onların konumlarını etkilemiştir.

İbnü'l-Adîm ilk dersini babası Halep kadısı ve hazine dairesi başkanı olan Ebü'l-Hasan Ahmed ve amcası Ebû Gânim Muhammed'den almıştır. Dımaşk'taEbü'l-Yümn el-Kındî, Abdüssamed b. Harestânî, Hasan b. Ebü'l-Azaim ve İbrahim b. Abdülvâhid'den, Bağdat'ta Abdülazîz b. Mahmûd'dan ders almıştır. İbnü'l-Adîm, hattat ve tarihçidir.¹³⁹

Zehebî; tam adı Ebû AbdillahŞemsüddînMuahammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikied-Dımaşkî olan Zehebî, H. 3 Rebiülahir 673 / M. 6 Ekim 1274 tarihinde Dımaşk'ın Batna (Kefrebatna) köyünde doğmuş ve H. 3 Zilkade

¹³⁴ Yavuz, Avcı, "İbnü'l-CevzîEbü'l-Ferec", s. 543.

¹³⁵ Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 478.

¹³⁶ Muhammed Kemaloğlu, "Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları", *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Eylül 2013, ss. 1-32, s. 14; Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 478.

¹³⁷ Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 478.

¹³⁸ İbnü'l Adîm, *Buğyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (seçmeler) Biyograilerle Selçuklu Tarihi*, (çev. Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 1982, s. 2.

¹³⁹ Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 478.

748 / M. 4 Şubat 1397 tarihinde yine Dımaşk'ta vefat etmiştir. Türkmen asıllı ailesi Diyarbakır'de bulunan Meyyâfârikin'de (Silvan) Temîm oğullarının mevlası olarak yaşamışlardır. Dedesi Osman marangozluk işiyle uğraşmış, yetmiş yaşının üstünde H. 683 / M. 1284 yılında vefat etmiş olup babası Şehâbeddin Ahmed ise altın işleme sanatıyla ilgilenmiştir. H. 30 Cemaziyelevvel 697 / M. 15 Mart 1298 tarihinde vefat etmiştir.

Zehebî nisbesiyle anılmasının sebebi babasının altın işleme sanatıyla uğraşmasından kaynaklanmaktadır. Zehebî ile halası ve dayısı ilgilenmiş, halası ve sütanesi olan hâce Sittülehbint. Osman'ın bazı âlimlerden icazet sahibidir. Dayısı Ebû İsmail Ali b. Sincir b. Abdullah el-Mevsilfed-Dımaşkî ez-Zehebî'dir. Zehebî hem tüccar hem de âlim bir aileden gelmektedir. Dedesinin ve babasının tüccar kimliği onun halktan haberdar, halk ile ilişkisinin iyi olmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca halası ve dayısınınilimle ilgilendikleri gibi halasının da sarayla olan ilişkisi Zehebî'nin yetişmesine katkı sağlaması mümkündür.

Zehebî, Fâtıma bint. Muhammed b. Nasrullah b. Kamer ed-Dımaşkıyye evlenir ve üç çocuğu olmuştur. Bunlardan en büyüğü EmetülazîzÜmmü, ikincisi Ebü'd-Derdâ Abdullah genç yaşta vefat etmiş ve Ebû Hüreyre Abdurrahman'dır. Çocuklarının üçü de eğitimler almış, oğulları vefat edinceye kadar hadis okutmuşlardır.¹⁴⁰

Zehebî, Busbus lakaplı Ali b. Muhammed el- Halebî'den dört yıl, Dımaşk'ınŞâgur mahallesinde imam olan Mes'ûd b. Abdullah el-Agazâzî'den ise Kur'an dersi almıştır. Yine Dımaşk'ta Ebû Hafs Ömer b. Abdülmün'in İbnü'l-Kavvâs, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Hibetullah b. Asâkir, Yûsuf b. Ahmed el-Gassûlî'den ders alırken, Mısır'da da İbnü'z-Zâhirî olarak bilinen Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Halebî, Ebü'l-Meâli Ahmed b. İshak el-Eberkuhî, Ebü'l-Feth İbn Dakikul'id ve Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâti'den ders almıştır. İskenderiye'de Ebü'l Hasan Tâcüddin Ali b. Ahmed b. Abdülmuhsin el- Hâşimî el-Garrâfi isimli âlimden ders almıştır. Halep'te Sünkur b. Abdullah ez-Zeynî ve

¹⁴⁰ Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, ss. 180-181-182.

Zeynep bint. Ömer el-Kindiyye'den ders alırken, Mekke'de de Ebû Amr Fahreddin Osman b. Muhammed et-Tevzerî'den ders almıştır.¹⁴¹

1. 1. 6. Hanedan Tarihi Kitapları Yazan Tarihçiler

İslâm tarihçiliğinde devlet yöneticilerinin etkisi yadsınamayacak kadar fazladır. Çünkü müelliflerin eserlerinin içeriğine konu olmuşlardır. Tarihçilerimiz bir hanedanı veya devleti anlattığı vakit kuruluşundan başlayarak, hükümdarlarını, devlette görülen iç isyanlarını ve karışıklıklarını bunlara yönelik faaliyetlerini, hükümdarların komşu devletlerle olan siyasî ve diplomatik ilişkilerini anlatmışlardır. Yani eserlerinde genellikle iç ve dış siyasî olaylara yer vermeye çalışmışlardır. Kısa kısa da olsa gerektiği yerlerde askeri ve siyasî olaylara da değinmeye çalışılmıştır. Sonraki yüz yıllarda ise bu anlayış değişmiş hanedan ve devlet kitaplarında anlatılan o dönemin ce komşu bölgelerinde ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarından bilgiler verilmeye başlanmıştır.¹⁴²

Beyhakî; tam adı Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, H. 385 veya 386 / M. 995- 996 yılında Horasan'da bugünkü Sebzevâr olarak geçen Beyhak bölgesinde doğmuş ve H. 458 / M. 1066 yılında vefat etmiştir.¹⁴³ Beyhakî'nin ailesine, etnik kimliğine ve evliliğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye sahip olunmamıştır.

Ravendî; tam adı Ebû Bekr Necmüddin Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendî'dir.¹⁴⁴ Doğum tarihi ile ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklar neticesiyle bir bilgi yoktur. Ama İran'ın Kâşân civarındaki Ravend kasabasında doğduğu kaynaklarda geçmektedir.¹⁴⁵ Ravendî, H. 603 / M. 1207 yılında vefat etmiştir.¹⁴⁶ Ravendî'nin aile fertlerinden birçok kişi âlim ve müderristir. Babasını küçük yaşta kaybetmiş onun

¹⁴¹ Altıkulaç, "Zehebî", ss. 180-181.

¹⁴² Baş, "Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi", ss. 23-24.

¹⁴³ Tahsin Yazıcı, "Beyhâkî", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 63.

¹⁴⁴ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendî, *Rahat üs-Sudûr ve Ayet üs-Sürûr I*, (çev. Ahmed Ateş), TTK, Ankara 1957, s. 13; Abdülkerim Özeydın, "Ravendî", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 471.

¹⁴⁵ Ravendî, *Rahat üs-Sudûr ve Ayet üs-Sürûr I*, s. 13; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 126; Özeydın, "Ravendî", s. 471.

¹⁴⁶ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 126.

eğitimiyle dayıları ilgilenmiş olup dayısı Tâceddin Ahmed b. Muhammed b. Ali, Hamedan'da Sultan II. Tuğrul'un atabegi Cemaleddin Ay-Ebe'nin tesis ettiği medresede müderrislik yapmaktaydı. Böylece hem saraydan haberdar olmuş hem de ilim tahsili noktasında fırsatı bulunmuştur.

Ravendî onun yanında H. 570-580 / M. 1174-1184 yılları arasında kalmıştır. Diğer dayısı ise Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un hat hocası olup onu müzehhib olarak önermiştir.¹⁴⁷Ravendî her iki dayısı bakımından da şanslıdır. Çünkü her ikisinin de konuları dolayısıyla yeğenlerine sağladıkları imkânlar muhakkak olmuştur. Ravendî, Fahreddin Belhî, Bahâeddin Yezdî, Safiyüddin İsfahanî gibi isimlerden dinî ilimler dersi almış ve bunun dışında hat ve tezhip sanatıyla ilgilenmiştir.¹⁴⁸

İbn Bîbî; tam adı Nasîrüddin Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî olan İbn Bîbî'nin ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde doğum ve vefat tarihine sahip değiliz sadece kaynaklarda gördüğümüz kadarıyla Rugadînisbesinden dolayı bugünkü İran'ın Mâzenderan bölgesinde bulunan Rugad şehrine mensup olduğunu söyleyebiliriz.

İbn Bîbî'nin annesi Bîbî Münecime Nişaburdaki Şâfiîlerin reisi Kemâleddin Simnânî'nin kızıdır. Anne tarafından ise Fakih Muhammed b. Yahyâ'nın torunudur. Annesi Münecime'nin ilm-i nücûma¹⁴⁹hâkim olduğu böylece sultan ve emirlerin yanında itibar sahibi olduğu söylenmektedir. Babası Mecmüddin Muhammed Tercümân, Cürcân şehrinin ileri gelenlerinden olup Harizmşah Alâeddin Muhammed dönemindeki (1200-1220) ünlü tarihçi olan ve İlhanlı devlet adamı Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin dedesi müstevfi¹⁵⁰Şemsülhak Ve'd-dîn'in yanında münşî¹⁵¹ olarak yetiştirilmiştir. İran asıllı olan İbn Bîbî'nin evliliğine dair bilgiye sahip değiliz.¹⁵² İbn

¹⁴⁷ Ravendî, *Rahat üs-Sudûr ve Ayet üs-Sürûr*, s. 13; Özeydın, "Ravendî", s. 471.

¹⁴⁸ Özeydın, "Ravendî", s. 471.

¹⁴⁹ İlm-i nücûm: yıldızların insanları ve olayları etkilediği inancına dayanan bir ilim dalı olarak geçmekte olup, astroloji, yıldız falcılığı ve münecimlik anlamlarına gelmektedir.

¹⁵⁰ Müstevfi: İslâm devletlerinde mali işlerle ilgili divanın başkanı veya mali işlerle ilgili memurlara verilen isimdir.

¹⁵¹ Münşî: devlet yazışmalarıyla ilgilenen divanın başındaki görevliye verilen isimdir.

¹⁵² Abdülkerim Özeydın, "İbn Bîbî", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 379.

Bîbî çocukluğundan beri saraya hâkim olarak yetişmiştir. İlerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi kendisi de sarayda görev alarak ailesinin yolundan gitmiştir.

İbn Haldûn; tam ismi Ebû Zeyd Veliyüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî el-Tûnisî'dir.¹⁵³ H. 1 Ramazan 732 / M. 27 Mayıs 1332 tarihinde Tunus'ta doğmuştur. İbn Haldûn'un soyu Hadramut'ta Yemen Araplarında olan Vail b. Hucr veya Cuh'r'a dayanmakta olup, torunları Halid b. Osman b. Hânî Endülüs'ün fethi sırasında Karmûne'ye göç etmişler, oradan da İşbiliye'ye (Sevilla) göç etmişlerdir. Endülüs'e göç eden Halid b. Osman'ın ismi Endülüs'te saygı ifadesi olan "haldûn" olarak geçmekte olup bu sebeple de onun soyundan gelenlere "benî haldûn" denilmiştir. Dedesi Muhammed Bicâye ise haciblik makamına kadar gelmiş, daha sonra görevinden çekilerek ibadete yönelmiştir. Babası Muhammed ise devlet işleriyle meşgul olmadan ilimle ilgilenmiştir. İbn Haldûn atalarından dolayı saygın bir aileden gelmiştir. Dedesinin sarayla olan ilişkisi İbn Haldûn'a da yansımış, biz onun sarayla olan ilişkisini daha sonraki bölümler de aktarmaya çalışacağız. Aynı zamanda babasının da ilimle ilgilenmesi onun yetişmesinde etkili olmuştur. Yemen Araplarından olan İbn Haldûn'un evliliği hakkında bilginiz yoktur.¹⁵⁴ H. 26 Ramazan 808 / M. 17 Mart 1406 tarihinde vefat etmiş olup Kahire'deki Nasr kapısı karşısındaki Sûfiyye kabristanına defnedildi.¹⁵⁵

İbn Haldûn ilk dersini Tunus'ta babası Muhammed'den almıştır. Onun dışında Muhammed b. Arabî el-Hasâyri, Muhammed b. Şevvâs ez-Zerzâlî, Ahmed b. Kâssâr, Muhammed b. Bahr, Muhammed b. Câbir el-Vâdîâşî gibi âlimlerden ders almıştır. Fas'ta ise Muhammed b. Muhammed el-Makkarî, İbnü'l-Hâc el-Billifkî, Ebû Abdullah el-Alevî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Yahyâ el-Bercî, Muhammed b. Abdürrezzâk gibi isimlerden ders almıştır.¹⁵⁶

Tarihçilerimizin bazıları çağdaş vechatta bazıları aynı âlimlerden ders almışlardır. Örneğin, Zübeyrî ve İbnü'l-Kelbî çağdaşken, Vâkîdî ve Zübeyrî Osman

¹⁵³ Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 538.

¹⁵⁴ Uludağ, "İbn Haldûn", s. 538; Hasan Aydın, "İslâm Orta çağında Nakilci ve Akılcı Tarih Anlayışları: Taberî ve İbn Haldûn Örneği", *Tarih Yazımı*, Yaz 2019, Sayı 1 (1), ss. 20-61, ss. 32-33.

¹⁵⁵ Uludağ, "İbn Haldûn", s. 541.

¹⁵⁶ Uludağ, "İbn Haldûn", ss. 538-539.

b. Dahhâk el-Medenî'den ders almışlardır. Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Adîm Ebü'l-Yümn el-Kındî'den ders almışlardır. İbn Sa'd ve Halife b. Hayyat İsmail b. Uleyye'den ders alırken, İbn Sa'd aynı zamanda Zübeyrî'den de ders almıştır.

1. 2. Tarihçiliklerinde Etkili Olan Unsurlar

1. 2. 1. Tarihçilerin Mezhepleri

İslâm tarihçilerin mezhepleri konusunda dikkat etmemiz gereken en önemli nokta bazı tarihçilerin mezhep taassubuna sahip olduğu ve kitaplarını yazarken bu çerçevede yazmış oldukları gözden kaçırılmamalıdır. Bu sebeple ki tarih boyunca râvî ve müelliflerin ilmî kademelerini aşağı çekmek için çeşitli mezhepsel ithamlarda bulunulmuştur. Gerek Kaderî, gerek Şîî ve gerekse de Mu'tezilî olmakla suçlananlar olmuştur. Şîa mezhebi mensuplarının yalan haber uydurma veya aşırı yorumlamayı uygun görmesi sebebiyle güvenilir bulunmamıştır. Ayrıca Şîa'nın inancı gereği belirlediği esaslarını dayanak göstermek amacıyla siyere başvurmuş, yeni haberler ortaya atmakla kalmamış aynı zamanda mevcut haberlere müdahale etmeye çalışmıştır.¹⁵⁷ Örneğin İbn İshâk kaderî¹⁵⁸ inancına sahip olmasına rağmen Şîliğe de temayül ettiği kaynaklarda geçmiştir.¹⁵⁹ İbn İshâk Hz. Ali'nin erkekler içinde ilk Müslüman olduğu, Hz. Peygamberin Hz. Ali'yi kardeş olarak seçmesi ve Hayber'in fethinde sancağı Hz. Ali'ye vermesi gibi rivayetlerinden dolayı Şîlikle suçlanmıştır.¹⁶⁰ Ayrıca Ramazan Şeşen eserinde İbn İshâk'ın "*el-Sünen*" isimli bir hadis kitabı yazdığını ve burada ki görüşleri dolayısıyla İmam Mâlik ve taraftarlarıyla arası açılarak, Şîî ve Kaderî olmakla suçlandığı geçmektedir.¹⁶¹ Kaderî olmasına yönelik kaynaklarda İbn İshâk'ın ilim meclisinde uyuyakalması ve

¹⁵⁷ Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, ss. 73-75.

¹⁵⁸ Kaderî: Kaderiyye de denilen bu itikadi mezhep kadere inanan, kader taraftarı anlamlarına gelmektedir. Cemel Olayı ve Sıffin Savaşı ile ortaya çıkan karışıklıklardan dolayı Emevîlerin halk üzerindeki etkisi sonucu ilk olarak Ma'bed el- Cühenî tarafından ortaya atılmıştır. Bu mezhebin anlayışına göre sorumluluk gerektiren durumlarda ilâhî kaderi reddederek insan iradesiyle gerçekleştiğini savunmuşlardır.

¹⁵⁹ Fayda, "İbn İshâk", s. 94; Kolkıran, "Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenirlilik Sorunu: İbn İshak ve Vâkîdî Örneği", s. 69.

¹⁶⁰ Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, s. 234.

¹⁶¹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 26.

rüyasında mescide birinin girmesiyle elinde bulunan ipi eşeğin boynuna takarak dışarı çıkarttığını görmüş uyandığı vakit ise mescide elinde ip bulunan bir adam girmiş ve ipi İbn İshâk'ın boynuna geçirip sultana götürerek kırbaçlandığı rivayet edilmektedir.¹⁶²

İbn İshâk'ın maruz kaldığı ithamları dile getirmişken araştırmamız içinde yer alan diğer tarihçilerimizde hangi mezhebe mensup olduklarını veya adlandırıldıkları mezheplerin neler olduğunu aktarmaya çalışalım. Örneğin Halife b. Hayyât; Halife Me'mûn (813-833) ve Halife Mu'tasım (833-842) dönemlerinde yaşamış olup bu dönemde en büyük problemi olan ve diğer birçok âliminde şahit olduğu Halku'l-Kur'an düşüncesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple onun Mu'tezilî'ye karşı muhalefet ettiğini söyleyebiliriz.¹⁶³

İbn Sa'd; Bağdat'ta olduğu sırada Halife Me'mûn tarafından başta İbn Sa'd olmak üzere yedi âlimin Halku'l-Kur'an¹⁶⁴ hakkında sorguya çekilmek üzere Vali Rakka'ya Me'mûn'un huzuruna götürmüş, bu konu hakkında ne düşündüklerini sormuştur. Âlimlerin hepsi Halife Me'mûn'un istediği gibi cevap vermişler. Ama daha sonra İbn Sa'd'ı Mu'tezilî olmakla suçlamışlardır.¹⁶⁵

Biz Taberî'nin Bağdat'ta Şâfiî imamları Hasan b. Muhammed es-Sabâh ve Ebû Said el-İstahrî ile Şâfiî mezhebi üzerine fetva vermiş olduğunu kaynaklarda görmekteyiz.¹⁶⁶ Buradan yola çıkarak Şâfiî mezhebine mensup olduğunu söyleyebiliriz. Fakat daha sonra kendi mezhebini kurmuş ve bu mezhebe Cerîriye¹⁶⁷ mezhebi denilmiş, bu mezhebe uymuştur.¹⁶⁸ Taberî'nin yaşamış olduğu dönemde Şiîler ve Ehli Sünnet arasında anlaşmazlıklar, çatışmalar mevcuttu. Taberî'ye karşı da Hanbelîlerden, Zahirîlerden ve Şia'ya mensup bazı kesimlerden tepkiler,

¹⁶² Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, ss. 235-236.

¹⁶³ Sabuncu, "Halife b. Hayyât'ın Tarih Yazıcılığı Metodu", ss. 1328-1329.

¹⁶⁴ Halku'l-Kur'an; İslâm âlimlerinin iki bölünmesiyle oluşan bir fikir ayrılığıdır. Mutezile âlimleri Kur'an-ı Kerim'in sonradan yaratıldığını, ezeli yani kadim olmadığını savunurlar. Sunni âlimler ise bu fikri reddederek aksi halini Kur'an- Kerim'i kutsaliyetle bağdaştırırlar.

¹⁶⁵ Fayda, "İbn Sa'd", s. 294; Bakırcıoğlu, "İbn Sa'd'ın et-Tabakatü'l-Kübrâ'sında Sahabe Bilgisi", ss. 7-8.

¹⁶⁶ Taberî, *Târihu't-Taberî*, s. 13.

¹⁶⁷ Cerîriye mezhebi: Taberî mezhebi de denilmektedir. H. III. yy.'da Bağdat'ta Taberî tarafından kurulmuştur. Sunnî mezheplerle benzerlikleri de bulunan bu mezhep Taberî'nin fikhî görüşleri yanı sıra Kur'an ve sünnet, icma, kıyas, maslahat, örf, sahabe kavline dayandırmaktadır.

¹⁶⁸ Fayda, "Taberî", s. 315; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 53.

düşmanlıklar vardı. Bu düşmanlıkların bir sebebi de Ahmed b. Hanbel'i, "*İhtilâfî'l-Fukahâ*" adlı eserinde Ondan fakih olarak bahsetmeyip, muhaddis olarak bahsetmesinden kaynaklıdır.¹⁶⁹ Taberî'ye ders verdiği sırada Hanbelîlerden, Ahmed b. Hanbel'in fikhî görüşüyle ilgili ne düşündüğü sorunlunca ihtilâflı konularla ilgili dişe dokunur bir rivayette bulunmadığını, Arşa Culûs hadisesi konusunda da verdiği cevaplar üzerine de Hanbelîlerden ve Ehlî Hadisten bazı kesimin onu evine kadar taşta tuttukları, kapısının önünde taştan bir tepe oluşturdukları rivayet edilir. Daha sonra Hanbelîlerden özür dileyerek meşhur eserini kaleme almıştır.¹⁷⁰

İbn Miskeveyh; Büveyhoğullarının hizmetindeydi. Onların döneminde Şîiler ve Sünnîler arasında mücadeleler başlamıştı. H. 10 Muharrem 352 / M. 8 Şubat 963 tarihinde Muizzüddeve tarafından alınan kararla Bağdat çarşısı, dükkânlarının kapatılması ve herkesin siyahlar içinde dolaşarak Hz. Hüseyin için yas tutması istenmiştir. Gadîr-i Hum'u¹⁷¹ bayram günü olarak kutlanmasını istemiştir. Sünnîler mecbur kalmalarından dolayı isteklere uymuşlardır.¹⁷² İşte böyle bir durumda İbn Miskeveyh'in saray içinde olması göz önüne alınırsa Şîî olması muhtemeldir.

Ravendî'nin de mu'tezile'nin görüşlerini benimsemiş olmasında amcası ve erkek kardeşinin etkili olduğu kaynaklarda geçmektedir.¹⁷³

İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec vefat edince Ahmed b. Hanbel'in yanına defnedilmesinden dolayı Hanbelî mezhebine mensup olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷⁴

İbn Bîbî'nin annesi Bîbî Müneccime Şâfiîlerin reisi Kemaleddin Simnânî'nin kızı olması sebebiyle onun da Şâfiî olabileceğini göz önünde bulundurabiliriz.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Zeynep Keleşoğlu, "Taberî'nin Şiilikle İtham Edilme İddiaları ve Bu İddiaların Değerlendirilmesi", *Turkish Journal of Shiite Studies*, III, Sayı 1, Haziran 2021, ss. 93-119, s. 98; Hasan Aydın, "İslâm Orta Çağında Nakilci ve Akılcı Tarih Anlayışları; Taberî ve İbn Hâldun Örneği", *Tarih Yazımı*, Sayı 1, Yaz 2019, ss. 20-61, s. 28.

¹⁷⁰ Yakut el-Hamevî, *Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Galîb et-Taberî*, (çev. Fethi Ahmet Polat), SÜİFD, Sayı 30, ss. 261-291, s. 272-273.

¹⁷¹ Gadîr-i Hum: Hicretin 10. yılında Hz. Peygamber ve beraberindeki grubun veda haccı dönüşü konakladığı yerdir. Hz. Peygamber burada "*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!*" (Ethem Ruhi Fıglalı, *Gadîr-i Hum*", *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 279) demesi ile Hz. Ali'nin halifeliğini ve sonrasında da onun soyundan devam etmesini savunan grup tarafından kutlanan bayram günüdür.

¹⁷² Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, VI, İstanbul 1992, ss. 498-499.

¹⁷³ Rumeysa Balcı, "İbnü'r-Râvendî'nin Dinî ve Mezhebî Görüşleri", (Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019), s. 27.

¹⁷⁴ Yavuz, Avcı, "İbnü'l-CevzîEbü'l-Ferec", s. 543.

Zehebî'nin fıkıhta Şâfiî mezhebini benimsediği kaynaklarda geçmiştir.¹⁷⁶

İbn Kesîr; H. 11 Cemaziyevvel 736 / M. 27 Aralık 1335 tarihinde Dimaşk'ta Şâfiîlere ait Necîbiyye medresesinde ders vermeye başlamış, bu görevini de vefat edinceye kadar devam ettirmiştir.¹⁷⁷ Şâfiî mezhebine mensup olan İbn Kesîr, itikadda da Eş'ari mezhebindedir.¹⁷⁸

İbn Haldûn; H. 19 Cemaziyelahir 786 / M. 8 Ağustos 1384 tarihinde veliyüddin¹⁷⁹ lakabıyla Malikî Kadıkudatlığına ve H. 15 Ramazan 801 / M. 21 Mayıs 1399 tarihinde de Malikî Başkadılığına getirildiği kaynaklarda geçmesi sebebiyle bizde onun Malikî mezhebine mensup olduğunu söylemekte bir sakınca görmüyoruz.¹⁸⁰

1. 2. 2. Tarihçilerin Meslekleri

Bahsettiğimiz âlimlerimizin neredeyse hepsi tarihçi sıfatının yanında çeşitli meslek gruplarıyla da uğraşmışlardır. İlim dışında birazdan detaylandıracağımız üzere bunlardan bazıları kadılık, nedimlik, mahkeme üyeliği, naiblik, müderrislik gibi saray içindeki görevlerde yer almışken, bazıları da vaizlik, imamlık, din adamı gibi görevlerde yer almıştır. İçlerinde ticaretle ve çiftçilikle uğraşanlarda vardır. Bazıları ise farklı bir işle meşgul olmamış sadece ilimle ilgilenmişlerdir. Bunlar içinde İbn Hişâm, Halife b. Hayyât, Me'sûdî, Dineverî gibi âlimler vardır. Taberî'de bu âlimlerden olup, babasının çiftçilik yapması sonucu zengin arazileri vardı, bu sebeple ilim dışında herhangi bir meslekle uğraşmamıştır. İsmi zikrettiklerimiz içinde aynı mesleği yapanlarda vardır. Ancak hepsinin en önemli ortak özelliği ise tarihçi olmalarıdır. Şimdi sırayla hangi mesleği hangi tarihçi yapmış onları aktaracağız. Bu bölümde diğer bölümlerde ayrıntılı olarak bahsettiğimiz için tekrara düşmemek adına tarihçilerimizin hangi görevi nerede ne kadar yaptığına dair detay

¹⁷⁵ Özaydın, "İbn Bîbî", s. 379.

¹⁷⁶ Altıkulaç, "Zehebî", s. 181.

¹⁷⁷ Özaydın, "İbn Kesîr", s. 132.

¹⁷⁸ Kuşçu, *Selçuklu Tarihçiliğine Başlarken*, s. 42.

¹⁷⁹ Veliyüddin: Arapça kökenli olan bu kelime dinine bağlı olan, Allah dostu, Allah'ın sevgili kulu, veli kimse gibi anlamlara gelmektedir.

¹⁸⁰ Uludağ, "İbn Haldûn", s. 540.

vermeden sadece hangi meslekleri yaptıklarını dile getirmeye çalışacağız. Ama öncesinde yaptıkları mesleklerin tarihçiliklerini nasıl etkilediğini veya tarihçiliklerine ne gibi katkıları olduğuna değinmeye çalışacağız.

1. 2. 2. 1. Kadılık Yapan Tarihçiler

Kadılar görevleri gereği buldukları bölgelerin üst yöneticilerinden olması ve bu sebeple dinî ve içtimaî hayatın düzene girmesinde önem arzetmektedirler. Böylece devlet adına adaleti, güvenliği, toplumun barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlamaktadırlar. Halk ile devlet arasında köprü konumunda yer alan kadılar her iki tarafla da ilişkisi olduğu için iki tarafa da hâkimdir. Saraya ilişkin her türlü bilgiyi birinci kaynaktan öğreniyor ve bunu da halk üzerinden test ederek siyasiler ve halk üzerindeki etkisini karşılaştırma yapabilme imkânı sağlamaktadır. Aynı zamanda neyin uygulanabilir veya neyin uygulanamaz olacağını bilmektedirler. Bürokratik sınıfa hâkim olmalarının yanında halka da yakın olmaları bunu mümkün kılmıştır. Bu kadar geniş yetkilere sahip olması tarihçiliğine yansımaktadır. Çünkü her iki tarafa da hâkim olması malzeme bolluğunu sağlamıştır. Suçlu-suçsuz, zengin-fakir, rütbeli-rütbesiz, okumuş veya cahil karşısına onlarca insan gelmektedir. Özetle ki hiç şüphesiz muhakeme yapma yetenekleri oldukça gelişmiştir. Bu da tarihçilik serüvenlerinde onlara ışık olmuş, eserlerine yansımıştır.

Vâkıdî, H. 204 / M. 819 yılında Rusâfe'ye kadı olmuştur. Halife Memûn döneminde kadılık vazifesinde iken halifeye borçlarını ödemesi konusunda yaklaştığı vakit Memûn kendisine şöyle yazmıştır; *“Sende iki özellik var: Cömertlik ve hayâ... Cömertlik seni, sahip olduğun her şeyi harcamana yöneltti. Hayâ ise, seni borçlarının bir kısmını bize zikretmene itti. Her ne kadar senin ihtiyacını tam karşılayamasak da sana istediğinin iki katının verilmesini emrettik. Biz senin ihtiyacını karşılamış olsak da sen –bu kendine bir zulüm olmakla birlikte- cömertliğe devam et. Çünkü Allah'ın hazineleri açıktır, eli hayra açıktır. Sen Reşid'in döneminde kadı iken, Peygamber'in Zübeyr'e şöyle dediğini rivayet etmiştin: “Ey Zübeyr! Rızkın anahtarları arşın hizasındadır. Allah Teâlâ, kullarının rızıklarının (başkalarına) harcamaları oranında indirir. Kim fazla harcarsa, Allah da ona daha*

fazla rızık indirir. Kim de infakı azaltırsa, Allah ona rızkı az indirir.” demişken, Vâkıdî ise bu hadisi unuttuğundan ve halife ile tanışmaktan çok bu hadisi ona hatırlatması daha çok hoşuna gittiğinden bahsetmiştir.¹⁸¹

İbnü'l-Adîm Halep kadısı, İbn Haldûn Malikî baş kadısı olmuştur. Zührî, II. Yezîd döneminde kadılık yapmıştır.

1. 2. 2. 2. Nedimlik Yapan Tarihçiler

Bir tarihçinin nedimlik görevini yapması aynı zamanda bize onun sultanın, padişahın, hükümdarın, halifenin veya vezirin sırdaşı konumunda olduğunu gösterir. Aynı zamanda sarayda resmi veya gayri resmi olan her türlü olaylardan haberdar olma şansı bulunmaktadır. Sarayda bulunmaları sebebiyle ve sahip oldukları konum itibari ile yöneticilere oldukça yakındır. Çünkü onun en yakınları arasında yer alır.Devlet ricaline bu derece yakın olması birinci ağızdan malzeme toplamasını kolaylaştırmaktadır. Kimsenin duymadığı, bilmediği birçok bilgiye sahip olması anlamına gelmektedir. Tabii ki bu gizli bilgileri eserlerinde ne kadarını aktardıkları tartışmaya açık bir durumdur.

Nedim kelime anlamı olarak “kadeh arkadaşı, dost” manalarına gelmektedir. Nedimlerin kimin hizmetinde ise onu eğlendiren, sanatla alakadar ve hokkabazlık, görgülü, bilgili, faziletli, güzel yazı yazan, kültürlü vs. gibi aranan özellikleri vardır.¹⁸² Kısacası hükümdara bir dost olarak yarenlik eden kişidir. Şunu söylemekte bir sakınca görmemekteyiz ki, aslında bu görevi yapan kişiler hükümdar, sultan, halife veyahut vezirin olsun en savunmasız hallerine şahit olmuşlardır. Çünkü buldukları ortam hiç şüphesiz ki yalnız, sıcak ve samimidir. İşte bu noktada tarihçilerimiz sayıca fazla ve sadece onların şahit olduğu birçok malzemeye sahip olmuşlardır. Çalışmamıza konusu olan tarihçilerimiz içinde de bu mesleği yapanlar olmuştur.

¹⁸¹ Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, s. 205.

¹⁸² Nebi Bozkurt, “Nedim”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, ss. 509-510.

Belâzürî’de dedesi gibi devlet işleriyle meşgul olmuş, Abbâsî Halifesi Mütevekkil Alellah’ın nedimliğini yapmıştır. İbn Miskeveyh Muizzüddeve’nin veziri Mühellebî’nin ve Büveyhi sultanı Adudüddeve’nin nedimliğini yapmıştır.

İbn Miskeveyh, Muizzüddeve’nin veziri Mühellebî’nin H. 340 / M. 952 ve vezirin ölümü H. 352 / M. 963 yılına kadar nedimliğini yapmıştır. Bu yüzden Mühellebî ili alakadar olan birçok olaya şahitlik etmiştir. Nedimliği sürecinde yaşanan bu olaylardan bahsetmek gerekirse; Bir sefer sebebiyle Türkler ve mühimmat için gerekli olan mal Tâzâd’a verilmişti. Ancak bu malın önemli bir kısmı eksik çıkması üzerine hak sahipleri kendilerine düşen haklarını istemişler bu da Muizzüddeve’nin canını sıkmıştır. Bu olay üzerine vezir Mühellebî ile aralarında anlaşmazlık çıkmıştır. *“...el-Mühellebî, Tâzâd’ın mal çıkarması konusunda Muizzüddeve’nin dikkatini çekmek için davet edilmeksizin onun yanına gitti. el-Mühellebî, Muizzüddeve’nin yanına çıkıp keyfiyeti arzedince, onu şiddetle kavradı ve yüz elli kamçı vurdu. Bu yüzden el-Mühellebî bayılıp düştü...vücudunun her tarafı yarılıp durumu ağırlaşınca kadar tekrar kırbaçlandı. Muizzüddeve’ye, el-Mühellebî’nin ölmek üzere olduğunu söylediler. Bunun üzerine önce onu Dicle’ye atmak istedi. Sonra kendine geldi ve onu evine göndererek muhafaza altına aldı.”* Bu olay üzerine Muizzüddeve Mühellebî’yi azletmeyi düşünmüş, ancak onun zeki ve metanetli olması onu bu kararı almaktan alıkoymuştur.

Ayrıca İbn Miskeveyh, Muizzüddeve’nin Mühellebî’ye ağır ve çirkin laflar söylemesine rağmen aldırılmaz tam aksine canlı ve neşeli bir şekilde sohbet oturduğunu aktarmış, birgün onun sohbetinde bulunan Ebu’l-UlâSâ’ad b. Sâbit ile geçen olaydan şöyle bahsetmiştir: *“Ebu’l-Ulâ Sâ’ad b. Sâbit’in el-Mühellebî’yi kınayarak ona şöyle dediğini dudum: ‘Sana hiddetlenmesine ve sana sövmesine ehemmiyet vermezsen, beni hor görüyor, sözüme aldırış etmiyor diye daha ziyade kızar ve söver. Biraz çekingenlik ve cesaretsizlik gösterirsen ve senin rahatsız olduğunu anlarsa dilini biraz kısaltır. Pişman olur, sana sövmez ve aşağılama âdetini bırakır.’ Bunun üzerine Ebû Muhammed el-Mühellebî ona şöyle karşılık verdi: ‘Sözlerin aklımdan çıkmıyor, lakin bu Emir haşin ve acelecidir. Dilini tutamaz. Eğer onun saçmalamalarından dolayı çekingenlik gösterirsem, beni kendisine karşı niyeti bozulmuş ve samimiyeti bırakmış diye düşünür ve akle hayale gelmeyen şeylerle beni*

itham eder. Bu da müthiş felaketlere sebep olur. Binaenaleyh onun için, mümkün ise duymamazlığa gelmek ve yüzüne karşı gülümsemekten; hiddetinden korkulduğu için bu mümkün değilse, o hususta az düşünmekten başka çare yoktur.”

İbn Miskeveh yine eserindeki bir aktarıma göre Ebû Bekir b. Ebî Sa’îd kendisine Muizzüddeve’nin Basra’da bulunduğu sırada ve el-Berîdî’ye yenildiği için Mühellebî’yi suçlamış, çirkin sözler kullanmıştır. Olay yaşanırken orada bulunan el-Mâfurûhî Muizzüddeve’nin yanından ayrıldıkları vakit Ebû Bekir b. Ebî Sa’îd’e “Önümde vezirin böyle çirkin sözlerle aşağılanması, beni son derece müteessir etti. Acaba vezir nasıl teselli edilebilir?” Buna cevaben Ebû Bekir b. Ebî Sa’îd ise “Bu gibi durumlarda susmak konuşmaktan daha evladır.” demiştir. İlerleyen günlerde vezir ile bir araya gelen el-Mâfurûhî “Veziri çok düşünceli görüyorum. Yine bir şey mi var?” vezir: “Yazıklar olsun sana. Emirnin bizi alıstırmış olduğu diliyle yaptığı ikramı birkaç günden beri kestiğini görüyorum. Başına gelmiş bir işten dolayı kalbi meşgul olmasın diye korkuyorum ve bu hususta düşünüyorum.” Vezirin yanından çıktıktan sonra el-Mâfurûhî Ebû Bekir b. Ebî Sa’îd’e “Bu adamdan daha zeki ve daha hafızalı bir adam gördün mü?” Ebû Bekir b. Sa’îd’de hayır cevabını vermiştir.¹⁸³

Ayrıca İbn Miskeveyh’in Mühellebî’nin nedimliğini yaptığı sıralarda Kâdıyü’l-kudât Ebu’s-Sâib Utbe b. Ubeydillah Ebu’s-Sâib zamanında Hürremîler gibi her kötülüğü hoş görüp ahlaksızlık yaptığı ve bunu da vezir Mühellebî’ye kızgınlığından dolayı yaptığını Mühellebî duymuştur. İbn Miskeveyh “onu benim yanımda neredeyse ölene kadar dövdü...onu topukları parlayıncaya kadar dövdü.” demiştir.¹⁸⁴

Mühellebî Umân’ı fethetmek için sefere çıkmış, bu seferde hastalanmıştır. Sefere çıkmak istemeyen askerler Mühellebî’yi zehirlemesi sonucu hastalanmıştır. Mühellebî’nin doktoru Fîruz’un İbn Miskeveyh’e aktardığına göre; Mühellebî’nin evinin kâhyası olan Hâdim Ferec emri altında bulunan cemaat ile sefere çıkmıştı. Ancak Hâdim Fereciçinde bulunduğu lüks hayattan, üstübî elbiselerden ve buzlu

¹⁸³ Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, ss. 540-542.

¹⁸⁴ Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, ss. 577-578.

sofralardan ayrılarak şiddetli sıcaklarda büyük zahmetlere katlanmak istemiyordu. Böylece Hâdim Ferec diğer hizmetlilerle anlaşarak vezir Mühellebî'yi zehirledi. Durumu fark eden Fîruz deniz yolculuğu yapamıyacağı gerekçesiyle Bağdat'a dönmek istedi. Mühellebî Fîruz'a mal dahi teklif etmesi üzerine kabul etmedi ve son olarak hapisle korkutması da etkili olmadı. Mühellebî izin vererek Bağdat'a döndü. Hastalığı ağırlaşan Mühellebî aklı başından gitmiş baygın halde Übülle'ye getirilmiş, taht-ı revana benzer bir araç yapılarak onun içinde uyuyordu. H. 27 Şaban 352 / M. 20 Eylül 963 Cumartesi günü Zâvtâ'da vefat etmiş, cenazesi daha sonra Bağdat'a getirilerek Kureyş mezarlığına defnedilmiştir.¹⁸⁵

1. 2. 2. 3. Naiblik Yapan Tarihçiler

Naibler devlet kurumlarında sultan, hükümdar, halife veyahut vezir adına vekillik yapan görevlilerdir. Kimi veya hangi makamı temsil ediyorsa onun yetkilerine sahip olmasından dolayı avantajlı konumdadırlar. Tarihçilerimizin naiblik yapması ise onlara devlet yönetimi ve işleyişini tanınması, siyasîlerle yakın ilişkiler içinde olması bilgi ve malzeme elde etmesi açısından kıymetlidir.

İbn Kesîr Dimaşk'ta Dârü'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye'nin reisliğini ve ulûhiyet iddiasında bulunan Osman ed-Dekâkî'nin yargılandığı davada Darüssâde Darüladl üyeliği yapmıştır.¹⁸⁶

1. 2. 2. 4. Kâtiplik Yapan Tarihçiler

Birazdan örneklerini vereceğimiz üzere devlet kurumlarında veya herhangi birinin özel kâtipliğini yapan tarihçilerimiz bulunmaktadır. İlk ve en önemli işleri yazmak olan bu kâtiplerin şüphesiz ki tarihçiliklerine hızlı, güzel, anlaşılır ve dil kurallarına uygun olarak yazmaları yansımış, yazı yazma işinde oldukça ustalaştıklarıdır. Kâtiplik geniş bir meslek alanı olması dolayısıyla

¹⁸⁵ Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, ss. 588-589.

¹⁸⁶ Özaydın, "İbn Kesîr", s. 132.

tarihçilerimiz bu doğrultuda birçok olaya şahitlik etmiş ve birçok olayıda işitmiş olacaktır. Bu da onlara fazlaca malzeme kazandırmıştır.

İbn Sa'd hocası Vâkîdî'ye, Ya'kûbî Tahirilerin sarayında, İbnü'l-Kalanîsi Dîvânü'r-Resâil ve'l-İnşâ'da kâtiplik görevini yapmıştır. İbn Haldûn Hafsî Sultanı II. Ebû İshak'ın alâmet kâtipliğini, bunun dışında Merînî Sultanı Ebû Sâlim'in sır kâtipliğini yapmıştır. Beyhakî Gazne devletinde Dîvânü'r-Resâil kâtipliğini ve aynı zamanda divan başkanı Ebû Nasr-ı Mişkan'ın yardımcılığını yapmış sonra başkanlığına getirilmiştir.¹⁸⁷

1. 2. 2. 5. Müderrislik Yapan Tarihçiler

Müderrislik bir birey yetiştirme açısından şüphesiz ki en kutsal mesleklerden birisidir. Çalışmamızda bahsettiğimiz tarihçilerimiz genellikle saray tarafından görevlendirilmiş olmakla beraber halifelerin veya hükümdarların çocuklarına müderrislik yapmışlardır. Bu yüzdendir ki devlet ve toplum yapısında önemli bir figür halindedir. Müderrisler medrese çıkışlı ve temel İslâmi bilgilere sahip olmalarının yanında pozitif bilimlere de hâkim olarak hizmet vermektedirler. Tarihçilerimiz ise sahip oldukları bu bilgileri eserleri ile taçlandırmışlardır. Topluma karşı yetiştirdiği saray çocukları devleti temsil ettiği gibi aynı zamanda bir âlim olarak kendilerini de temsil etmektedirler. Yetiştirdikleri kişiler onları temsil etmesinden dolayı hem kendileri hem de donanımlı bir öğrenci olarak takdir toplamaları önemlidir. Aslında her meslekte olduğu gibi müderrisler de öğretirken öğrenme şanslarına sahiptir. Çünkü kendileri sahip oldukları bilgileri aktarırken aynı zaman da karşısındakinin gerek yaşı gerek cinsiyeti gerekse de bulunduğu konumu dolayısı ile ona bilgi aktarımı yapmaması mümkün değildir. Karşılıklı olan bu bilgi aktarımını da muhakkak ki bir tarihçi olarak eserine yansıtmıştır.

İbn İshâk Halife Mansûr'un oğluna, Belâzürî Halife Mu'tez'in oğlu Abdullah'a, Ravendî Emir Seyyid Fahreddin AlâüddeveArslanşah'ın oğullarına, İbnü'l-AdîmŞâdbaht ve Hallâviyye medreselerinde, Sıbtİbnü'l-CevzîŞibliyye,

¹⁸⁷ Yazıcı, "Beyhakî", s. 63.

Bedriyye, Müstansırıyye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Zehebî Emevî camiinde kıraat dersi vermiştir. İbn KesîrDımaşk'taŞâfîilere ait Necîbiyye medresesinde, Sâlihiyye medresesinde müderrislik yapmıştır.¹⁸⁸ İbn Haldûn H. Muharrem 791 / M. Ocak 1389 yılında Sargatmışiyye medresesine müderris olarak görevlendirilmiştir.¹⁸⁹Zührî, Hişâm b. Abdülmelik'in çocuklarından olan Mesleme ve Yezîd b. Hişâm'a müderrislik yapmıştır.

1. 2. 2. 6. Ticaretle Uğraşan Tarihçiler

Tarihçilerimizin, âlim kimliklerinin yanında bir de ticaretle ilgilenmeleri onların refah seviyelerinin yüksek olması anlamına gelmektedir. Bu da geçim derdini düşünmeden rahatça ilimle meşgul olmalarını sağlamıştır. Aynı zamanda halifeye, hükümdara, vezire veyahut meliklere yani saraya tamah etmeden, arkasına bir güvence almadan kendi işini yaparak rahat bir yaşam sürmesini sağlamış olmaktadır. İlim için çeşitli seyahatlere çıkmalarında, rahatça araştırma yapmalarında etkili hale gelmiştir. Vâkıdî buğday ticaretiyle uğraşmıştır. İbnü'l-Kalanîsi'nin ailesi kalansüve ticaretiyle meşhur olmuştur.

Bir tarihçinin kendisinin veya yakınının ticaretle ilgilenmesi, sadece ilimle meşgul olmasını, ilim için çeşitli seyahatlere çıkmasını ve geçim derdi olmadan rahat bir yaşam sürmesini sağlar. Bunun bir sonucu olarak seçkin sınıfa tamah etmemiş olur, onların takdirini kazanmak için bir çabaya girmemiş olur. Çünkü sarayın iyi niyetine kalarak hayatını devam ettirmek zorunda kalmamış olacaktır. Yoksa tabii ki ilimle ilgilenmesi sonucu onların takdir etmesi önemlidir. Ancak bir tarihçi bu takdiri para kazanmak veya yüksek mevkilere gelmek ve ilimle ilgilenmeyi, eserlerini sarayın isteği doğrultusunda gerçekleştirmiş olmayı tercih etmek de istememiştir. Buna bir örnek verecek olursak Taberî'nin babası çiftçilikle uğraşıyor olması ve muhakkak ki ürünlerini bir tüccar olarak satmıştır. Taberî'nin babası bu zenginliğinin sonucu ona Taberistan'da geniş bir arazi bırakarak saraya muhtaç olmasını engellemiş, herhangi bir devlet görevine gelmek için çaba sarf etmemiş, seyahatlere

¹⁸⁸ Özeydın, "İbn Kesîr", s. 132.

¹⁸⁹ Uludağ, "İbn Haldûn", s. 540.

çıkmiş, ilim dışında başka bir uğraşı olmamiş ve vefat edinceye bu şekilde devam etmiştir.

Tam aksine göre bir başka örnek ise İbn İşhâk, Halife Mansur'un isteği üzerine bir eser yazmaya başlamıştır. Fakat Halifenin eseri çok uzun bulması ile birkaç kez düzeltmek, kısaltmak durumunda kalmıştır. Böylece İbn İşhâk bir tarihçi olarak topladığı malzemeyi rahatça kullanmamış, belki de Halifenin takdirini kazanmak için kısaltmak zorunda kalmıştır. Belâzürî ise Abbâsî sarayının müdavimlerinden biri olmuş, Halife MstâinBillâh'ın onun ihtiyaçlarını karşlaması sonucu metheden bir şiir yazmıştır. Ayrıca geçim sıkıntısı çektiği dönemde Halife Mu'temed'in veziri Ubeydullah b. Yahyâ'ya kendisine maddi yardımda bulunması için gitmiş ve O belli bir yardımda bulunmuş ancak ikinci kez gittiğinde geri çevrilmiştir. Vâkîdî'da yine aynı şekilde geçim sıkıntısı çekmiş olduğu bir dönemde Bağdat'ta Vezir Yahyâ el-Bermekî ile sıkı bir dostluk kurmuştur. Bu şekilde örneklerini oğalta bileceğimiz gibi tarihçilerimiz içinde bazıları başkalarının inayetine kalmadan ilimle meşgul olup eserlerini yazmış, öğrencilerini yetiştirmiştir. Ama bazıları da var ki maddi durumları iyi olmadığı için saray veya seçkin sınıfın iyi niyetine ve takdirine kalarak hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM TARİHÇİLERİNİN SİYASİLERLE İLİŞKİLERİ

2. 1. Tarihçilerin Dönemin Yöneticileri ile Olan İlişkileri

İslâm tarihçileri hükümdarların, devlet yöneticilerinin tarihle ilgilenleri gereken seçkin bir ilim dalı olarak görmüşlerdir. Onların deneyim ve tecrübe kazanmalarına yardımcı olacağını düşünmüşlerdir. Bu doğrultuda İbnü'l-Esîr, *“Padişahlar ve hükümdarlar ile halkı idare edenler yani emir ve nehiy sahibi kimseler tarih kitaplarını okuduklarında geçmişte buyruk sahibi toplumlarını nasıl idare ettiklerini, iyiliklerini, zulum ve düşmanlıklarını öğrenecek olurlarsa halkın insanları nasıl helâkasüükleyen, memleketleri nasıl harabeye çeviren o zalimler hakkındaki düşünce ve sözlerinin sene ve asırlar geçse de sürüp gideceğini öğrenmiş, böylece kendilerinin de geçmişteki halef ve selefleri gibi ağızlara düşmemeye dikkat etmeleri sonucuna varmış olurlar.”* diyerek aslında devlet idarecilerinin kendinden öncekilerden ibret almaları gerekirken kendinden sonrakilerine örnek olmalarından bahsetmiştir. Belki de devlet yöneticileri de bu amaçla tarih ilmiyle ilgilenmiştir. Çünkü Emevî devletinin kurucu hükümdarı Muaviye her akşam kendi sarayında ilmî sohbetler düzenlemiş ve konusu büyük çoğunlukla tarih ilmi olmuştur. Aynı şekilde Abbâsîler devrinde de hükümdarlar ve devlet idarecileri tarih ilmine büyük önem vererek, tarih ilminin hükümdarlara ve seçkin zümrelere göre bir ilim dalı olduğu şeklinde algılanmıştır.¹⁹⁰

Gerek maddi sıkıntılar gerekse de maruz kaldıkları ithamlar sonucu zor durumda olan bazı âlimler yöneticilere tamah edebilmekte, onların iyi niyetlerine kalabilmektedirler. Örneklerini birazdan aktaracağımız üzere çoğunluğunun Abbâsî Devletinin iktidarı ele alması, bu doğrultuda devletin merkezini Irak'a taşıması ve âlimlerin yaşadığı bölgelerde eleştirilerek, suçlanarak orada yaşamayacak hale gelmesi sebebiyle hepsinin bir şekilde yolu Bağdat'a, saraya çıkmıştır. Dönemin sultanları, halifeleri, vezirleri ve emirleriyle kâh iyi kâh kötü ilişkileri olmuştur. Bunlar için sarayda naiblik, nedimlik, kadılık görevi olanlar gibi kimileri de

¹⁹⁰ Söylemez, “Klasik Dönem İslâm Tarihçilerinin Tarih Anlayışı”, ss. 11-12.

müderriş, imam ve vaizdir. Şöyle bir gerçek var ki âlimler dönemin yöneticilerine halife, sultan, hükümdar, vezir vs. yani seçkin zümreye ihtiyacı vardır. Çünkü egemenlik gücü, mülk yani devlet ve halk hükümdara aittir. Bu durumda da âlimler hükümdarın koruması altına girmek istemektedirler. Bunun sebebi ise hükümdarın veyahut başka bir gücün takdirini kazanmış olan bir âlim toplum içinde kabul görmüş olmakla beraber ilimle uğraşması önünde de herhangi bir engeli olmamaktadır.

Halil İncalcık eserinde bundan şöyle bahsetmiştir; bilgin veya sanatkâr hükümdarın saygınlığını ve sarayın onun tabiri ile “nam-u şanını” korumak, yükseltmek için önemlidir. Hamisi sıfatında olan hükümdar ise hakemlik yapabilmek için kendisinin de ilim ve sanatla ilgilenmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca bilgin ve sanatkârın kendinî gösterip, adından söz ettirmesi sonucu sarayda refah içinde yaşaması mümkündür. Böylece iki tarafta kendi ününü, şöhretini korumuş olur. Sarayda sultana yakın olan âlimler belli makam ve mevkilere gelme şansı bulabilirlerdi. Bu âlimler için yükselmek, ilerlemek veya rahat bir yaşam sürmeye sebebiyet vermektedir. Mesela nedimlik, sultanın, halifenin özel kâtipliğini vs. yapan âlimler üst düzey yetkilere sahip olabilmektedir. Tüm bunlar sonucunda âlimlerin yüksek mevkilere gelmek, yüksek rütbelere sahip olmak için aralarında anlaşmazlıklar, sarayda ortaya çıkan entrikalar, birbirlerine attıkları iftiralar da görülebilmektedir. Örnek verecek olursak; Beyhakî aşağıda da göreceğimiz gibi Abdürreşîd’in tahta çıkmasının ardından Dîvabü’r-Resaîl başkanlığına getirilmiş fakat saray entrikaları ve muhaliflerinin kışkırtmaları sonucu tutuklanmış, hatta bütün servetine el konulmuş ve hapsedilmiştir. Bu örnekleri çoğaltmak elbette mümkündür.¹⁹¹

2. 1. 1. Tarihçilerin Halifeler ile İlişkileri

İbn Şihâb ez-Zührî, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân’ın fıkhi bir meselede Hz. Ömer’in verdiği karar üzerine bilgisini tazelemek istemiş ve Dimaşk

¹⁹¹ Halil İncalcık, *Şair ve Patron*, Doğu Batı Yay., Birinci Baskı, Nisan 2003, ss. 10-16.

âlimlerine konuyla ilgili haber yollamıştır. Bu olay üzerine Zührî ve halifenin yakın adamı olan Kabîsa b. Züeyb camide karşılaşmaları ile Zührî sarayda Abdülmelik b. Mervân'ın huzuruna çıkmıştır. Onun bilgisini beğenen halifenin yakın çevresine giren Zührî'yi yeniden atıyye divanına kaydı yapılmış, en yüksek dereceden maaşa bağlanmış ve zekât ve zabıta görevlisi olarak bazı araziler tahsis edilmiştir. İlerleyen zamanda halifelerin gözünde daha da takdir kazanarak önemli görevlere gelmiştir. Böylece geçim sıkıntısı çekmeyen Zührî ilmi faaliyetlere de yönelmiştir. Zührî Abdülmelik b. Mervân'nın huzuruna çıkmasını şöyle anlatmıştır. *“Abdülmelik bana ‘‘Sen kimsin?’’ dedi. Ben, ‘‘Muhammed b. Müslim’’ dedim ve Zührî'ye kadar babalarımın isimlerini saydım. ‘‘Fitne çıkararak bir topluluk dedi.’’...Ben kendi kendime, ‘‘Bir daha, onun yanına girmeye fırsat olmaz.’’ diye düşünerek, ‘‘Müminleri emiri, şayet uygun görürlerse akrabalığıma gözetsin, bana maaş bağlasın.’’ dedim. Abdülmelik ‘‘Sen, şimdi durumunu düşürdün.’’ dedi...Sonra bana, ‘‘Ailenin geçimi için sana maaş bağladım.’’ dedi. Kabîsa'ya da divana bu şekilde yazılmasını emretti. Bana dönerek, ‘‘Divan kaydının, müminlerin emiri ile beraber burada mı yazılmasını yoksa memleketinde mi yazılmasını istersin?’’ dedi. Ben, ‘‘Sizinle beraberim.’’ dedim.’’¹⁹² Halife Abdülmelik b. Mervân'ın vefat etmesiyle ardından Velîd b. Abdülmelik, Süleyman b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülazîz, II. Yezîd ve Hişâm b. Abdülmelik dönemlerinde de önemli görevlerde bulunmuştur.*

Ömer b. Abdülazîz'in Hicaz valiliği sırasında hac farızasında ona refakat etmiştir. II. Yezîd döneminde ise ‘‘halifelerin kadısı’’ lakabıyla anılan Süleyman b. Habîb el- Muhâribî ile kadılık görevini yapmıştır. Hişâm b. Abdülmelik döneminde ise onun H. 106 / M. 724-725 yılında, H. 116 / M. 734 yılında hac emiri tayin ettiği oğlu Mesleme ve H.123 / M. 741 yılında yine hac emiri olan oğlu Yezîd b. Hişâm'ın hac farızası sırasında yanlarında bulunmuştur. O ayrıca Hişâm b. Abdülmelik'in çocuklarının müderrislik görevini de üstlenmiştir.¹⁹³

Zührî'nin Hişâm b. Abdülmelik arasında yaşanan olayda Zührî'nin aslında ilmi bilgisinden ne derece emin olduğunu halifenin baskısına rağmen cevabında direttiğini gösterirken, aynı zamanda onun halifelerin nezdinde geçim sıkıntısı

¹⁹² Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, s. 171.

¹⁹³ Özkan, ‘‘İbn Şihâb ez- Zührî’’, s. 545.

çekmeden rahat bir yaşam sürmeye, sarayda kalmaya alışmış olduğunu bunu terk etmek istemediğini ve aslında halifenin de Zührî gibi bir âlimi bırakmak istemediğini de göstermektedir. Şöyle ki; Süleyman b. YesârHişâm b. Abdülmelik'in huzurunda iken ona İfk hadisesinin elebaşının kim olduğunu sormuş, o da Abdullah b. Übey b. Selûl olduğunu söylemiştir. Hişâm b. Abdülmelik'te yalan söylediğini dile getirmiştir. Aynı souyu Zührî'ye sorduğu vakit o da *“Abdullah b. Übey b. Selûl'dür” diye cevap verince Hişâm ona da “yalan söylüyorsun, o Ali idi” dedi. Bunun üzerine ez- Zührî şöyle dedi: “Ey babasız kalasıca! Ben mi yalan söylüyorum? Allah'a yemin olsun ki, eğer gökten bir çağırıcı ‘Allah yalan söylemeyi helal kıldı’ diye çağrıda bulunsa, yine de yalan söylemezdim...Hişâm “Çık git buradan! Senin gibi birinden rivayet ettiği hadiselerle göre hareket etmemiz uygun değildir.” dedi. Ez- Zührî ise “Nasıl?! Ben mi seni mecbur tuttum, yoksa sen mi beni? Beni rahat bırak” dedi. Halife ise “hayır, bir milyon tutarında borcun vardı” dedi. ez-Zührî “sen ve senden önce de baban bilirsiniz ki, ben bu borcu ne senden ne de babandan aldım” dedi. Hişâm ise şöyle dedi: “Biz bir üstadı telaşlandırmak istemeyiz.” Ardından Hişâm emretti ve onun bir milyon borcu ödendi. Bu ez-Zührî'ye haber verildiğinde ise o, ‘bu kendi katından olan Allah'a hamd olsun’ dedi.”¹⁹⁴*

Hişâm b. Abdülmelik Zührî'den çocuklarından birine hadis yazdırmasını istemiş, o da dört yüz hadis yazdırmıştır. Bu olay üzerine Halife, Zührî'den aynı hadisleri tekrar söylemesini istemiştir. Zührî ise hadisleri tekrar rivayet etmiş ve Halifenin takdirini kazanmış, “doğru sözlü âlim” sıfatını kazanmıştır.

Ayrıca Halife Süleyman'ın yerine Ömer b. Abdülazîz'i halife tayin etmesinde dahi söz sahibi olarak Emevî ailesinde halifeler nezdinde önemli bir yere gelmiştir.¹⁹⁵

İbn İshâk, Abbâsî Devleti'nin iktidarı ele alması ve devletin merkezinin Şam'dan Irak'a taşınması, ayrıca Irak tarih ekolünün ortaya çıkması, Medine'nin eski öneminin kalmaması sebebiyle H.142 / M.759-760 yılında Halife Ebû Cafer el-Mansûr'un kardeşi el-Cezire valisi olan Abbas b. Muhammed'in yanına gitmiştir.

¹⁹⁴ Horovitz, İslami Tarihçiliğin Doğuşu, ss. 142-143.

¹⁹⁵ Zührî, *el-Megazî*, ss. 19-20.

Yine burada da ilmi faaliyetlerde bulunmuş olan İbn İshâk, beş yıldan sonra Kûfe'ye sonra da Hîre'ye geçmiştir.¹⁹⁶

Ebû Cafer el-Mansur'un isteği doğrultusunda oğlu Muhammed'e hocalık yapmış ve başlangıçtan o güne kadarki toplamış olan malzemedен bir kitap kaleme almasını istemiştir.¹⁹⁷ İbn İshâk, eserinin bir kısmını Medine'yi terk etmeden önce yazmış ve tamamlayıp halifeye takdim etmiştir. Halife ise eserinin çok uzun olmasından dolayı bazı değişiklikler yaparak özetlemesini istemiştir. Bunun üzerine İbn İshâk eserini kısaltarak yeniden Halifeye sunmuştur.¹⁹⁸ İbn İshâk'ın ilk kaleme aldığı nüsha saray kütüphanesine konulmuş ve ravî Seleme b. Fazl'ın eline geçerek onun aracılığı ile nakledilmiştir.¹⁹⁹ Ayrıca Halife Mansur, birinci ve ikinci nüshalarda Hz. Peygambere ve İslâm'a hizmetleri üzerine Abbas b. Abdülmuttalib'inrolünüve ona dair bilgileri eserinde daha fazla yer vermesini istemiştir. Böylece eser Medine, Kûfe, Bağdat olmak üzere üç ayrı nüsha olarak tarihe geçmiştir.²⁰⁰

Vâkıdî, Harun Reşid ve Vezir Yahyâ b. Halid el-BermekîH.170 / M.787 yılında hac için Hicaz topraklarına gelmişler ve Medine'nin kutsal yerlerini, savaş alanlarını, Cebrail'in vahiy getirdiği yerleri, şehitlerin mezarları gibi önemli mevkilerini gezmek istemişlerdir. Bunun için birini aramışlar ve Vezir Bermekî'yeVâkıdî tavsiye edilince ona teklif götürmeleri üzerine Vâkıdî kabul etmiştir.²⁰¹Vâkıdî bu geziyi şöyle anlatmıştır; “...yatsı namazını kılınca elimde mumlarla çıktım ve iki adamla beraber eşeğe bindik. Yahyâ ‘o adam nerede?’ deyince, ‘ben buradayım’ dedim ve onu mescidin yanındaki eve getirdim ve şöyle dedim: ‘İşte burası Cebrâil’in geldiği yerdir’ Merkeplerinden indiler ve iki rekât namaz kıldılar ve bir müddet Allah’a dua ettiler. Sonra merkeplerine bindiler; bende onların önündeydim. Görmek istedikleri mukaddes yerlerden hiçbir yeri, şehitliklerden hiçbir şehitliği bırakmadım...Sabah olunca Yahyâ b. Hâlid huzuruna

¹⁹⁶ Fayda, “İbn İshâk”, s. 94.

¹⁹⁷ Fayda, “İbn İshâk”, s. 94; Zekkâr, “İbn İshâk'ın Hayatı”, s. 183; Kolkıran, “Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenirlik Sorunu; İbn İshâk ve Vakıdî Örneği”, s. 67.

¹⁹⁸ Fayda, “İbn İshâk”, s. 94; Zekkâr, “İbn İshâk'ın Hayatı”, s. 183.

¹⁹⁹ Fayda, “İbn İshâk”, s. 94.

²⁰⁰ Zekkâr, “İbn İshâk'ın Hayatı”, s. 183.

²⁰¹ Fayda, “Vâkıdî”, s. 472; Rıdvan Yarba, “Cerh ve Ta'dil Âlimlerine Göre Vâkıdî”, *Çukurova Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. II, 2014, ss. 143-168, s. 145; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 28; Ateş, “Siyer ve Hadis Kaynaklarında Kitabı'l-Megazi”, s. 38.

*girmeme izin verdi, beni yanına yaklaştırdı ve şöyle dedi: 'Emîrû'l-Mü'minîn –Allah ona güç versin- hala ağlıyor ona gösterdiğin şeyler onun çok hoşuna gitmiş. Sana on bin dirhem verilmesini emretti.' Bir de baktım ki, ne göreyim, hemen orada bana on bin dirhem verildi. Ve Yahyâ b. Hâlid bana şöyle dedi: 'Al, onlar senin için hayırlı olsun'...Emîeü'l-Mü'minîn yola çıktı, verdikleri mal yanımda olduğu halde evime geldim, o parayla borçlarımı ödedim, çocuklarımdan bazılarını evlendirdim, maddi durumumuz düzeldi.'*²⁰²Böylece Vâkıdî'nin rehberliğinden son derece memnun kalan Harun Reşid, ona on bin dirhem hediye vermiş ve Bağdat'a davet etmiştir.²⁰³ Vâkıdî, Abbâsî Devletinin himayesi altına girmesiyle Halife Me'mun, onu H. 204 / M. 819 yılında Bağdat'ın doğu kısmında yer alan daha sonra Rusâfe diye de anılan Askerülmehdî'ye (Makerulmehdî) kadı olarak ve Rusâfe Camiinde Cuma namazı kıldırmakla görevlendirmiştir.²⁰⁴ Vâkıdî'nin göreve atanması ile ilgili olarak kaynaklar itilafatırlar. Çünkü bazı kaynaklar H. 187 / M. 803 yılında Halife Harun Reşid tarafından Irak ve bu bölgenin kadılığına getirildiğini hatta Halife Emin döneminde de bu görevde olduğunu söylemiştir. Yani Vâkıdî, Halife Me'mun döneminden önce de kadılık vazifesinde bulunmuştur.²⁰⁵

İbnü'l-Kelbî bilgisi ile Abbâsî Halife Mehdî Billah'ın yanında itibar sahibi ve servetine nail olmuştur.²⁰⁶ Daha sonra halife olan Me'mun'un da teşviklerini görmüştür.²⁰⁷

Taberî, Abbâsî Halifesi MüktefîBillâh'ın isteği üzerine vakıfla ilgili bir risâle yazmıştır.²⁰⁸

Ya'kûbî, Horosan'da Tâhirîlerin hizmetinde görev yapmış ve bu hanedanlık H.260 / M.873 yılında yıkılınca buradan ayrılarak Mısır'a gitmiş, Tolun oğullarının hizmetine girmiştir.²⁰⁹

²⁰² Horovitz, *İslâmiTarihçiliğin Doğuşu*, ss. 194-195.

²⁰³ Fayda, "Vâkıdî", s. 472.

²⁰⁴ Yarba, "Cerh ve Ta'dîl Âlimlerine Göre Vâkıdî", s. 145; Fayda, "*Vâkıdî*", s. 472; Öz, "İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri", s. 365; Piriş, "Vâkıdî'ninKitabu'l-Megazi'si I Çeviri ve Değerlendirme", s.7; Ateş, "Siyer Kaynaklarında Kitabu'l-Megazi", s. 38.

²⁰⁵ Fayda, "Vâkıdî", s. 472; Piriş, "Vâkıdî'ninKitabu'l-Megazi'si I Çeviri ve Değerlendirme", s. 7.

²⁰⁶ Tülücü, "İbnü'l-Kelbî", s. 204.

²⁰⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 35.

²⁰⁸ Fayda, "Taberî", s. 315.

Belâzürî, Abbâsî Halife Mütevekkil Alellah'ın huzurunda ilmi sohbetlerde bulunmuş ve on yıl kadar nedimliğini yapmıştır. Halife Mu'tez'in oğlu Abdullah'ın da eğitimiyle ilgilenip ona hocalık yapmıştır. Bir diğer Abbâsî Halifesi Müstaîn Billâh onun ihtiyaçlarını karşılamıştır.²¹⁰ Belâzürî'ye yedi bin dinar kadar göndermiş ve o da Halifeyi metheden bir şiir kaleme almıştır. Bunun üzerine Halife ona bir mektup göndermiş ve mektubunda, kendisinden sonra yardım istese dahi ona ihsanlarda bulunulmayacağını, bu yüzden de gönderdiği yedi bin dinarı saklayarak daha sonra ihtiyacı doğrultusunda kullanmasını yaşadığı sürece Belâzürî'yeyardım etmeye devam edeceğinden bahsetmiş ve bundan sonra dört yıl daha Belâzürî'ye ihsanlarda bulunmaya devam etmiştir.²¹¹

2. 1. 2. Tarihçilerin Sultan-Melikler ile İlişkileri

Ravendî, dayısı Zeynüddin Mahmûd tarafından Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un yazdığı mushafamüzehhip araması sonucu Ona takdim olunmuştur. Bunun dışında Ravendî Emir Seyyid Fahreddin Alâüddevle Arslanşah'ın üç oğluna müderrislik yapmak için altı yıl Hamedan'da kalmıştır.²¹² Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un vefat etmesi ve devletin yıkılması üzerine Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev'in hizmetine girmiştir.²¹³

İbn Miskeveyh, Büveyhi hükümdarı Adudüdevle'nin Şiraz'da beytül mal idareciliğini, hazinedarlığını ve nedimliğini yapmış, hükümdarın H.373/M. 983 yılında ölmesiyle Şiraz'dan ayrılmış, Rey'deki oğlunun hizmetine girmiştir.²¹⁴

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Dımaşk Eyyûbi sultanı el-Melikü'l Muazzam'ın takdirini almış, Şibliyye, Bedriyye, Müstansırıyye medreselerinde eğitim ve camilerde vaaz vermiştir.²¹⁵

²⁰⁹ Ağarı, "Ya'kûbî", s. 287; Mazhen, "Ya'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esir'in el-Kâmil fi't-Tarihine Göre Emevî Halifelerinin Kişilikleri", ss. 17-18.

²¹⁰ Fayda, "Belâzürî", s. 392.

²¹¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, (çev. Mustafa Fayda), Siyer Yay., Birinci Baskı, Ocak 2013, ss. 11-12.

²¹² Özeydin, "Ravendî", s. 471.

²¹³ Özeydin, "Ravendî", s. 471; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 126.

²¹⁴ Bayrakdar, "İbn Miskeveyh", s. 202.

İbnü'l-Adîm, yirmi sekiz yaşında Halep Eyyûbi sultanı el-Melikü'z-Zâhir Gazî, onu Şâdbaht ve Hallâviyye medreselerine müderris olarak tayin edilmiş, Halep kadılığına getirilmiştir. Sultan el-Melikü'l-Azîz'in ve II. el-Melikü'n-Nâsır Selâhaddin Yûsuf dönemlerinde vezirlik yapmıştır. Sefaret göreviyle Dımaşk, Antep, Kayseri, Hama, Humus, Kahire ve Bağdat'a gitmiştir.²¹⁶

İbn Bîbî, Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde Konya'da münşilik, annesi de Sultanın müneccimliğini yapmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrevdöneminde de tercümanlık görevinde yer almış, elçilik heyetlerinde bulunmuştur.²¹⁷

Beyhakî, Gazneliler döneminde saraydaDîvânü'r-Resâil'e kâtip ve divan başkanı Ebû Nasr-ı Mişkan'a yardımcı görevine, Abdürreşid b. Mahmûd'un sultan olmasıyla da Dîvânü'r-Resâil başkanlığına tayin edilmiştir.²¹⁸

2. 1. 3. Tarihçilerin Vezirler ile İlişkileri

İbnü'l-Kelbî, Bermekîlerden vezir Ca'fer ile tanışmış, onun teşviklerine nail olmuştur.²¹⁹

Vâkıdî, Bağdat'a gitme fikrine ilk başlarda sıcak bakmamış, fakat ekonomik sıkıntı içerisinde olması, eşinin teşvik etmesi ve Vezir Yahyâ el-Bermekî ile kurmuş olduğu sıkı dostluk neticesi sonucu H.180 / M.796 yılında Bağdat'a gitmiştir.²²⁰ Vâkıdî'nin Bağdat'a gitme kararı almasının bir diğer nedeni de Medine'nin ilim konusunda eski öneminin kalmamasıydı. Çünkü Abbâsî Devleti'nin kurulmasıyla Hicaz, Şam gibi yerler önemini yitirmişken Bağdat ve Irak İslâm tarihinin önemli gözdeleleri haline gelmiştir. Bu sebeple Bağdat'a yerleşen Vâkıdî, yaşamının otuz yılını burada geçirmiştir.²²¹

²¹⁵ Sevim, "Sıbt İbnü'l Cevzi", s. 87.

²¹⁶ Sevim, "İbnü'l Adîm", s. 478.

²¹⁷ Özeydin, "İbn Bîbî", s. 379.

²¹⁸ Yazıcı, "Beyhakî", s. 63.

²¹⁹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 35.

²²⁰ Yarba, "Cerh ve Ta'dil Âlimlerine Göre Vâkıdî", s. 145; Fayda, "Vâkıdî", s. 472; Öz, "İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri", s. 365; Ateş, "Siyer Kaynaklarında Kitabu'l-Megazi", s. 38.

²²¹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 28.

Taberî, Halife Mutazîd'ın veziri İbn Asâkir Hakanî, Ona yüklü miktarda para göndererek kadılık teklifinde bulunmuş ancak Taberî bu teklifi reddetmiştir.²²² Bir arkadaşının Vezir Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkânî'nin çocuklarına eğitim vermesi konusunda tavsiyesi üzerine Taberî ilmi çalışmaları, namaz ve yemek vakitlerinin kısıtlanmaması karşılığında kabul etmiş ve on dinar maaş bağlanmış, ayrıca ihtiyaçlarını karşılamak için bir aylık borç para verilmesini istemiştir.²²³ Abbâsî veziri Abbas b. Hasan el- Cercerâi'nin isteğiyle Latîfî'l-Kavl adlı fıkıh kitabı yazmış, buna istinaden verilen bin dinarı da almamıştır.²²⁴

Belâzürî, geçim sıkıntısı çektiği dönemde Halife Mu'temed'in veziri Ubeydullah b. Yahyâ'ya kendisine maddi yardımda bulunması için gider ve O belli bir yardımda bulunur ancak ikinci kez gittiğinde geri çevrilmiştir. Bunun dışında Belâzürî, H. 265-277 / M. 879-890 yıllarında vezirlik yapmış Ebû's- Şakr İsmail b. Bülbül'ün kendisine yardım yapması için bir şiir yazarak methetmiştir. Vezir de geri dönüş yaparak yardım edeceği söylemiş, daha sonrasında etmemiş ve O da veziri hicvetmiştir. H. 277 / M. 890 yılında Halifenin veziri Ahmed b. Salih Şirzad olmuştur. Belâzürî Ondan kendisine ihsanlarda bulunmasını ister. Vezir belli bir süre onu oyalar. Belâzürî'nin hicveden bir şiir yazmasından çekinmesi üzerine yardımda bulunmuştur.²²⁵

İbn Miskeveyh, Büveyhoğullarının hizmetinde olup, Muizü'd-Devle-i Deylemî'nin veziri Ebu Muhammed Muhallebî onu sarayına alarak gelişmesini sağlamış ve vezir Muhallebî'nin nedimliğini yapmıştır.²²⁶ Daha sonra Rüknü'ddevle'nin veziri Ebü'l-Fazl İbnü'l-Adîm'in kütüphanecisi ve defterdarlığı görevini vezirin H. 360 / M. 971 yılında vefatına kadar sürdürdü. Vezirin vefatı üzerine oğlu Ebü'l-Feth'in vezir olmasıyla kütüphanecisi ve defterdarı oldu. Onun H. 366 / M. 977 yılında vefatına kadar devam etti.²²⁷

²²² Taberî, *Târihu't-Taberî*, s. 16; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 53.

²²³ Taberî, *Târihu't-Taberî*, s. 16.

²²⁴ Fayda, "Taberî", s. 315.

²²⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, ss. 11-12.

²²⁶ Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, s. 96; Beheştî, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temeller, Üzerine Görüşleri", s. 132.

²²⁷ Bayrakdar, "İbn Miskeveyh", s. 202.

İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec, Mansûr Camiinde vaaz vermiş ve halife, vezirlerin katıldığı ilmî sohbetlerde bulunmuştur. Müstencid Billah'ın veziri Ebü'l Muzaffer İbnHübeyre'nin kızıyla oğlu Ebü'l-Kasım Ali'yi evlendirmiştir.²²⁸

İbn Haldûn, Hafsî sultanı II. Ebû İshak'ın veziri İbn Tafragîn tarafından Sultanın alâmet kâtipliğine²²⁹ getirmiştir. Fas Merînî sultanı Ebû Sâlim onu sırat kâtipliğine, H.760 / M.1361 yılında hâkimliğe tayin etmiştir.²³⁰

Memluk sultanı Berkuk Malikî Kadılkudatı Cemâleddin Abdurrahman b. Süleyman'ı görevinden azletmiş ve H. 786 / M. 1384 yılında İbn Haldûn'u "veliyüddin" unvanıyla onun yerine getirmiştir. H. 791 / M. 1389 yılında Sargatmışiyye medresesine müderris, Sultan Baybars tarafından yaptırılan Baybars Hankâhı'na başkan, H. 15 Ramazan 801 / M. 21 Mayıs 1399 tarihinde de Malikî baş kadılığına tayin edilmiştir.²³¹

²²⁸ Yavuz, Avcı, "İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec", s. 543.

²²⁹ Alâmet kâtipliği: Divânıİnşâ kâtipliğiyle (devletin iç ve dış yazışmalarından, atamalarından sorumlu divandır.) beraber nişancılık (tuğra çeken kimse) görevine benzer kuruma verilen isimdir.

²³⁰ Uludağ, "İbn Haldûn", s. 539.

²³¹ Uludağ, "İbn Haldûn", s. 540.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM TARİHÇİLERİNİN TARİHÇİLİKLERİ

Öncelikle bu bölümün içeriğine geçmeden evvel birazdan dile getireceğimiz müelliflerimiz ve onların eserlerini birinci bölümde olduğu gibi yazdıkları tarih yazım türlerine göre sınıflamadan doğum sıralarına göre kronolojik olarak yer vermeye gayret göstereceğiz. Bazılarının doğum tarihi belli olmadığından dolayı yüz yıl cinsinden sıralamaya dâhil etmeye çalıştık. Bu sebepten dolayı kronolojik hatalar olabilmektedir.

Bu bölümde önce tarihçilerimizin eserlerini yazarken hangi kaynaklardan faydalandığını dile getirmeye çalışacağız. Çünkü kimileri sadece kendi başından geçenleri veyahut bizzat şahit olduğu olayları aktarmış, kimileri yaşadığı dönemden önceki hâdiseleri anlatırken kendinden önceki yazılmış olan kaynaklara müracaat etmiş, kimileri de bizzat çağdaşı olan diğer âlimlerden faydalanmış, kimileri de babasından veya hocasından kalan malzemeyi kullanarak üzerine ilave etmiştir. Bizde bunları elimizden geldiği kadarı ile belirleyerek aktarmaya çalışacağız. Birinci başlık bu şekilde olurken, ikinci başlıkta da tarihçilerimizin tarihe katkıları neler olmuş, diğer tarihçilerden farklı olarak yaptıkları yenilikler veya aktardıkları bilgiler, eserlerinin içerikleri bakımından farkları, tarihimizde olan önemlerinin neler olduğundan bahsetmeye çalışacağız. Ayrıca üçüncü başlıkta da İslâm tarihçiliğinde tenkit ve tenkit anlayışından bahsetmeye çalışacağız. Bu başlık kendi içinde iki alt başlıktan oluşmaktadır. Çalışmamızın konusu olan iki önemli tarihçimiz İbn Miskeveyh ve İbn Haldûn'un İslâm tarihçiliği tenkitine dair görüşlerine yer verilmeye çalışılacaktır.

Bilindiği üzere tarih ilmi her çağda, her milletin anlamaya, işlemeye ve asırlar boyunca birbirlerine aktarmaya çalıştığı önemli bir ilim dalı olmuştur. İslâm ile birlikte de tarih ilmi yeni bir boyut kazanmış, bunu hadis ilmi aracılığıyla yapmıştır. Hadis ilminin kaidelerine göre aktırılmış ve daha sonrasında ise bir ilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Tarih ilminin kaynağı Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Peygamberin sözlerinden yani hadislerinden oluşmaktadır. Geçmiş kavimlerin yaptıkları iyi

şeylerden örnek almaya ve kötü şeyler sonucu Tanrının insanları cezalandırmalarından da ibret almaya çalışmışlardır.

Böylece insanlar yaratılıştan itibaren dünya üzerinde yaşamlarını belli bir çerçevede ve inançları doğrultusunda sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bu süreci anlamlandırmaya çalışırken de tarihçilerimiz eserlerinde çoğunlukla yaratılıştan başlamaya gayret etmişlerdir. Tarihçilerimiz içinden örnek verecek olursak; İbn İshâk, Halife b. Hayyât, Taberî, Ya'kûbî, Sıbtİbnü'l-Cevzî gibi tarihçilerimiz yaratılıştan başlayarak eserlerini kaleme alanlar arasında yer almaktadır.

3. 1. Tarihçilerin Yararlandıkları Kaynakları

İslâm bir semavî dinîdir. Bu dinin kitabı olarak da Kur'an-ı Kerîm'i Allah, insanların dünyevî ve uhrevî yaşamlarında mutluluğa ulaşmak amacıyla vahiy olarak indirmiştir. Hz. Muhammed ise İslâm dininin temsilcisi olarak insanlara tebliğ etmiştir.

Çalışmamızın konusu olan tarihçilerimizin büyük çoğunluğu da İslâm tarihine yönelik eserler kaleme almıştır. Bu sebeptendir ki onların eserlerinde ilk olarak Kur'an-ı Kerîm'in kaynaklık edecek olması muhtemeldir. Hadisler ise Kur'an-ı Kerîm'den sonra gelmektedir. Yazımlarına yaratılıştan başlamışlar ve Kur'an-ı Kerîm'in ayetlerini kaynak olarak göstermişlerdir. Daha sonra peygamberler tarihini, Hulefa-i Raşidin dönemini, Emevî, Abbâsî, Selçuklular ve arada ismini zikretmediğimiz hanedanlar, devletlerden ve kendilerinden önceki milletlerin tarihinden bahsetmişlerdir. Sonrasında ise kendi yaşadıkları dönemi anlatmaya gayret etmişlerdir. İbn İshâk, Halife b. Hayyât, Dineverî, İbn Miskeveyh, Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esir buna örnek verilebilecek tarihçilerimizdendir. Bu sıraladığımız örnekler içinde istisna olan tarihçilerimizde muhakkak vardır. Fakat biz genel bir kanıdan söz etmekteyiz. Bunlar içinde ise İbnü'l-Kalânîsî, Beyhakî ve İbnü'l-Adîm belli bir dönemi anlatan tarihçilerimiz arasında sıralanabilir.

Tekrara düşmemek adına tarihçilerimizin yararlandığı kaynaklardan sadece birer örnek vermeye çalışacağız. İlk olarak İbn Şihâb ez-Zühri'nin yararlandığı

kaynaklardan bahsetmek gerekirse; “*el-Megazî*” adlı eserinde kaynak ismi kullanmadan “*bana şöyle ulaştı*” şeklinde verirken aynı zamanda kaynaklarının isimlerini de zikretmiştir. Daha çok hocaları Enes b. Mâlik ve Urve b. Zübeyr’in rivayetlerinden sıklıkla bahsetmiştir. Bu isimler dışında Ebû Seleme’den Abdurrahmân b. Câbir b. Abdillâh, Katâde, Hasan ve ismini zikretmediği başkalarından, Saîd b. el-Müseyyeb, Misver b. Mahreme gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Ayrıca Mervân b. el-Hakem, Süheyl b. Amr, Ubeyd b. Abdillâh b. Utbe b. Mes’ûd, Amr b. Ebû Süfyân es-Sekâfî, Abdillâh b. Abdurrahmân b. Ka’b b. Mâlik ve oğlu, Küseyyir b. Abbâs b. Abdülmuttalib, Ma’mer, Abdurrahmân b. Mâlik el-Müdlîcî, Alkame b. Vakkâs, Abdürrezzâk, Ebû Bekir b. Abdurrahmân b. el-Hâris b. Hişâm, Esmâbint.Umeys, Hamza b. Abdillâh, Âişe, Sâlim, Kasım b. Muhammed, Mâlik b. Evs b. Hadesân en-Nasrî, Urve b. Amra, Abdillâh b. Abbâs, Humeyd b. Abdurrahmân, Misver b. Mahreme, Hamza b. Abdillâh yararlandığı kaynaklarındandır.²³²

İbn İshâk’ın “*sire*”sinde yararlandığı kaynaklara değinecek olursak; genellikle hocası Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihâb ez-Zührî’den rivayette bulunmuştur. Onun dışında Yakub b. Utbe b. Muğire b. Ahnes, Ebû Mâlik b. Salebe b. Ebi Mâlik el-Kurezî, Muğire b. Ebi Lebid, Vehb b. Münebbih, Zeyd b. Ziyâd, Muhammed b. Kâb el-Kurezî, Abdillâh b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm gibi isimlerden faydalanırken, kaynak ismi vermeden “*bana bir haberci dedi ki*” şeklinde de rivayette bulunmuştur. Aynı zamanda “*Devs Zû Salebân denilen Sebe’den bir adam*” şeklinde bahsederken, Abdillâh b. Ebî Bekr Amrebint. Abdurrahman b. Sa’d b. Zürâre Âişe, A’şâ A’şay-ı Benî Kays b. Sa’lebe gibi isimlerden de yararlanmıştı. Muhammed b. İbrahim b. el-Hâris et-Teymî, Muhammed b. Cafer b. Zübeyr veya Muhammed b. Abdurrahman b. Abdillâh b. Husayn gibi isimlerden ve “*bana itham etmediğim birisi haber verdi ki*” şeklinde isim vermeden de rivayette bulunmuştur.

Bu isimler dışında Yahyâ b. Abbâd b. Abdullâh b. Zübeyr, Muhammed b. Zeyd b. el-Muhacir b. Kunfuz et-Teymî, Yezid b. Abdillâh b. Üsâme b. el-Hâdî el-

²³² Zührî, *el-Megazî*, ss. 33-35-38, 40-43-48, 60-82-85-92-102-106, 113-121-125-135-137, 156-162-166.

Leysî, Muttalib b. Abdullah b. Kays b. Mahreme, Salih b. İbrahim b. Abdurrahmân b. Avf'dan faydalanmıştır. Yine kaynak ismi vermeden “*bana ehl-i ilim haber verdi ki*” veya “*şu haberi aldım ki*” şeklinde rivayette bulunurken, Sevr b. Yezîd, Abbas b. Abdullah b. Mabed b. Abbas, Muhammed b. Said b. el-Müseyyib, Amr b. Ebi Cafer, Ali b. Nâfi el-Cerşî, Âsım b. Ömer b. Katâde, Yezid b. EbiHabîb, Muhammed b. Ali b. Hüseyin rivayette bulduklarıdır.²³³ Vehb b. Keysân, İsmail b. Ebî Hâkim, Yezid b. Ziyâd, İbn Abbâs, Hakîm b. Cübeyr, Zübeyr b. Ükâşe b. Abdullah b. Ebî Ahmed, Abdül Melik b. Ubeydullah b. Ebî Süfyan b. Alâ b. Cariye es-Sakafî, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin, Hişâm b. Urve, Utbe b. Müslim, Yahyâ b. Urve b. Zübeyr, Abdurrahman b. el- Hâris b. Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebîe'den yararlanmışlardır.²³⁴

Bu isimler dışında babası İshâk b. Yesâr, Âs b. Vâil es-Sehmî, Ümm-i Hani bint. Ebî Tâlib, Husayn b. Abdurrahman b. Amr b. Sa'd b. Muaz, Zeyd b. Sâbit'inmevlâsı, Talha b. Yezîd b. Rükâne, Saîd b. Cübeyr, Yezîd b. Muhammed b. Heysem el-Mühâribi, Yezîd b. Rûmân faydalandığı isimlerdendir.²³⁵ Humeyd et-Tavil, İsmail b. Ümeyye, Saîd b. Mîna, Yezid b. Abdullah b. Kusayd, Şu'be b. Haccâc, Büreyde b. Ferve el-Eslemî, Abdullah b. Hasan, Süleyman b. Süheym'den rivayette bulunmuştur.²³⁶ Kaynak ismi vermeden “*bana Benî Dil'den bir adam şöyle dedi*”, “*bana Mekke halkından biri haber verdi ki*”, “*bana arkadaşlarımızdan biri haber verdi ki*”, “*bana Yemâme halkından Benî Hanîfe'den ihtiyar bir adam haber verdi*” şeklinde rivayette bulunmuştur.

Bunun dışında Eban b. Salih ve Abdullah b. EbîNecîh, Saîd b. Ebî Saîd el-Mekbürî, Amrb. Şuayb, Büreyde b. Süfyan el-Eslemî, Yakub b. Utbe, Saîd b. Ubeyd b. Sebbâk ve Ebû Bekr b. Abdullah b. EbîMüleykeİbn İshâk'ın yararlandığı kaynakları arasındadır. İbn İshâk'ta diğer tarihçilerimize nazaran onun

²³³ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, ss. I 40-61-66-72, 95-111-117, 142-168-184, 215-222-227, 260-279-284-294-296.

²³⁴ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, ss. I 310-319-325, 384-389, 413-433-457.

²³⁵ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, ss. II 39-44-54, 86, 226-275-285, 328-344.

²³⁶ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, ss. III 111, 170, 304-326-334, 461-470.

kaynaklarından bahsederken sadece bilinen isimlerini değil künyelerini de belirtmesi dikkat çekmiştir.²³⁷

İbnü'l-Kelbî “*Kitâbü'l-Esnâm*” adlı eserinde genellikle babası Muhammed'den aldığı rivayetleri kullanmıştır. Bundan başka kaynak ismi vermeden de “*dediler ki*”, “*Kureyş'ten birisi bize naklen anlattı*”, “*bazı raviler*” veya bölge adı vererek de rivayetlerde bulunmuştur. Kendi rivayetlerinden bahsederken “*Ebü'l-Münzir dedi ki*” şeklinde kullanmıştır. Amr b. el-Cuayd'dan, el-Mütelemmis'den rivayetlerde bulunmuştur. el-Huzâlî'den faydalanmıştır. İbn Edhem'den yararlanmış. Râşid b. Abdullah es-Sülemî'den rivayetlerde bulunmuştur. Halîd b. Saîd b. el-Âs, Züheyr b. Sulmâ, Hidaş b. Zübeyr el-Âmirî, Rebî' b. Zebu el-Fezârî, Ümeyye b. el-Asker gibi isimlerden rivayetlerde bulunmuştur. Bu kaynaklar dışında, Zeyd el-Hayr (Zeyd el-Hayl et-Tâî)'den faydalanmıştır.

Âmir b. et-Tufeyl, Amr b. Câbir, el-Musakkıb el-Abdî faydalandığı kaynaklardandır. Âmir b. Vâsile Ebû't-Tufeyl el-Beysî'den rivayette bulunur. Hasan b. Sâbit, Cüheyne'den Abdu'd-Dâr b. Hudeyb, Ebû Miskîn, eş-Şarkî, Ebû Salih gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. İbnü'l-Kelbî bazende babasından rivayette bulunurken onun da kimden rivayette bulunduğunu zikreder. Örnek verecek olursak “*bana babam anlattı, o Ebû Sâlih'ten o da İbn Abbas'tan işitmiş*” şeklinde aktarmıştır. Mâlik b. Hârise el-Acdârî ve Ebû'l-Bâsil et-Tâî'den rivayette bulunmuştur. Böylelikle İbnü'l-Kelbî'nin eserinde yararlandığı kaynakları aktarmış bulunmaktayız.²³⁸

Ayrıca Nedîm'in aktardığına göre İbnü'l-Kelbî, “*...Babam bana Kureyş'in nesebini Ebû Sâlih'ten, onun da Akîl b. Ebû Tâlib'den aldığımı söyledi ve şöyle devam etti: Ben, Kinde'nin nesebini Ebü'l-Kennâs el-Kindî'den aldım. O bu konuyu en iyi bilen kişiydi. Mead b. Adnân'ın nesebini ise Ebü'n-Neccâd b. Evs el-Adevî'den aldım. O gördüğüm, dinlediğim ezberi en kuvvetli kişiydi. İyâd kabilesinin nesebini Adî b. Ziyâd el-İyâdî'den aldım. O İyâd'ı iyi bilirdi. Hişâm şöyle der: “Rebîa*

²³⁷ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, ss. IV 20-42, 77-118-136, 171, 225-308, 402-408.

²³⁸ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, ss. 37-46-49-54-58-60-67, 75-80-89-93-98-102.

[kabilesinin] nesebini babamdan ve Hırâş b. İsmâil el-İclî'den aldım.”²³⁹ diyerek eserinde yararlandığı kaynaklarını dile getirmiştir.

Vâkıdî, “*Kitâbü'l-Megazî*” adlı eserinde Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Muhammed el-Cevherî, Abdurrahman b. Ayyâş, Ebû Bekr b. İsmail b. Muhammed, Muhammed b. Şücâ el-Tekî, İbn Ebû Sebre, Muhammed b. Yahyâ b. Sehl, Ma'mer, Ebû Bekr b. Abdullah, İbn Ebû Zi'b gibi isimlerden rivayetlerde bulunmuştur.²⁴⁰ Ubeyd b. Yahyâ, Yahyâ b. Abdülazîz b. Sa'îd b. Sa'd b. Ubâde, Musa b. Ya'kûb, Hişâm b. Umâre b. Ebû'l-Huveyris, Abdullah b. Ca'fer, Muhammed b. Abdullah, Muhammed b. Şücâ es-Selcî, Yahyâ b. Abdullah b. Ebû Katâde, Ebû İshâk, İbn Ebü'z-Zinâd, Ömer b. Ukbe, İbn Ebû Habîbe, Musa b. Muhammed, Muhammed b. Kudâme b. Musa, Sâbit b. Kays, Abdülhamîd b. Ca'fer, Üsâme b. Zeyd, Ömer b. Osman el-Cahşî, Muhammed b. Ebû Humeyd, Ya'kûb b. Mücâhid Ebû Hazre faydalandığı diğer isimlerdendir.²⁴¹

Ayrıca Abdülmecîd b. Abs, Abdurrahman b. Abdullah b. Zevkân, İsa b. Hafs b. Âsım, Hâlid b. İlyâs, Abdullah b. Ebû Ubeyde, Mı'âz b. Muhammed el-Ensârî, Musa b. Muhammed b. İbrahim, Âiz b. Yahyâ, Yunus b. Muhammed ez-Zaferî, Süleyman b. Bilâ, Nâfi b. Ebû NâfiEbü'l-Hasîb, Ma'n b. Ömer, Muhammed b. el-Kâsım, Abdüssamed b. Muhammed es-Sadî, Bükeyr b. Mismâr, Abdülmelik b. Süleym ve ez-Zübeyr b. Sa'd'dan da faydalanmıştır.²⁴² Ubeyde bint. Nâil, Süfyân b. Sa'îd, Ya'kûb b. Muhammed b. Ebû Sa'sa, Musa b. Şeybe b. Amr b. Abdullah b. Ka'b b. Mâlik, Sâlih b. Havvât, ed-Dahhâk b. Osman, Mücemmi b. Ya'kûb, Utbe b. Cebîre, Amr b. Osman b. Abdurrahman b. Sa'd b. Yerbû ve Kudâme b. Musa yararlandığı kişiler arasındadır.²⁴³

Vâkıdî eserinde Dâvud b. Kays, Mâlik b. Enes, Abdullah b. el-Hicâzî, Muhammed b. Sehl b. Ebû Hasme, Abdullah b. Âmir el-Eslemî, Hizâm b. Hişâm b. Hâlid el-Ka'bî, İbn Ebû Habîbe gibi isimlerden yararlanmıştır.²⁴⁴ Reşîd Ebû Mevhûb

²³⁹ Nedîm, *el-Fihrist*, s. 300.

²⁴⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megazî*, ss. I 47-56-61-65-69.

²⁴¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megazî*, ss. I 71-81-93-104-118-128-134-143-148.

²⁴² Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megazî*, ss. I 153-169-175-194-202-212-228-236-254.

²⁴³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megazî*, ss. I 285- 333-343-354-388-393-414.

²⁴⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megazî*, ss. II 7-17-28.

el-Kilâbî, Ebû Ca'fer el-Gıfârî, Sa'îd b. Müslim b. Kammâdîn, el- Heysem b. Vâkîd, İbrahim b. Yezîd, Hırâş b. Hüheyd, Muhammed b. el- Fadl, Eflah b. Sa'îd, Şibl b. el- Âlâ, es-Sevrî, Rebî'a b. Osman, Ebû Safvân, Ebü'l-Kâsım, Dâvud b. Sinân, Attâf b. Hâlid, Mâlik b. Ebü'r-Ricâl ve Ömer b. Ebû Âtike faydalandığı kişilerdendir.²⁴⁵

Bu isimler dışında Muhammed b. Yahyâ b. Sehl, Muhammed b. Sehl b. Ebû Hasme, Hizâm b. Hişâm, Kurrân b. Muhammed, Ubeydullah b. Abdülazîz, Amr b. Ümeyye ed- Damrî, Sa'îd b. Abdülazîz et-Tenûnî ve İbn Ebû Hayye gibi isimlerden rivayette bulunmuştur.²⁴⁶

İbn Hişâm, eseri "*Sîret-i İbn Hişâm*" 'da büyük bir çoğunluğunda kaynak olarak tam adı Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr olan İbn İshâk'ı kullanmıştır. Bunu ise İbn İshâk'ın eserinin bir nüshası Ziyad b. Abdullah el-Bekkâi olduğu için onun aracılığıyla yapmıştır.

Bazende kaynakların ismini zikretmeden "*kendisine itimad ettiğim birisi şöyle haber verdi:*", "*ehli ilimden birisi zikretti:*", "*bana ehli ilimden birçok kimseler haber verdiler ki:*" veyahut bölge adı kullanarak "*Yemenliler dedi ki:*" şeklinde rivayetlerde bulunmuştur. Bunlar dışında isim vererek yararlandığı kaynakları da vardır. Bunlar, Ebû Osman en-Nehdî rivayet naklettiği kişilerdendir. Süfyan b. Uyeyne'den yararlanmıştır. Ebû Ubeyde'den birçok yerde yararlanmıştır. Yunus b. Habib en-Nahvî'den faydalanır. Abdu'l-Varis b. Said et-Tennurî faydalandığı kişilerdendir. Ebu Zeyd el-Ensârî'den, Hallad b. Kurre es-Sedûsî'den, Ebu Ubeyde en-Nahvî'den, Müseyleme b. Alhame el-Mazeni'den, Rübeyh b. Abdurrahman b. EbiSavid el- Hudrî'den rivayette bulunmuştur. Bu isimler dışında, Ebû Bekr ez-Zübeyrî, Said b. Müseyyib, Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Basrî, Ebû Zeyd faydalandığı kaynaklar arasındadır. Halef el-Ahmer, Zeyd b. EslemAta b. Yesar, Yahyâ b. Said, Abbas b. Mirdas el-Sülemî, Zührî ve son olarak Abdullah b. Üneys²⁴⁷ İbn Hişâm'ın yararlandığı kaynaklarıdır.

²⁴⁵ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megazî*, ss. II 216-229-239-268-312-381-414-423-426.

²⁴⁶ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megazî*, ss. III 8-24-37-278-300-332.

²⁴⁷ İbn Hişâm, *Sîret-i İbn Hişâm*, ss. I 39-50, 102-105, 266, c. II 139-141-167, 225-330-370, 402-410, III 94-99-107-127, 139-144, 364, IV 78-93-152, 222-297, 366.

Zübeyrî “*Kitâbu Nesebi Kureyş*” adlı eserinde İbn Sa’d, Hişâm b. Umâre, Cübeyr b. Mut’im b. Adî, Mahreme b. Nevfel, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî gibi isimlerden yararlanmışır.²⁴⁸

Halife b. Hayyât’ın “*Tarihu Halife b. Hayyat*” adlı eserinde faydalandığı kaynakları sıralamaya çalışacağız. O, Muhammed b. İshak (İbn İshâk)’tan rivayetlerde bulunmuştur. Vehbb. Cerîr’den, Ebû Ma’şer es-Sindî el-Medenî’nin “*el-Meğazi*” adlı eserinden, hocası Ali b. Muhammed el-Medâinî’nin “*Tarih*” adlı eserinden yararlanmışır. Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ’dan, Hişam b. el-Kelbî (İbnü’l-Kelbî)’den, hocası Ebû’l-Yakdân Sühaymb. Hafis’dan faydalanmışır. el-Velîd b. Hişam el-Kahzemî’den, babası Abdullah b. el-Muğire’den, Abdullah b. Lehi’a’dan, hocası Ebû Halid’in “*Tarih*”, adlı eserinden, İsmail b. İbrahim eş-Şu’ayrâvî el-Atekî’den, İsmail b. İshak ve el-Âsma’î’den rivayetlerde bulunmuştur.

Bunun dışında Basralı muhaddislerden faydalanmışır. Bunlar içinde, Hâtim b. Müslim, Ümeyye b. Halid Ebû Hüdbe el-Kaysî, Yezîdb. Züray, Süleyman b. Davud et-Tayâlisi, Ğander, Kehmes b. el-Minhal, hocası Mu’temir b. Süleyman, hocası Muhammed b. Abdullah el-Ensârî, Yahyâ b. Muhammed b. Muhammed el-Ka’bî gibi isimler bulunmaktadır. Musa b. İsmail et-Tebûzki’den, Abdulvehhab b. Abdulmecid es-Sakafî’den, Abdurrahman b. Mehdî’den, Ebû Na’îm el-Fadl b. Dekîn’den, Muaz b. Hişam’dan, Ebû Asım ed-Dahhak b. Mahled’den, Abdula’la b. Abdula’la’dan, Yahyâ b. Abdurahman’dan yararlanmışır.

Halife b. Hayyât bu isimler dışında Ali b. Abdullah’dan, Ahmed b. Ali’den, İsmail b. Sinan’dan, el-Âlâ b. Bered b. Sinan’dan, Osman el-Kureşî’den, Amr b. el-Minhal es-Sedûsî’den, Amr b. Ali’den, Übeydullah b. Musa’dan, Bişr b. el-Mufaddal’dan, Bekr b. Atiyye’den, Bişr b. İsa’dan, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî’den, Muhammed b. Sa’îd el-Behilî’den, Muhammed b. Mu’az b. Mu’az’dan, Muhammed b. Abdullah b. ez-Zübeyr’den, Ca’fer b. Avn’dan, Abdullah b. Meymûn’dan, Abdusselâm b. Muthir’den, Abdullah b. Mesleme b. Ku’nub’dan, Sehl b. Bekkâr’dan faydalanmışır. Ayrıca Eşhel b. Hâtim’den, Süleyman b. Harb’dan,

²⁴⁸ Uyar, “Abbâsî Coğrafyasında Bir Neseb Âlimi: Zübeyrî ve Kitâbu Nesebi Kureyş’ine Göre Neseb Bilimi Usul, Muhteva ve İfade Şekilleri”, s. 131.

Şihâb'da, Ebû Gassân'dan, Ebû Abdurrahman el-Kureşî'den, Ebû Vehb es-Sehmî'den, Ebû Ahmed'den, Ebû'l-Ye-man en-Nebbâl'dan, Ebû Merran el-Hâris'ten, Yahyâ b. Ar-kam'dan, Yahyâ b. Ebî'l-Haccac Ebû Eyyüb el-Hakânî'den, Ye-zîd b. Hârûn'dan, Yahyâ b. Sa'îd'den ve Beyhes b. Habib'den yararlanmıştır.²⁴⁹ Halife b. Hayyât'ın ulaşabildiğimiz kaynaklar neticesinde dolaylı veya doğrudan eserinde yaralandığı kaynakları aktarmaya çalıştık.

İbn Sa'd, "*et-Tabakâtü'l-Kebîr*" adlı eserinde el-Heysem b. Adî et-Tâî, Yunus b. Muhammed el-Müeddîb, Kabîsa b. Ukbe, Muhammed b. Ömer, Ebû Hureyre, Ubeydullah b. Musa, Mu'âz b. Hânî el-Behrânî el-Basrî, Muhammed b. Şu'ayb b. Sâbûr yararlandığı isimlerdendir. Ayrıca İbnü'l-Kelbî, ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, İsmail b. İbrahim el-Esedî, Sa'îd b. Süleyman el-Vâsıtı, Affân b. Müslim, İbn Abbâs, Yezîd b. Hârûn, Sa'd b. Mansûr, İkrime, Muhammed b. Künâse, Hüseyim b. Beşir rivayette buldukları arasında yer almaktadır.²⁵⁰

Bu isimler dışında Ubeydullah b. Musa el-Absî, Amr b. el-Heysem Ebû Katan, Musa b. Dâvûd, Abdülvehhâb b. Atâ Muhammed b. es-Salt, Ebû Mu'âviye ed-Darîr, Muhammed b. Humeyd, Süfyân b. Uyeyne, Ahmed b. Abdullah b. Yunus, Vekî b. el-Cerrâh, Hevze b. Halife, Said b. el-Müseyyeb gibi isimlerden de faydalanmıştır. Abdullah b. Ca'fer er-Rakkî, Haccâc b. Muhammed, el-Fadl b. Dükeyn, Ma'n b. İsa, Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb, Hişâm b. Abdümelik Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî, Muhammed b. Humeyd el-Abdî ve Hâlid b. Mahled yararlandığı kaynaklarıdır.²⁵¹

Taberî'nin "*Tarihu't-Taberî*" adlı tarih kitabında yararlandığı kaynakları aktarmaya çalışacağız. Çoğunlukla İbn Humeyd'den ve İbn İshâk'tan rivayette bulunmuştur. Kaynak ismi belirtmeden "*bazı raviler*", "*rivayete göre*", "*bazı Tarihçilere göre*" ve "*bazı rivayetlere göre*" şeklinde de kaynaklarını aktardığı olmuştur. İbn Humeyd, Ebû Hişâm, Muhammed b. Sehl b. Asker gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Muhammed b. Avf, İbn Vekî, Hennan b. es-Serî ve Ebû Hişâm er-Rifâî, İbn Beşşâr ve Muhammed b. el-Müsennâ'dan yararlanmıştır.

²⁴⁹ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, ss. 42-45-50-55-57.

²⁵⁰ Demiryorgan, "Tefsir Kaynağı Olarak İbn Sa'd'ın Tabakâtı", ss. 9-29.

²⁵¹ Demiryorgan, "Tefsir Kaynağı Olarak İbn Sa'd'ın Tabakât'ı", ss. 32-77.

Hennâd, Ebû Küreyb'den faydalanır. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem, Abbâs b. Velîd, İbn Abdurrahman el-Berkî, Muhammed b. Abdüla'lâ, Abdullah b. EbîZiyâd'dan yararlanmıştır. Muhammed b. Abdullah b. Bezî, Muhammed b. Yezîd el-Âdemî, Ebû Küreyb, İbn Abdurrahîm el-Berkî gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Muhammed b. Ammâr b. Heyyâc, Ahmed b. Muhammed b. Habîb, Temîm b. el-Muntasır'dan yararlanmıştır. Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb'den rivayette bulunmuştur.

Ayrıca Muhammed b. Sinan el-Kazzâz, Hennâd b. es-Serî, Ali b. Sehl er-Remlî, Muhammed b. Muâviye el-Enmâtî gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Mûsâ b. Hârûn el-Hemdânî, Temîm b. el-Muntasır, Muhammed b. Sehl b. Asker, Muhammed b. Sa'd, İbn Ebi's-Şevârib, Kâsım b. Hasan, Ammâr b. Hasan, Muhammed b. Ma'mer, Ahmed b. Muhammed et-Tûsî rivayette bulunduğu isimlerdir. Ahmed b. Züheyr, Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, İbn Ebî Mansûr, Ya'kûb b. İbrâhîm, Basr b. Ali el-Cehdamî, Ali b. Mücâhid, Abdullah b. Ebî Ziyâd, İmrân b. Bekkâr, Damre b. Rebîa gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Muhammed b. el-Hüseyn, İsmâîl b. el-Mütevekkil el-Eşcaî, Mûsâ b. Hârûn, Hasan b. Arafe, İshâk b. Şâhin, Ahmed b. Abdeed-Dabbî, Hârisb. Muhammed, Yahyâ b. Talha el-Yerbûî, Süleyman b. Abdülcebbâr, İshâk b. Ebîsrâîl, Amr b. Abdülhamîd elÂmulî, Übey b. Ka'b, Abbâs b. el-Velîd rivayette bulunduğu isimler arasında bulunmaktadır. Ahmed b. Muhammed et-Tûsî, İsmâîl b. el-Heysen Ebü'l-Âliye, Ebü's-Sâib, Bişr b. Hilâl es-Savvâf, Bişr b. Muâz rivayette bulunduğu kişilerdendir. Atâ yararlandığı isimlerdendir²⁵²

İbnü'l-Müsennâ, Yahyâ b. Maîn, Nasr b. Abdurrahman el-Ezdî, Ali b. Harb el-Mevsilî, Abdurrahman b. Mehdî, Fudayl b. Abdülvehhâb ve Ca'fer b. Süleymân'dan faydalanmıştır. Zübeyr b. Bekkâr, Abbâs b. Muhammed, Muhammed b. Halef el-Askalânî, Ahmed b. Osman Ebü'l-Cevzâ ve Zekeriyâ b. Yahyâ ed-Darîr rivayette bulunduğu kaynaklarındandır. Vâkıdî, Süleymân b. Ömer b. Hâlid er-Rakî, Muhammed b. Umâre el-Esedî, Selem b. Cünâde, Muhammed b. Hüseyin,

²⁵² İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, I, ss. 48-58-65-79, 103-107-124-133, 150-177-185-194-200-205-221-236-242, 264-279-286-287, 307-320-334, 350-377, 401-410-458, 508-574-580, 628.

Muhammed b. Merzûk, İbrâhîm b. Ca'fer, Yûsuf b. Mûsâ el-Kattân rivayette bulunduğu isimler arasındadır.²⁵³

Kâsım b. Bişr b. Ma'rûf, Abdulvâris b. Abdussamed b. Abdulvâris, Abdülhamîd b. Beyân ve Muhammed b. Ali b. Hasan b. Şakîk gibi isimlerden de yararlanmıştı. İbnü'l-Mukaddemî, Ubeydullah b. Sa'd ez-Zührî, Humeyd b. er-Rebî el-Hazzâr, Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb ve Muahmed b. Ömer b. es-Sabbâh, Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî'den yararlanmıştı. Serî, Seyf, Ömer b. Şebbe gibi isimlerden rivayette bulunmuştur.²⁵⁴ Muhammed b. Abdullah b. Safvân, Ahmed b. Sâbit, Rebî b. Süleyman, Ya'kûb b. İbrâhîm ve Amr b. Ali, Ca'fer b. Muhammed el-Kûfî ve Abbâs b. EbîTâlib'den rivayette bulunmuştur. Sevr b. Yezîd, Muhammed b. Mûsâ el-Haşremî, Abdullah b. Ahmed b. Şebbeveyh, İbrâhîm b. Sâlim, Ziyâd b. Eyyûb, Ali b. Muhammed el-Medâinî ve Ebû Mihnef faydalandığı kişiler arasındadır.²⁵⁵ Mûsâ b. Osman b. Abdurrahman el-Mesrûki, Muhammed b. Amâre el-Esedî, Mesleme b. Muhârib, Hamza b. EbîSâlih es-Sülemî, Ziyâd b. Sâlih ve Hüseyin b. Nasr'dan rivayette bulunmuş ve böylece Taberî'nin eserinde yararlandığı kaynaklarını aktarmış bulunmaktayız.²⁵⁶

Belâzürî'nin "*Futûhü'l-Büldân*" adlı eserinde yararlandığı kaynakları şöyledir; Ahmet b. Yahyâ b. Câbir, Affan b. Müslim es-Saffar, Ravh b. AbdülmüminMükrî, Muhammed b. Hatim b. Meymun, Amr b. Muhammed en-Nakid ile Ahmed b. Hişâm b. Behram gibi kaynaklarının isimlerini verirken bazende "*râviler*" şeklinde isim vermeden rivayette bulunmuştur. Medain'li Ali b. Muhammed, Amr b. Hammad b. Ebû Hanife, Şeyban b. Ebû Şeybet el-Übülî, Kasım b. Sellâm Ebû Ubeyd, Mus'ab b. Abdullah Zübeyrî, Medain'li Ebû Hasan, İshak b. Ebû İsrail, Hasan b. Esvedİclî, Hafs b. Ömer Durî, Velid b. Salih, Ebû Ubeyde, Hişâm b. Ammar ve genellikle Vâkîdî'nin rivayetlerini Muhammed b. Sa'd (İbn Sa'd) aracılığıyla kullanmıştır.²⁵⁷ Bu isimler dışında Abdülvahid b. Gıyas, Bekir b. Heysem, Said b. Süleyman, Abdullah b. Salih, İbrahim b. Muhammed, Revah el-

²⁵³ İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, II, ss. 162-173, 241, 279-283-295-312, 395-400-408, 460-491, 541-591.

²⁵⁴ İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, III, ss. 43-56, 159, 178-187-190, 241, 588-615.

²⁵⁵ İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, IV, ss. 51, 129-133, 161-226-291-313, 380-422-467, 624-638.

²⁵⁶ İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, V, ss. 161-175-189, 413.

²⁵⁷ Belâzürî, *Futûhü'l-Büldân*, I, (çev. Zakir Kadirî Ugan), Maarif Yay., İstanbul 1955, ss. 3-12-15-22-34.

Kerabişî, Osman b. Ebû Şeybe, Süreyc b. Yunus gibi isimlerden faydalanırken “*ilim ehlinden birkaçının bana haber verdiklerine göre*” şeklinde de rivayette bulunmuştur.

Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, Muhammed b. Sabbah, Halef Bezzaz, Yusuf b. Musa Kattan, İbnü'l-Kelbî, Velid b. Salih, Ahmed b. İbrahim Davrakî, Abbas b. Hişâm, Şuca b. Muhalled Fellâs, İbn Mihnaf, Rakka Kadısı Davud b. Abdülhamid'den yararlanmıştı. Muhammed b. İsmail, Harezmlî İbrahim b. Müslim, Rakkalı Ebû Eyyub rivayette bulunduğu isimler arasındadır.²⁵⁸ Belâzürî ayrıca “*bana Kureyzîlerden bazılarının haber verdiklerine göre*” şeklinde rivayette bulunmuş, Ebû Mes'ud, el-Velîd b. Salih, Ebû Nasr Temmer, el-Esnam, Medainî, Ebû Abdurrahman el-Cu'fî, Muhammed b. Hayvan Hayvanî gibi isimlerden de yararlanmıştı.²⁵⁹

Me'sûdî, “*Murûc ez-Zeheb*” adlı eserinde Kur'an-ı Kerîm, hadisler, Tevrat, İncil'i kaynak olarak kullanmıştır. Bazen de kaynak ismi vermeden “*bazı Tarihçilerden zikrolunmuştur*”, “*Tarihçilerden bir cemeat zikretmiştir*” şeklinde bahsettiği gibi, “*Menâhibu'l-Hind*”, “*Arâihim*”, “*Uyûmû'l-Belâgât*”, “*Kitâbu'l-Fellâhe*”, “*AhbâruBağdâd*” gibi yararlandığı eserin ismini verdiği de olmuştur. Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdazbih, Taberî, Sinan b. Sâbit b. et-Tayyib es-Serahsî, Câhız, İbn İshâk, Vâkîdî, Vehb İbn Münebbih yararlandığı kaynaklarındandır. Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ el-Âmirî, İbnü'l-Kelbî, el-Asmâ'î, el-Heysen b. Adî et-Tâî, Ali b. Muhammed el-Medâinî, Ebû Bekr Muhammed b. Cerîr er-Râzî, Ebû'l-Kâsım Ca'fer b. Muhammed b. Hamdân el-Mevsilî, Zübeyr b. Bekkâr, el-Minkarî, Ebû Abdullah Niftaveyh gibi isimlerden faydalanmıştır.²⁶⁰

Mes'ûdî bu isimler dışında, Ebû Ubeyde Ma'mer el-Müsennâ et-Teymî, Ebû Kesîr Yahyâ b. Zekeriyya el-Kâtib et-Taberânî, Sa'îd b. Ya'kûb el-Feyyûmî, Dâvid b. Zeki, Ya'kûb b. el-Leys es-Saffâr, Amr b. Temîm b. Murre, Ebû Bekr el-Hüzelî, Ebû Dülef el-Kâsım b. İsa el-İclî, Ebu'l Abbas Muhammed b. Sehl, Ebu Zeyd Ömer

²⁵⁸ Belâzürî, *Futûhü'l-Büldân*, I, ss. 38-51-55-59-62-69-72-85-89, 122-130, 155, 191-276, 345-348.

²⁵⁹ Belâzürî, *Futûhü'l-Büldân*, II, ss. 44-46, 97-193-206, 281-367.

²⁶⁰ Ali Hatalmış, “Mes'ûdî ve Tarihçiliği”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni., 1998), ss. 51-59.

İbn Şebbe en-Numeyrî el-Basrî, Ebu'l-Fadl Nasr b. Müzâhim el-Minkarî'den yararlanmışır.²⁶¹

Ya'kûbî, "*Tarihu'l-Ya'kûbî*" adlı eserinde yararlandığı kaynağın ismini zikretmeden "*bazıları şöyle rivayet etti*", "*ehli kitap şöyle der*", "*bir grup dedi ki*", "*bir topluluk şöyle söylüyor*", "*rivayet olundu ki*", şeklinde geçen rivayetlerde bulunmaktadır. Ayrıca İshak b. Süleyman b. Ali el-Haşimî, Ebû'l-Buhterî Vehb b. Vehb el-Kureşî, Ca'fer b. Muhammed, Eban b. Osman, Vâkîdî, Musa b. Ukbe, Abdûlmelik b. Hişâm, Ziyad b. Abdullah el-Bekkaî, Muhammed b. İshak el-Muttlibî, Ebû Hasan ez-Ziyadî, Ebû'l-Münzir el-Kelbî, İsa b. Yezid b. De'b, Heysem b. Adiy et-Taî, Abdullah b. Abbas el-Hemedânî, Muhammed b. Kesîr, el-Kureyşî, Ebû Salih, Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Ebî Seyf el-Medâinî, Ebû Ma'ser el-Medenî, Muhammed b. Musa el-Harezmi yararlandığı isimler arasında yer almaktadır.²⁶²

Ebû Hanife ed-Dineverî, "*el-Ahbâru't-Tivâl*" adlı eserinde genellikle "*denilmiştir ki*", "*derler ki*" ve "*söylenenlere göre*" şeklinde örneklerini çoğaltabileceğimiz gibi herhangi bir isim vermeden yararlandığı kaynaklardan rivayetlerde bulunmuştur. Bunun dışında "*yine şöyle söylenmiştir*" şeklinde geçen rivayetlerine de rastlamak mümkündür.

Aynı zamanda birçok yerde Kur'an-ı Kerîm'i kaynak olarak göstermiştir. Ancak biz bilgi kargaşasına mahal vermemek adına bir örnek vermeyi uygun gördük. Bunun dışında kaynak ismi verdiği rivayetleri de olmuştur. Bunlar içinde İbn Keyyis en-Nemerî, İbnü'l-Mukaffa, İbn Şeriyeye'nin "*Kitâbü'l-Mülûkve'l-Ahbâri'l-Mâdî*" adlı eseri bulunur. Abdullah b. es-Sâmit, İbn Abbas, Mihnef b. Süleym, Mihkan b. Sa'lebe, Zeyd b. Vehb, Ali b. Muhammed b. Beşîr el-Hemedânî, Humeyd b. Müslim, Ebû Hârûn el-Abdî rivayette bulunduğu isimlerdendir. Ebû Amr eş-Şa'bî, Abdullah b. Abdurrahman, Urve b. el-Mugîre'den yararlanmıştır. Tam adı Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Saib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî olan el-Kelbî'den ve Recâ b. Hayve'den rivayette bulunmuştur. Abdülkerîm b. Selî'ten faydalanmıştır. Tam adı Heysem b. Adî olan Heysem, Ali b. Hamza el-Kisâi ve son olarak

²⁶¹ Hatalmış, "Mes'ûdî ve Tarihçiliği", ss. 60-84.

²⁶² Salih Arı, "Tarihçi ve Coğrafyacı Olarak Ya'kubî", *İslâmi İlimler Dergisi*, Sayı 2, Yıl 3, Güz 2008, ss. 161-173, ss. 168-169.

Asmaî'den rivayette bulunmuştur. Böylece Dineverî'nin tespit edebildiğimiz kadar yararlandığı kaynakları aktarmaya çalıştık.²⁶³

İbn Miskeveyh, “*Tecâribü'l-Ümem ve Teâkibü'l-Himem*” adlı eserinde vezir Ebû Muhammed el-Mühellebî ve Ebû'l-Fazl İbnü'l-Adîm'den rivayette bulunmuştur.²⁶⁴ Ayrıca Taberî ve Sabit b. Sinan diğer yararlandığı kaynaklarıdır.²⁶⁵

Beyhakî, “*Tarih-i Beyhakî*” adlı eserini Mahmûd-ı Verrâk'ın tarihine zeyl olarak kaleme almıştır. Divan-ı Resâil'de görevli olması sebebiyle eseri için resmî belge toplamış, günümüze ulaşamayan birçok eserden ve şifahî rivayetlerden faydalanmış ve çoğunlukla da gördüğü ve yaşadığı olaylardan bahsetmiştir. Ayrıca eserinde Mahmûd-ı Verrâk'ın kaybolan tarihinden, Muhammed b. Abdülcebâr el-Utbî'nin “*Târîhu'l-Yemînî*” adlı eserinden, Bîrûnî'nin “*Kitâbü'l-Müsâmeremin Ahbâri'l-Hârizm*” adlı eserinden yararlanmıştır. Bu isim ve eserler dışında Ebû Saîd Abdülgaffâr'dan faydalanmıştır.²⁶⁶

Ravendî, “*Râhat üs-Sudûr ve Ayet üs-Sürûr*” adlı eserinde annesinin babası Sedîdüddin Cemâl'ül-İslâm Muhammed b. Ali b. er-Ravendî'den rivayette bulunmuştur. Ayrıca kaynak ismi vermeden “*rivayet olunur ki*”, “*hikâye edilir ki*”, “*duydum ki*”, “*denildi ki*” şeklinde rivayette de bulunmuştur. Şehrin ileri gelenlerinden Kemal Ziyâd'dan, İsfahan müftüsü Cemaleddin Yezdî'den ve Esîreddin Ahsiketî'nin kasidesinden yararlanmıştır. Bu isimler dışında Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî, Ebu'l-Hasan el-Kerhî, Hasan b. Ziyâd, Şa'bî, İbn Abbâs, Atâ ve Alkama rivayette bulunduğu diğer kaynaklarıdır.²⁶⁷

İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec, “*el-Muntazam fî-Târîhi'l-Mülûkve'-l-Ümem*” adlı eserinde İbn İshâk, İbn Sa'd, Hatib el-Bağdâdî, Taberî, Ebû Mihneflut b. Yahyâ, Seyf b. Ömer, İbnü'l-Kelbî, Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, Heysen b. Adî, Ali b. Muhammed el-Medâinî gibi isimlerden yararlanmıştır.²⁶⁸

²⁶³ Ebû Hanifeed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, ss. 42-45-52-57, 70-75-87, 188-190, 248, 289-326-334-356-375-391, 416-445.

²⁶⁴ İlyas Akyüzoğlu, “İbn-i Miskeveyh ve Tarih Anlayışı”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni., 2003), s. 47.

²⁶⁵ Akyüzoğlu, “İbn-i Miskeveyh ve Tarih Anlayışı”, s. 50.

²⁶⁶ Tahsin Yazıcı, “Tarih-i Beyhakî”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 74.

²⁶⁷ Ravendî, *Rahat üs-Sudûr ve Ayet üs-Sürûr*, ss. I 17-40, 71-78-97, c. II 302-332, 385-388.

²⁶⁸ ARI, Mehmet Salih, “Selçuklu Tarihi Kaynağı Olarak Bağdat Tarih Yazıcılığı: İbnü'l Cevzî'nin Tarih Metodolojisi Örneği”, *Entelektüel Hayat*, c. IV, Konya 2011, ss. 20-21.

İbnü'l-Kalânîsî, “*Tarihu Dımaşk*” adlı eserinin büyük bir çoğunluğu bizzat şahit olduğu, görevi gereği haberdar olduğu ve olaylara şahit olan kişilerin anlattıklarından oluşmaktadır. Bunlar dışında eserinde Hatib Ebû Bekir Bağdadî’den rivayette bulunmuştur.²⁶⁹

İbnü'l-Esir, “*el-Kâmil fi't-Tarih*” adlı eserinde genellikle Ebû Ca'fer et-Taberî'yi temel alarak kaleme almış ve çoğunlukla onun rivayetlerini kullanmıştır. Taberî dışında da Hişam b. İbnü'l-Kelbî, İbn İshâk, Vâkıdî, Ebû Ubeyde gibi isimler en çok rivayette bulunduğu kaynaklarıdır. Bazen ise isim kullanmadan “*anlatıldığına göre*”, “*bir rivayete göre*”, “*rivayet edildiğine göre*”, “*bazı tarihçilerin ifadelerine göre*” şeklinde de kaynaklarından rivayette bulunmuştur. Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî ve Mehmûn b. Mihrân gibi isimlerden yararlanmıştır. Ubâde b. Sâmit, Saî d b. el-Müseyyeb, Amr b. Dînar, İbn Mes'ûd yararlandığı isimlerdendir. Ubeyd b. Umeyr el-Hârisî, İbn Abbâs, Übeyy b. Ka'b, İbn Şihâb ez-Zührî, Hübeyra b. Hudeyr el-Adevî, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf, Adıyy b. Hatim, el-Mufaddaled-Dabbî yararlandığı diğer isimlerdendir. Abdullah b. Zübeyr, Amr b. Meymun, Katan b. Abdullah, İshâk b. Yahyâ, Abdülmelik b. Umeyr, Habîb b. Ebî Sabit, Ebû'z-Zenâd, Akkâl b. Şebbe, Heysem b. Adî ve Sehl b. Sâ'id rivayette bulunduğu isimlerdendir. Muhammed b. Mansûr el-Bağdadî, Muhammed b. Salih es-Serahsi, Saîd b. Ziyad, Muhammed b. Eyyûb b. Ca'fer b. Süleyman, Umâre b. Akil, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdullah b. Ammâr, Mesrûr el-Kebir, Zühnâm ez-Zâmir gibi isimlerden yararlanmıştır. Ahmed b. Ebî Du'âd, Ahmed b. Süleyman b. Ebî Şeyh, İshâk b. İbrahim el-Mus'abî ve İbnü'l-Amîd rivayette bulunduğu isimlerdendir. Böylelikle İbnü'l-Esir'in yararlandığı kaynakları aktarmaya çalıştık.²⁷⁰

Sıbt İbnü'l-Cevzî eseri “*Mir'âtü'z-Zamân fi Tarihi'l-a'yân*”’da kaynak olarak Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî'nin “*Unvânü's-Siyer*”, İmâdüddin el-İsfahânî'nin “*el-Berku's-Şâmî*” ve “*Harîdetü'l-Kaşr*”, İbnü'l-Kalânîsî'nin “*Tarihu Dımaşk*”, İbnü'l-Ezrak el-Fâriki'nin “*Tarihu Meyyâfârikin ve Amid*”, İbnü'l-Esir'in “*el-Kâmil fi't-Tarih*”, İzzeddin İbn Şeddâd'ın “*el-A'lâku'l-Hatîre*”

²⁶⁹ Hasan Aydın, “İbn Kalanîsî, Hayatı ve Eserleri “Zeylû Tarihî Dımaşk” Tercümesi (s. 142-549)”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016), s. 6.

²⁷⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (edit. Mertol Tulun), Hikmet Yay., İstanbul 2008, ss. II 358-561, IV 55, 228-259, 464, V 289-294, 468-474-485-, 48, VII 146.

Garsünni'me'nin "*Uyûnü't-Tevarih*" ve dedesi İbnü'l-Cevzî'nin "*el-Muntazam*" adlı eserinden yararlanmışır.²⁷¹

İbnü'l-Adîm'in yaralandığı kaynaklar yazılı ve sözlü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Öncelikle yazılı kaynaklardan başlamak gerekirse O; hadis âlimi Ebû Bekr Ahmed b. Sâbit el-Hatib el-Bağdadî'nin "*Tarihu Bağdad*" adlı eserinden faydalanarak "*Buğyet el-Taleb fi-Tarihi Haleb*" eserinde kullanmıştır. Ebû Galib Hemmâm b. Câfer el-Mühezzeb el-Maarî, İmadüddin Ebû Abdullan b. Safiyüddin el-Kâtip el-İsfahanî, Tâcü'l-İslâm Ebû Sa'dAbdülkerîm b. Ebu Bekr Muhammed b. Mansur et-Temimî es-Sem'ânî Mervezî'nin "*el-Müzeyyel*" adlı eserinden faydalanmıştır. Garsunni'me Muhammed b. Hilâl b. el-Muhassin es-Sâbî'nin "*Kitabü'r-rebî*" adlı eserinden faydalanmıştır. Ebu'l-Hasen b. eş-Şehid Ebu'l-Fevâris Nâsır b. Ali el-Hüseynî, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed el-Kalânîsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Nizâr et-Temimî el-Halefî el-Azimî gibi isimlerden faydalanmıştır.

Ebu'l-Vefa Muhammed b. Mahmud b. el-Kasım el-Ahsikesî'den yararlanmışır. Ebu'l-Fevâris Hamdan b. Abdürrahim el-Esâribî'nin kaybolan "*Kitabü'l-Muvaffak*" adlı eserinden ve Ebu'l-Hasen Yahyâ b. Ali b. Muhammed b. Zurayk'tan faydalanmıştır. Ebû Galib CemalüddinAbdülvahidb. Mesud eş-Şeybanî, Ebu'l-Hasen Ali b. Abdullah b. Ebû Cerâde, Ebu'l-MeâleSa'd b. Ali el-Hazirî el-Kütübî, Ebû Nasr Ali b. Hibetullah el- Mâkûlâ'nın "*el-İkmal fi Ref'i'l-irtiyabani'l-mü'telifve'l-muhtelif mine'l-esmâve'l-künâve'l-ensâb*" adlı eserinden, Abdülmün'im b. el-Hasen b. el-Lu'aybe gibi isimlerden yaralanmıştır. Ebu'l-Kasım Ali b. Muhammed es-Semmânî'nin kaybolan "*Kitabü'l-İstizharfi't-Tarih ale's-Şuhûr*" adlı eserinden, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedanî'nin yine kaybolan "*Unvanü's-Siyer fi Mehasiniehlî'l-Bedvve'l-Hazer*" adlı eserinden, tam ismi İzzüddinEbu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. el-Esir el-Cezerî olan İbnü'l-Esîr'in "*el-Kâmil fi't-Tarih*" adlı eserinden yaralanmıştır. Hasen b. Câfer b. Abdüssamed el-Bağdadî, Hammâd b. HibetullahEbu's-Sena el- Hanbelî'nin kaybolan "*Harran Tarihi*", Ahmed b. Yusuf el- Ezrak el-Fârikî'nin "*Tarihu Meyyâfarikin ve Âmid*", Sikatüddin Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen b. Asâkir ed-Dımaşkî'nin "*Tarihu Medineti*"

²⁷¹ Sevim, "Sibtü'l-Cevzî", s. 87.

Dimaşk” adlı eserinden faydalanmıştır. Ebu’l-Hasen Ali b. Mürşid b. Munkiz’den yararlanmıştır. Müeyyedüdevle Ebu’l-Muzaffer Usâme b. Mürşid b. Munkiz’in “*Kitabü’l-İtibar*” adlı eserinden, Ebu’l-Mugis Munkiz b. Mürşid, Ebu’l-Fevâris Murhef b. Usâme b. Mürşid gibi âlimlerden faydalanmıştır.

Ebû Ali el-Hasen b. Ali b. el-Fazl ed-Dârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmud b. en-Neccâr, Ebû Saadât Muhammed b. Abdurrahman el-Bendihî’den faydalanmıştır. İbnü’d-Dehhân Ebû Şucâ Muhammed b. Ali el-Bağdadî, Ebu’l-Mehâsin b. Selâmetü’l-Harranî’den yararlanmıştır. Ebu’l-Meâli Mesud b. Ammâr, Ebu’l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed el-Ebîverdî, Abdurrezak b. Ahmed et-Etrablusî, Mansur b. Temim b. ez-Zenkel es-Serminî, Ebû Mansur Hibetullah b. Sâdullah b. el-Hibranî’den faydalanmıştır. Şair Ebû Mansur Esbehdüst b. Muhammed b. Esfâr ed-Deylemî’nin “*Divanı*”’dan, Ebû Turâb Haydere b. el-Hasen b. Ahmed el-Halebî’den, Umran er-Rebîb tarafından düzenlenen “*Mecmua*”’sından faydalanmıştır.

Buraya kadar İbnü’l-Adîm’in yaralandığı yazılı kaynakları aktarmaya çalıştık. Şimdi ise sözlü kaynaklardan bahsetmeye çalışacağız. İbnü’l-Adîm babası Ebu’l-Hasen Ahmed’den faydalanmıştır. Babası dışında amcası Ebû Gânim Muhammed, diğer amcası Ebu’l-Meâli Abdüssamed b. Hibetullah b. Ebû Cerâde’den de faydalanmıştır. Çağdaşı İzzüddin Ebû Ali el-Hasen b. İsmail el-Kaylavî’den, Kadıasker Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Hıdır’dan, Halep’te Ebu’l-Kasım Abdullah b. Hüseyin el-Hamavî’den, Kahire’de ise Ebû Yakub Yusuf b. Mahmud es-Sâvî’den ve Şerefüdevle Bedran b. Cenahüdevle Hüseyin’den faydalanmıştır. Bu isimler dışında Ebû Ali el-Hasen b. Muhammed en-Nilî, Musullu bir edip, Halep çiftçilerinden bir cemaat, Ebû Muhammed Abdüllâtif b. Muhammed b. Muhammed es-Sincârî, Rakka kadısı Şihabüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ali gibi isimlerden de faydalanmıştır. Kadıkudat Ebu’l-Mehâsin Yusuf b. Râfî’den, hocası Muvaffakuddin Yaîş b. Ali’den Tâcüddin Muhammed b. Hayrullah en-Nufey’î’den, Ebu’l-Mahâmid İsmail b. Hâmid el-Kavsî’den, Ömer b. er-Rebib Es’ad b. Ammâr’dan yararlanmıştır. Ebû Hâmid Abdullah b. Abdurrahman b. el-Acemî, İmadüddin Ali b. Abdullah et-Tilimsânî, Ebû Yakub Yusuf b. Mahmud, İzzüddin

Ebu'l-Hasen b. el-Esir gibi isimlerden eserinde faydalanmıştır.²⁷² Böylelikle İbnü'l-Adîm'in eserinde kullandığı yazılı ve sözlü kaynakları ulaşılabildiğimiz kaynaklar neticesinde aktarmaya çalıştık.

İbn Bîbî, eseri “*el-Evamirü'l-Ala'iyefi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuknâme)*”’de genellikle bizzat şahit olduğu olayları, herhangi bir olay hakkında işittiği haber ve belgeleri kullanmıştır.²⁷³ Buna istisna olarak Zahireddin Ebu'l-Fazl Tahir b. Muhammed Faryabî, Sahîb Şemseddin İsfahânî, Nizameddin Ahmed Erzincanî gibi şairlerin şiirlerinden eserinde bahsetmiştir. Ancak bazende kullandığı bilgilerin kaynaklarının isimlerini söylemeden de zikrettiği olmuştur. Kaanî'yi Tusî'nin “*Selçuknâme*”’si, Nizamî'nin “*Hüsrev-u Şirin*”’inden ve Firdevsî'nin “*Şehnâme*”’sinden yararlanmıştır.²⁷⁴ Ayrıca Şemseddin Ömer-i Kazvinî'de faydalandığı isimler arasındadır.²⁷⁵ Bu isimler dışında “*sözüne güvenilir kimselerden duyduğuma göre*” şeklinde kaynak ismini vermeden de bahsedildiği görülmüştür.²⁷⁶

Zehebî, “*Mîzânü'l-İtidâl*” adlı eserinde genellikle önce kaleme aldığı eserlerinden faydalanmıştır. Ancak bunun dışında da İbnü'l-Cevzî, İbn Sa'd, Taberî, Buharî, Ebü YûsufYa'kûb b. Süfyân b. Cüvvân, Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sacî, Ebü'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm, İbn Hibbân gibi isimlerden yararlanmıştır. Ayrıca Ebü'l-Kasım et-Taberanî, Ebü's-Şeyh, Hâkim, Ebu Said Muhammed b. Ali en-Nakkaş, Hatib el-Bağdadî, İbnü'r-Rûmiyye, Vâsıl b. Atâ, İshak b. Bişr, Hafs b. Selm, Muhammed b. Hüseyin el-Burculânî yararlandığı diğer isimlerdendir. Abdülazîz b. Yahyâ el-Kinânî, İbn Ebû Âsım, İbn Huzeyme, Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, Hüseyin b. Ubeydullah, Ali b. Abdullah İbn Cehzâm, Ebû Ali el-Bağdâdî, Ebû Abdullah el-Kudâî, İbn Hazm, Ebû İshak eş-Şirâzî, Ebû Hâmid el-Gazzâlî, İbn Mende'den faydalanmıştır. Ali b. Ukayl, İbn Kasî, Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, Muvaffak b. Ahmed, el-Fahr b. el-Hatîb, Fahreddin er-Râzî,

²⁷² İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (seçmeler) Biyograilerle Selçuklu Tarihi*, ss. 15-20-25-34-36-41.

²⁷³ Özeydin, “İbn Bîbî”, s. 380.

²⁷⁴ İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Ala'iyefi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuknâme)*, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay. Milli Kütüphane Basımevi, ss. 6-7.

²⁷⁵ İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Ala'iyefi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuknâme)*, s. 450.

²⁷⁶ İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Ala'iyefi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuknâme)*, s. 49.

Muhammed b. İbrahim el-Farisî eş-Şîrâzî, Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî ve Sıbt İbnü'l-Cevzî'den yararlanmıştır.²⁷⁷

İbn Kesîr “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*” adlı eserinde Taberî, İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esir, el-Zehebî gibi isimlerden eserinde kaynak olarak yararlanmıştır.²⁷⁸

Çalışmamızın konusu olan son tarihçisi İbn Haldûn ise eserinde Taberî ve Mes'ûdî'den faydalanmıştır.

Araştırmamız içinde yer alan tarihçilerimiz birbirlerinden de yararlanmışlardır. Bunlara örnek vermek gerekirse; İbn Şihâb ez-Zührî'den İbn İshâk, Vâkıdî, İbnü'l-Esîr yararlanmıştır. İbnü'l-Kelbî'den Zührî, İbn Sa'd, Belâzürî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, Ebû Hanife ed-Dineverî, İbnü'l-Esîr, İbn İshâk, Vâkıdî, Ya'kubî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ve Halife b. Hayyât faydalanmıştır. İbn İshâk'tan İbn Hişâm, Taberî, Halife b. Hayyât, Mes'ûdî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr rivayette bulunmuştur. Taberî'den Mes'ûdî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr, Zehebî, İbn Kesîr, İbn Haldûn yararlanmıştır. Vâkıdî'den Halife b. Hayyat, Belâzürî, Zübeyrî, Mes'ûdî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr ve Ya'kubî rivayette bulunmuştur. İbn Sa'd'dan Belâzürî, Zübeyrî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Zehebî yararlanmıştır. İbnü'l-Esîr'den İbnü'l-Adîm, İbn Kesîr yararlanmıştır. Mes'ûdî'den İbn Haldûn faydalanmıştır. İbnü'l-Kalânîsî'den İbnü'l-Esîr, Sıbt İbnü'l-Cevzî rivayette bulunmuştur. İbnü'l-Cevzî'den Sıbt İbnü'l-Cevzî, Zehebî, İbn Kesîr faydalanmıştır. Sıbt İbnü'l-Cevzî'den Zehebî yararlanmış ve son olarak Zehebî'den İbn Kesîr yararlanmıştır.

²⁷⁷ İbrahim Sainkaplan, Yavuz Köktaş, “Zehebî'nin Ricâl Bilgisinin Kaynakları”, *Pamukkale Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 1, 2022, ss. 94-118, ss. 103-112.

²⁷⁸ Kuşçu, *Selçuklu Tarihçiliğine Başlarken*, s. 43.

3. 2. İslâm Tarihçilerinin Tarihe Katkıları

İbn Şihâb ez-Zührî'nin tarihçilik serüveni babasının Emevîlere karşı Abdullah Zübeyr'i desteklemesi sonucu atıyye divanından ismi silinmesiyle fakirleyen ve geçim sıkıntısına düşen bir aileye doğmuş ve o da ilimle ilgilenmeye karar vermiştir. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere ilmi ile geçim derdinden kurtulmuş halifelerin nezdinde takdir toplayan biri haline gelmiştir. Muhtemel ki ilimle uğraşmasında hadis râvisi olan ağabeyi Ebû Muhammed Abdullah ve ders aldığı dayısı Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr'ın da etkisi vardır. Yaşadığı dönemde megazî ve tarihi malzemeler, diğer hadis malzemelerinden ayrılmaya başlanması Araplarda tarih ilminin doğmasına sebebiyet vermiştir.

Zührî'nin de ilimle ilgilenmeye duyduğu her şeyi tedvin etmesi, elinde bulunmayan malzemeleri ezberlemesiyle başlamıştı. O artık rivayetlerini toplama aşamasından rivayetlerini aktarmaya başlamıştır.²⁷⁹ Zührî Medine tarih ekolünün kurucularından olmuştur. İlk dönem tarihçilerinden olan Zührî, hadis tedvin eden ilk kişi sayılmasında Emevî ailesi ile olan yakınlığı, aldığı görevler bulunduğu konum itibari ile ve ayrıca Şam ile Hicaz arasında hadis rivayetinde bulunması gibi elinde bulunan güzel imkânlarını değerlendirmiştir. O olay zincirini korumak adına herhangi bir olayın farklı rivayetlerinin isnadlarını birleştirerek tek bir metin haline getirmiş ve bu yöntemin öncülerinden olmuştur.²⁸⁰

İbn İshâk'ın babası, amcaları Musa ve Abdurrahman, kardeşleri Umer ve Ebu Bekir ilimle özellikle de hadis ilmiyle ilgilenen kişilerdi. İbn İshâk'ta babası gibi hadis âlimi olmayı seçmişti. Bunda yaşadığı dönemde yadsınamayacak kadar önemlidir. Çünkü Hz. Peygamberin vefatıyla Ona dair bilgiler dağınık halde bulunuyordu. Ardından geleceklere yazılı bir kaynak bırakılması gerekiyordu. Ayrıca Halife Mansûr ondan bir eser yazmasını istemişti. İbn İshâk'ta bu ve belki başka sebeplerden dolayı ulaşabildiği kaynakları değerlendirerek bir eser ortaya koymuştur İbn İshâk'ın eseri, "*Sîretü İbn İshâk*", "*İbn İshâk'ın Megazî*", *Kitabu'l-Mübtedave'l-*

²⁷⁹ Zührî, *el-Megazî*, ss. 17-18.

²⁸⁰ Özkan, "İbn Şihâbez-Zührî", ss. 546-548.

Meb'asve'l-Megazi' diye de bilinmektedir.²⁸¹ Yukarıda dediğimiz gibi Halife Mansur'un isteği üzerine İbn İshâk eserini birkaç kez düzeltmek, kısaltmak durumunda kalmıştır. Bu yüzden de birden fazla nüshası ortaya çıkmış olur. Ama İbn İshâk bir bütün olarak ele almış ve bu nüshalardan ilki; Hz. Âdem'den Hz. İsmail'e kadar olan dönem yani hilkatin tarihi olarak el-Mübtede başlangıç kısmı, ikinci nüsha; Hz. İsmail'den Hz. Peygambere kadar olan kısım el-Meb'as yani Peygamberin gönderiliş kısmı, üçüncü nüsha ise; Hz. Peygamberin bi'setinden önceki ve sonraki hayatı ve icraatları el-Meğazî olarak isimlendirilmiştir.²⁸² İbn İshâk, eseri "*el-Siret el-Nebeviyye*"'yi Halife Mansur'a takdim ettikten sonra ilaveli şeklini de oğlu Mehdî/ Muhammed'e takdim etmiştir.²⁸³

İbn İshâk eserinde gerek hadis rivayeti gerekse de tarih konusunda hocası ez-Zührî ve diğer âlimlerin metodunu kendine göre yorumlayarak sunmuştur. Yani hadisçilerin ve kıssacıların metodunu birleştirerek sadece Hz. Peygamberin hayatını araştırmakla kalmamış aynı zamanda Peygamberlik tarihini de ekleyerek hadis, tarih ve irsaliyet haberlerini harmanlayarak ortaya farklı bir eser çıkartmıştır.²⁸⁴

İbn İshâk konuları detaylı bir şekilde anlatmadan önce özet şeklinde vermiş daha sonra ise diğer râvilerden aldığı haberleri anlatmış, konuları hadislerle birleştirmiştir.²⁸⁵ Eserinin içeriğinden de anlaşıldığı üzere İbn İshâk ardında sadece diğer âlimler gibi Hz. Peygamber'in hayatını araştırdığı bir eser bırakmak istememiş, üzerine katarak bir genel Türk tarih kitabı bırakmıştır. Bunda ailesinin de ilime iştirak etmesinin payı vardır. Hiç şüphesiz ki İbn İshâk, hadisçi bir babaya sahip olmasından dolayı kitabında onun haberlerini kullanmıştır. Öyleki İbn İshâk, Hz. Muhammed'in bilinen ilk biyografik eserini kaleme almıştır.²⁸⁶ Eserinde en-Nedîm'in aktardığına göre "*...ona şiirler yazılıp getirilir ve bu şiirleri kendi yazdığı Siret kitabına koyması istenirdi. O da bunu yapardı. Şiir râvileri nezdinde çok*

²⁸¹ Yasin Yılmaz, "Bir Siyer Müellifi Olan İbn İshâk'taki Bazı Hadiseler Örneğinde Siyer-Tefsir İlişkisi", ss. 100-127, s. 106; Fayda, "İbn İshâk", s. 95.

²⁸² Zekkâr, "İbn İshâk'ın Hayatı", s. 185.

²⁸³ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 27.

²⁸⁴ Kolkıran, "Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenirlik Sorunu; İbn İshâk ve Vakıdı Örneği", s. 93.

²⁸⁵ Fayda, "İbn İshâk", s. 95.

²⁸⁶ ChikhBouamrane, "İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış", (çev. Nesimi Yazıcı), *Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üni. Basımevi, Ankara 1988, ss. 265-277, s. 265.

kalitesiz olan şiirleri kitabına koymuştur. Kitabında verdiği neseplerde yanlışlıklar yapmıştır. Yahudilerden, Hıristiyanlardan bilgi alır ve onlar için ilk ilim ehli derdi. Hadisçiler onu zayıf bulur ve itham ederlerdi.”²⁸⁷

İbn İshâk, Medine’de olduğu sıralarda bir takım üzücü olaylar yaşamış ve belli isimlerden eleştiriler almıştır. Onun horoz dövuştürdüğü, Mescid-i Nebevî’nin arkasında kadınlarla konuştuğu iddiasıyla Medine valisine şikâyetle bulunulduğu ve İbn İshâk’ı saçından kazıtarak kırbaç cezasına veya boynuna ip takılarak mescide dolaştırıldığı, Şiî ve Kaderî olmakla suçlandığı kaynaklarda geçmektedir. Onu eleştirenler arasında ise meşhur hadis âlimleri olan Hişâm b. Urve ve Mâlik b. Enes gibi isimler de vardır. Hişâm b. Urve, onu yalancılıkla suçlayarak ondan hadis rivayet etmenin doğru olmadığını ileri sürmüştür. Ancak İbn İshâk, Hişâm b. Urve’nin bu davranışına rağmen eserinde onun birçok rivayetlerinden bahsetmiştir. İbn İshâk Hişâm b. Urve’in karısı Fâtıma bint. el-Münzir’den hadis rivayet etmesi üzerine Hişâm b. Urve İbn İshâk için, “*O karımın yanına mı giriyor? Ne zaman onun yanına girdi ve ne zaman ondan işitti?*” şeklinde tepkide bulunmuştur. Bunun dışında Mâlik b. Enes’de İbn İshâk’ın eserinde Hz. Peygamber’in Hayber, Kurayza ve Nadir gibi gazvelerini Yahudi asıllı Müslümanlardan rivayet etmesine dair eleştirilerde bulunmuştur. Ayrıca Mâlik b. Enes ile arasında olan mesele kaynaklarda şöyle geçmektedir; “*şüphesiz Hicaz’da insanların neseplerini ve eyyâmını İbn İshâk’tan daha iyi bilen yoktu ve o, Mâlik’in ZuAsbah’inmevâlisinden olduğunu iddia ediyordu. Mâlik ise kendisinin aslen Araplardan olduğunu iddia etmekteydi. Böylece aralarında muaraza çıktı. Mâlik, Muvattâ’yı tasnif edince İbn İshâk, “Onu bana getirin, ben onun baytarıyım.” dedi. Bu Mâlik’e nakledilince o, “Yahudilerden rivayet eden Deccâllerdendeccâl.” dedi.*” Böylece Mâlik b. Enes’de İbn İshâk’ta birbirlerini mevali olarak itham etmişlerdir. İbn İshâk’ı kişisel birtakım sorunlarından dolayı tenkit etmiş ve hadis ilmi açısından da güvenilir olmadığını iddia etmiştir.²⁸⁸ İbn İshâk’ı eleştiren bir diğer âlimde Ahmed b. Hanbel’dir. O da İbn İshâk’ı hadislerde tedlîs²⁸⁹ yapmakla ve rivayetleri birleştirmekle suçlamıştır. Ancak İbn

²⁸⁷ Nedîm, *el-Fihrist*, s. 292.

²⁸⁸ Öz, “*İlk Şiir Kaynakları ve Müellifleri*”, s. 228-232.

²⁸⁹ Tedlîs; bir şeyin kusurunu gizlemek anlamına gelmektedir. Terim anlamı ise râvinin görüşmediği ya da gördüğü halde kendisinden hadis işitmediği hocasından işitmiş gibi rivayette bulunmasıdır.

İshâk tarihçi kimliği ile olaylara bakmış, bu sebeple olayları bağlayarak anlatmıştır. Bu yöntem hadiste geçerli olmadığı için eleştirilerden kaçamamıştır.²⁹⁰

İbnü'l-Kelbî; hadisçi, müfessir ve neseb âlimi olan babası Muhammed b. Sâib Arapların soyları ile ilgili elde ettiği malzemeler vefat etmesi üzerine bir eser oluşturamadan yarıda kalmış, İbnü'l-Kelbî'de bu malzemelerden yola çıkarak Arapların soylarına ve putlara dair bir kitap kaleme almıştır. İbnü'l-Kelbî'nin "*Kitâbü'l-Esnâm*" adlı eseri cahiliye dönemi putları, "*Cemheretün-Neseb*" ise Arapların soy kütüğü hakkında bilgiler içermektedir.²⁹¹

Vâkıdî'nin ailesi ilimle uğraşan kişiler olmuş ve Medine'de bulunduğu dönemde ilim faaliyetleri açısından doruk noktasında olması onun da ilimle meşguliyetine ortam hazırlamıştır. Halife Harun Reşid ile veziri Yahyâ b. Halid Bermekî ve Halife Me'mûn'la arasının iyi olması o sunduğu imkânları kullanabilmesi de tarihçilik yönünü beslemiş, birçok eser kaleme almıştır. Vâkıdî, eserlerinde olayları detaylı bir şekilde ele alırken bunu belli mantık çerçevesinde yapmıştır. Kur'an'ı Kerîm'i referans göstermeye gayret etmiştir.²⁹² Aktardığı haberlerde kendi görüşlerine de yer vererek İslâm tarihinde eleştirel bakış açısının doğmasını sağlamıştır.²⁹³ Vâkıdî, elindeki belgeleri levhalara kaydetmesiyle meşhur olmuş ve "İbn Vâkıd'in levhaları" diye anılmıştır.²⁹⁴ "*Kitabü't-Tabakât*" adlı eserinde Medineli, Basralı, Kûfeli hadisçilerin ve diğer âlimlerin hayatlarından bahsetmiştir. Ayrıca bu eser ilk tabakât kitabı olma özelliğini de taşımaktadır.²⁹⁵ "*et-Tarihu'l-Kebir*", yıllara göre hazırlanmakta ve H. 179 / M. 795 yılına kadarki gerçekleşen olaylardan bahsetmektedir.²⁹⁶

Bir diğer eseri olan "*Kitabü'l-Megazî*" de coğrafya, neseb, fıkıh ve şiire dair her türlü bilgi mevcuttur. Savaşlarda öldürülen, esir alınan, ne kadar fidye ile

²⁹⁰ Ataş, "Siyer ve Hadis Kaynaklarında Kitabu'l-Megazî", ss. 425-426-427.

²⁹¹ Tülücü, "İbnü'l Kelbî", s. 205.

²⁹² Bouamrane, "İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış", s. 266.

²⁹³ Piriş, "Vâkıdî'nin Kitabu'l-Megazî'si I Çeviri ve Değerlendirme", s. 53.

²⁹⁴ Öz, "İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri", s. 369.

²⁹⁵ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 29; Ataş, "Siyer ve Hadis Kaynaklarında Kitabu'l- Megazî", s. 39.

²⁹⁶ Ateş, "Siyer Kaynaklarında Kitabu'l- Megazî", s. 39.

kurtulan ve nasıl Müslüman olduğuna kadar fazla detay gerektiren bilgilere yer vererek diğer eserlerden ayrılmıştır.²⁹⁷

Eserine malzeme toplamak için Mekke, Medine, Hicaz bölgelerine, Suriye ve Irak gibi bölgelere giderek savaşların nerelerde gerçekleştiğine dair coğrafi bilgilerde bulunmuştur.²⁹⁸ O, ilk olarak kaynaklarına değindikten sonra savaşın ismine, tarihine, komutanına, Medine’de kimin vekil olarak bırakıldığına, savaşın cereyan ettiği coğrafyaya ve daha sonrasında savaşın detaylarına, savaş sonundaki gelişmeleri aktarmasıyla devam etmiştir.²⁹⁹

İbn Hişam “*Sîret-i İbn Hişâm*” adlı eserini yazarken İbn İshâk’tan alıntılarda bulunmuş, şüpheli şiirlere, efsanelere yer vermeyerek gerekli düzenlemeler sonucu eserini ortaya çıkarmıştır. Hz. Peygamber’e ve savaşlara dair bilgiler detaylı bir şekilde aktarılmıştır.³⁰⁰ O, İbn İshâk’ın ravilerinden olan Ziyad b. Abdullah el-Bekkâi’nin “*Kûfi-Bağdadi*” adlı nüshasına dayanarak belli başlı kısaltmalar sonucu eseri yazmıştır.³⁰¹ Neseb ve nahiv ilminin öncüsü olan İbn Hişâm, eserinde bulunan ayet, hadis ve şiirlerde bulunan garip kelimelerin manalarını açıklamaya çalışmıştır. Aynı zamanda lüzumlu görülen yerlerde şahısların biyografilerine ve soy bilgilerine yer vermiştir.³⁰²

Zübeyrî, Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm’ın torunlarından olup Kureyş kabilesine mensup olması hasebiyle elinde bulunduğu malzeme hiç şüphesiz çok kıymetlidir. Bir neseb âlimi olarak ardında kendi kabilesinden başlayarak diğer kabilelerin soylarını aktaran bir kaynak bırakmıştır. Zübeyrî “*Kitabü Nesebi Kureyş*” adlı eserinde Kureyş kabilesinin ismini aldığı Fihri b. Malik ve Hz. Peygamber ile Abbas oğullarından, Ebu Tâlib, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin, Hz. Ali’nin diğer

²⁹⁷ Piriş, “Vâkıdî’nin Kitabı’l-Megazî’si I Çeviri ve Değerlendirme”, s. 375.

²⁹⁸ Bouamrane, “İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış”, s. 266; Piriş, “Vâkıdî’nin Kitabı’l-Megazî’si I Çeviri ve Değerlendirme”, s. 50.

²⁹⁹ Öz, “İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri”, s. 420.

³⁰⁰ Bouamrane, “İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış”, s. 265.

³⁰¹ Ataş, “Siyer ve Hadis Kaynaklarında Kitabı’l-Megazî”, s. 40.

³⁰² Nurdan Mendeş, “Tefsir Açısından İbn Hişâm’ın es-Siretü’n-Nebeviyye Adlı Eseri”, (Doktora Tezi, Sakarya Üni., Haziran 2018) ss. 19-20.

çocukları, Abdüşems, Nevfel, Abdümenâf ve kendi kabilesi olan Abdüzzâ soyları hakkında bilgiler aktarmıştır.³⁰³

Halife b. Hayyât'ın dedesi ve babası hadis ravîsiydi. Onun hadis ve ilimle uğraşması ailesinden kaynaklıdır. Bu sebeple ki onlardan istifade ederek râvilerin biyografilerinden oluşan eserini ve bir ilk olarak kronolojik yazdığı eserini ortaya çıkarmıştır. Halife b. Hayyât eseri "*Tabakâtü'r-Ruvât*"ta Medine, Kûfe, Basra, Mekke, Taif, Yemen, Mısır, Mağrip, Şâmât, Avasım, el-Cezire, Musul, Horasan, Rey, Bağdat gibi şehirlerde yaşayan 3358 ravînin hayatlarını anlatmış ve kitabın sonunda da hadis ezberleyen kadın sâhabelere değinmiştir. Hz. Ömer'in hazırlatmış olduğu neseb sıralamasına göre eserini yazmıştır.³⁰⁴ Bir diğer eseri olan "*et-Tarih*"te ise Hz. Âdem'in cennetten çıkartılması ve Hz. Nuh'un kavmine duası gibi İslâm öncesi peygamberlerden bahsettikten³⁰⁵ sonra Hz. Peygamberin doğumu ve Mekke-Medine yaşantısı ile hicretin ilk yılından başlayarak H. 232 / M. 846 yılına kadarki olayları kronolojik olarak yazmıştır.³⁰⁶ Eserinde Kuzey Afrika'da yaşanan olayları ve Harra olayını anlatmıştır. Bunun dışında eserini neseb, tabakât ve şehirlere göre ayırarak yazmıştır. Kişileri neseblerine göre ayıran ilk tarihçi özelliğini taşır.³⁰⁷ Halife b. Hayyât, İslâm tarihi için yeni bir metot olan kronolojik tarih metodunu getirmiştir. Ayrıca o olayları diğer âlimler gibi sene merkezli olarak ayrıntılı bir şekilde kaleme almamış, ne zaman meydana geldiği ve olaya dair önemli bilgilere yer vererek aktarmıştır.³⁰⁸

İbn Sa'd tarihçi olma yolunda hocası Vâkîdî'yi örnek almış olacak ki onun kâtipliğini yapmış ve vefatına kadar da yanından ayrılmamıştır. Kaleme aldığı eserinde de genellikle Ondan faydalanmıştır. Eseri "*et-Tabakâtü'l-Kebîr*", ilk iki cildi siyer ve megazî, iken diğer ciltler ise tabakât kitabı olarak kabul edilmektedir. Günümüze ulaşan tabakât kitaplarının en eskisi olan bu eserin ilk cildinde Hz. Peygamber'in doğumu, çocukluğu, peygamberlikten önceki ve sonraki hayatı

³⁰³ Uyar, "Abbasi Coğrafyasında Bir Neseb Âlimi; Zübeyrî (236/851) ve Kitâbu Nesebi Kureyş'ine Göre Neseb Bilimi Usul, Muhteva ve İfade Şekilleri", ss. 129-130.

³⁰⁴ Fayda, "Halife b. Hayyât, s. 301; Yanar, "Halife b. Hayyât ve Hadis İlmindeki Yeri", s. 242.

³⁰⁵ Yanar, "Halife b. Hayyât ve Hadis İlmindeki Yeri", s. 244.

³⁰⁶ Fayda, "*Halife b. Hayyât*", s. 302.

³⁰⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 44.

³⁰⁸ Sabuncu, "Halife b. Hayyât'ın Tarih Yazıcılığı Metodu", ss. 1335-1336.

anlatılırken, ikinci cildinde peygamberliğinden sonra gerçekleşen seriyye, gazveleri ve vefatına kadarki olan hayatını anlatılmıştır.

Bundan sonraki ciltlerde ise sâhabelerin İslâm'a girme sıralarına göre birinci tabakada Bedir savaşına katılanlar, ikinci tabakada hicret edenler ve Uhud savaşına katılanlar, üçüncü tabakada Hendek savaşına katılan ve sonrasında Müslüman olanlar, dördüncü tabakada Mekke'nin fethi ile Müslüman olanlar beşinci tabakada Medineli sâhabeler, altıncı tabakada ise kadın sâhabeler yer almıştır.³⁰⁹ İbn Sa'd'ın eserinin bir kısmı öğrencisi Haris b. Üsame tarafından rivayet edilirken bir kısmı da yine öğrencisi Hüseyin b. Fehüm tarafından rivayet edilmiştir. Daha sonra Ahmed b. Me'mul el-Haşşâb bu iki ayrı rivayetleri bir araya getirerek kendi öğrencilerine okutmuştur. Ahmed b. Me'mul el-Haşşâb'ın öğrencilerinden olan İbn Hayyuye eserin tamamını orijinaline uygun bir şekilde hazır hale getirmiştir.³¹⁰

Kendisinden önceki dağınık halde bulunan belgeleri belli sınıflara ayırarak sunmuştur. “*et-Tabakâtü'l-Kebîr*”, çoğunlukla hadis râvilerinin ve hadis ilmi ile ilgilenen âlimlerin hayatını anlatan en eski rical kitaplarına örnek niteliğindedir. Rivayet ettiklerini toplu isnada başvurarak mutlaka senetlerini belirtmiştir.³¹¹ Ayrıca eseri, ilk siyer ansiklopedisi niteliği taşımaktadır. O, klasik nakil dönemine yenilik katarak karşılaştırmalı nakil dönemine geçilmesini sağlamıştır. Kendisinden sonra gelen Taberî, İbn Kesîr gibi tarihçiler siyer bölümlerini karşılaştırmalı olarak sunmuşlardır. Siyer yazıcılığının en son zirvesi olan İbn Sa'd, siyeri konu başlıkları ile ele alması sonucu belirli bir tarihi dönem içinde yer almasının mümkün olmadığı konular olan delâil haberlerinin sınıflandırılması için yeni bir dönem başlatmıştır. Ayrı başlıklar ile zikredilen buna benzer haberler delâil, hasâis, şemâil edebiyatının çekirdeğini oluşturmuştur.³¹²

Taberî'nin ilimle uğraşması ve tarihçi olmasındaki yolu diğer tarihçilerden biraz daha farklıdır. O çiftçilikle uğraşan bir ailenin çocuğu olmasına rağmen tarihçi olma yoluna evirilmiştir. *Taberîtefsîri'nde*, “*Babam bir gün rüyasında şunu görmüş,*

³⁰⁹ Fayda, “İbn Sa'd”, ss. 295-296; Çelik, “İbn Sa'd'ın Hadisçiliği”, s. 281; Zeynep Demiryorgan, “Tefsir Kaynağı Olarak İbn Sa'd'ın Tabakâtı”, (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üni., Şanlıurfa 2016), s. 6.

³¹⁰ Bakırcıoğlu, “İbn Sa'd'ın et-Tabakâtü'l-Kübrâ'sında Sahabe Bilgisi”, s. 11.

³¹¹ Öz, “İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri”, s. 451.

³¹² Öz, “İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri”, s. 463.

ben Rasûlullahın önünde bulunuyormuşum. Yanımda içi taş dolu bir torba varmış. Taşları alıp Rasûlullahın önünde atıyormuşum. Rüyaı yorımlayan kişi demiş ki: “Bu çocuk büyüdüğünde Rasûlullahındinine karşı samimi olacak ve şeriatını savunacak.” İşte bunun üzerine babam ilim tahsili hususunda bana yardım etmekte çok titiz davrandı.” şeklinde geçmektedir.³¹³ Bu rüya üzerine babası çocukluğundan beri onun ilimle uğraşması için elinden geleni yapmış, seyahatlere çıkmasına vesile olmuş, ders almasını sağlamıştır. Babası vefatından sonra da Taberî'nin rahat etmesi için arkasında iyi gelir getiren bir arazi bırakmıştır. O sadece ilimle meşgul olmuştur. Çalışmamızın konusu olan diğer âlimlerimizle kıyaslama yaptığımız vakit Taberî'nin imkânının daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü içlerinden bazıları geçim sıkıntısı sonucu halife, vezir veyahut emirlere tamah etmek zorunda kalabiliyorlar. Taberî birçoğuna göre şanslıdır. Taberî, eserinde ayet ve sağlam rivayetleri ele almış, kendisine uymayan veya uyan farklı görüşleri aktarmış sonunda ise kendi görüşünü sunarak bitirmiştir.³¹⁴ Böylece bize aslında aynı konunun dönemin farklı âlimlerin görüşleri arasında muhakeme etmemize de fırsat tanımıştır. Eserinde hutbelere, konuşmalara, anlaşma metinlerine, mektuplara yer vermiştir. Rivayetçi metoduna göre eserini yazan Taberî yer verdiği bilgilerini eleştiri süzgecinden geçirmeden olduğu gibi almıştır.

Ondan sonraki gelenler onun bilgilerini inceleyerek eksik kalan kısımlarını tamamlamaya çalışmışlardır. Sadece hicret kısımları kronolojiye göre verilmiş bundan sonraki kısımlar kronolojik sıraya göre aktarılmamıştır. Taberî İslâm tarihçiliğinin sonunu gösterir ki, Ondan sonra gelenler genellikle devlet memurlarından olup tarihi aktaranlardır.³¹⁵

Taberî'nin yaşadığı dönemde tefsir, kıraat, hadis, fıkıh gibi İslâm ilimleri en yüksek seviyesine ulaşmıştı. Dört büyük mezhep oluşmuş ve aralarındaki çatışmalar söz konusuydu. Siyer ve megazî kitaplarının çok sayıda örnekleri vardı. Taberî'nin çağdaşı sayılan birçok ününü duyurmuş âlim vardı. Tarih alanında Belâzurî, Mesudî,

³¹³ Taberî, *Târihu't-Taberî*, ss. 1-2.

³¹⁴ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.54; Muhammed Yuşa Yaşar, “Taberî'nin Temel İtikâdi Görüşleri”, (İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012, s. 11.

³¹⁵ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, ss.54-55.

Dineverî gibi âlimler, Fıkıhta Ahmed b. Hanbel, Ebû Ali ez-Za'ferânî, Ebû Ca'fer et-Tahâvî gibi âlimler vardı. Bu yüzden Taberî ilmi yönünü geliştirmiş çağdaşı olan birçok âlim içinden kendinî göstermiş ve ün sahibi olmuştur. Onun ilim ile meşgul olmasındaki en büyük etken muhakkak ki babasıdır. Babasının gördüğü rüya ve yorumu neticesinde desteğini almış, geçim derdine düşmeden dönemin Halifesi, vezir ve devlet adamları ile meşgul olmamış, onların iyi niyetlerine kalmadan rahat bir yaşam sürmüştür. Ehli hadis ve Şîî çatışmasının arasında kalması dışında sadece ilimle uğraştığı muhakkaktır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere tekrar bahsine gerek duymadan Taberî'nin Şii veya Ehlisünnetten olup olmadığı hakkında tartışmalar vardı. Tüm bunlar neticesinde Taberî hakkında şunları söylememizde bir sakınca yoktur ki; O ister Şîî ve ister Ehlisünnetten olsun veya olmasın arkasında çok sayıda eseriyle geçmişe ışık tutmuştur. Hadisçi olmasından kaynaklı eserinde seçici davranmış sağlam kaynakları ele almıştır. Eserinde yaratılıştan başlayarak Peygamberler tarihi ile devam etmiş, İran, Sasani, Yunan, Roma ve İslâm öncesi Araplar, İslâm'dan sonraki hayat, hicretle devam etmiştir. Aslında kendinden öncekilerde gördüğümüz gibi Taberî'de geçmişten gününe kadar yaşanan olayları aktararak genel tarih eseri ortaya koymuştur.

Belâzürî daha çok sarayda görev yapmıştır. Abbâsî halifeleriyle münasebetleri iyi olmuş, onlara ders, sohbet vermiş ve geçimini bu şekilde sürdürmüştür. Abbâsî sarayı ile iyi olması tarihçi kimliğini de etkilemiştir Abbâsî dönemine bizzat şahit olması onun arkasında birinci elden kaynak bir eser bırakmasını sağlamıştır. Belâzürî eseri "*Kitabu Futûhu'l-Buldân*"da bilginlerden, politik görevlerde bulunanlardan bahsetmiş, belgelere yer vermiş, kesin bilgileri aktarmaya çalışmıştır. Siyaset, sosyal kültürel hayat ve ekonomi gibi alanlarla yer vermiştir. Vâkıdî ve İbn Sa'd etkisi görülmüştür.³¹⁶

Me'sûdî, dönemin ilim ve kültür şehri olan Bağdat'ta eğitimini tamamlayarak çeşitli yerlere seyahatlerde bulunmuş, gezip gördüğü yerleri kaleme almıştır. Onu sadece tarihçi değil aynı zamanda seyyah ve coğrafyacı olarak da kabul edilebilir. Mes'ûdî, H. III. ve IV. yy.'da yaşamış bir âlim olarak önce Bağdat'ın ilim ve kültür

³¹⁶ Bouamrane, "İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış", ss. 266-267.

yönünden gelişmiş olması sonra da yeni yerlerin gelişmeye başlaması sonucu ömrünün büyük bir çoğunluğunu seyahatlerle geçirmiştir. Fars ve Kirman bölgeleri, Hint okyanusu, Çin, Madagaskar, Filistin, Taberiyye, Azerbaycan, Ermeniye, Hazar denizi, Kuzey Afrika'yı dolaşmıştır.³¹⁷ Me'sûdî ilim öğrenme arzusuyla birçok yerleri gezmiş çok yönlü bir âlimdir. “*Kitâbü't-Tenbihve'l-İşraf*” hem coğrafya hem de tarih kitabı olarak sayılabilen bir eserdir.

Ya'kûbî, dedesi ve babası gibi devlet memurluklarında bulunmuş, aynı zamanda da İslâm tarihçisi ve coğrafyacısı olmuştur. O Tahirîlerin hizmetinde kâtip olarak görev yapmıştır. Tahirîlerin yıkılmasının ardında Tolun oğullarının hizmetinde devam etmiştir. “*Tarîhu'l-Ya'kûbî*” adlı eseri umumi tarih türünde yazılan İslâm tarih yazıcılığının ilk örneklerinden kabul edilmiş ve yaratılıştan başlayarak, H. 259 / M. 872-873 yılına kadarki olayları anlatmıştır. Bir diğer eseri olan “*Kitâbü'l-Büldân*” ise Müslümanlarca yazılmış ilk coğrafya kitabı sayılmasıyla beraber, bu sebeple olacak ki Ya'kûbî Irak Coğrafya Okulunun ikinci önemli temsilcisi olarak kabul edilmiştir.³¹⁸ Tarihi belli başlı bir bilim dalı olarak gören Ya'kûbî, muhtemelen coğrafyacı olmasından kaynaklı eserlerinde kendinden önceki ve dönemindeki toplumlara da yer vermiş, Çin, Yunanistan, Türkiye, İran vs. hakkında belgelere yer vermiştir. Bu belgeler eğer ki yabancı ise Arapça tercümeleri yapmıştır. Onun diğerlerinden çarpıcı özelliği ise yararlandığı kaynakların yorumunu beğenmezse çıkarır ve tarafsız kalmaya gayret eder.³¹⁹

Dineverî seyahat etmeyi seven âlimlerden birisidir. Onu diğerlerinden ayıran özelliği ise tarihçiliği dışında edebiyat, nahiv, lugat, matematik, geometri, astronomi, botanik, tıp, tefsir, fıkıh gibi ilimlerle ilgilenen çok yönlü bir âlim olmasıdır. İlim öğrenmek amacıyla çıktığı seyahatlerden bolca malzeme toplamıştır. Dineverî'nin eseri “*el-Ahbârüt-Tivâl*” Hz. Âdem'den başlayarak kendi dönemine kadar getirmiştir. Ancak eser daha çok İran tarihinden bahsedilerek yazılmıştır. Çünkü İran'a dair bilgiler vermeye İslâm'dan önceki dönemden başlayarak, Büyük İskender dönemi, Göktürkler, Toharistan'daki Türkler, İslâmi dönem, Haricîler dönemi,

³¹⁷ Me'sûdî, *Murûc ez-Zehab*, ss. 13-14; Me'sûdî, *Kitâbü't-Tenbihve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*, (çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yay., Birinci Baskı, Mart 2018, s. 10.

³¹⁸ Ağarı, Ya'kûbî”, s. 287.

³¹⁹ Bouamrane, “İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış”, s. 267.

Abbâsîler dönemi ile devam etmiştir. Kaynaklarda kitabındaki bilgiler ışığında Abbâsî Devleti'ne karşı iyi tutumun hissedildiği geçmektedir.³²⁰

BeyhakîGazneli devletinin tarihçisi ve devlet adamıdır. Dîvânü'r-Resâil'de kâtiplik yapmış ve daha sonra bu divanın başkanlığına getirilmiş, divan başkanı Ebû Nasr-ı Mişkan'ın yardımcılığını yapmış, ancak saray dedikodularına karışarak tutuklanmış, malına el konulmuştur. Eseri "*Tarih-i Beyhakî*"'nin günümüze Gazneli Sultan Mahmud'un H. 421 / M. 1030 yılındaki vefatından itibaren, Sultan Mesud'un Dandanakan Savaşı'ndan sonra Hindistan'a gitmesine kadar geçen olayları anlattığı kısım ulaşmıştır.³²¹

Ravendî, dayısı Taceddin Ahmed b. Muhammed b. Ali er-Ravendî ile çeşitli şehirleri gezmiş, hattatlık ve müzehheplikle ilgilenmiştir. Irak Selçuklu devletinin sarayında görev almış, devlet yıkılınca Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev'in hizmetinde bulunmuştur. Hem Irak Selçuklu hem de Anadolu Selçuklu devletine şahitlik etmesi onun tarihçilik yönünün gelişmesine sebebiyet vermiştir. Selçuklu tarihini anlatan "*Rahatus-Sudur*" adlı tarih kitabını kaleme almıştır. Eserini Farsça yazan Ravendî, Selçukluların kuruluşundan itibaren Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul vefatına kadarki geçen olayları anlatması sebebiyle eser bir Selçuklu tarihi kitabıdır. Irak Selçuklu Devleti'ne bizzat şahit olması sebebiyle o dönemle ilgili bilgiler daha ayrıntılı olarak aktarılmıştır.³²²

İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec, amcası İbn Nâsır es-Selâmî'nin ders halkasına katılmasıyla tarihe yönelmiştir. Çeşitli dersler aldıktan sonra hocası İbnü'z-Zâgunî'nin vefat etmesiyle onun yerine geçmiş Mansûr Camiinde vaaz ve ilmî sohbetler vermekle görevlendirilmiştir. İbnü'l-Cevzî, ailesinin varlıklı olması sebebiyle geçim derdine düşmemiş rahat bir yaşam sürmüştür. Bu da onun ilimle meşgul olmasına katkı sağlamıştır. Çünkü öyle olacak ki üç yüzden fazla eser kaleme

³²⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 50; Hamîdullah, "Dineverî", s. 358.

³²¹ Yazıcı, "Beyhakî", ss. 63-64.

³²² Kuşçu, *Selçuklu Tarihçiliğine Başlarken*, ss. 126-127; Özaydın, "Ravendî", s. 471.

almıştır. Tarih alanındaki “*Mültekâtü'l-Multazam fî Ahbâri'l-Mülûk*” adlı kronolojik eseri yaratılıştan başlayarak 1179 yılına kadar yaşanan olayları anlatmaktadır.³²³

İbnü'l-Kalânîsî'nin ailesi yukarıdaki bölümlerde aktardığımız gibi başlık, şapka denilen kalansüve imalatıyla uğraşıyorlardı. Yani ailesinde ulaşabildiğimiz kadarıyla ne bir devlet adamı ne de tarihçi veyahut ilimle uğraşan kimse vardı. O önce Böriler hanedanı devrinde yöneticilik yapmış, ardından Dımaşk'ta Dîvânür-Resâil ve'l-İnşâ kâtipliği yapmış ve sonra bu divanların başkanı, ayrıca Dîvânü'l-Harac yöneticisi de olmuştur.³²⁴ Tarihçilik serüveni ise muhakkak bu görevlerde iken birçok olaya şahit olması, duyması ile başlamıştır. Çünkü o başından geçen olayları kayıt altına almıştır. İbnü'l-Kalânîsî eseri “*Tarihu Dımaşk*” H. 360 / M. 970 yılı İhşidilerin son dönemlerinden başlayarak, H. 555 / M. 1160 yılı Nureddin Zengi'nin Dımaşk'ı alması ve sonraki birkaç yıl ile bitmektedir. Böyle bir ara dönemi anlatmasının sebebi ise Hilâl b. el-Muhassin el-Sâbî'nin eserine karşılık yazmasıdır.³²⁵

İbnü'l-Esîr'in babası hem devlet görevlisi hem de tarımla uğraşan Ebü'l-Kerem Esîrüddin'dir. Çocuklarının ilimle meşgul olmalarını istemiş, bunun için dönemin ilim ve kültür merkezi olan Musul'a yerleşmiştir. İbnü'l-Esîr ise çeşitli hocalardan dersler aldıktan sonra sefir olarak Bağdat, Dımaşk, Halep ve Kudüs gibi bölgelere gitmiştir. Antakya prensliğine karşı düzenlenmiş olan sefere tarihçi olarak katılmıştır.³²⁶ Bulunduğu görevler dolayısı ile şahit olduğu olaylar ve elinde bulunan malzeme hiç şüphesiz ki oldukça fazladır. Bu da tarihçi kimliğine yansımış ve eserine de aktarmıştır. “*el-Kâmil fî'l-Tarih*” adlı kronolojik eseri onun Selçuklular, Abbasîler, Haçlı Seferleri ve Moğol istilasına şahit olması sebebiyle eseri birinci elden kaynaklar için oldukça kıymetli hale gelmiştir.³²⁷

Sıbtİbnü'l-Cevzî Eyyübîler döneminde yaşamış olan tarihçi, âlim ve vaizdir. Eyyübîler döneminde eğitim, öğretim faaliyetleri oldukça gelişmiştir. Âlimlere önem

³²³ Kuşçu, *Selçuklu Tarihçiliğine Başlarken*, s. 33.

³²⁴ Ali Sevim, “İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylî Tarh-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler”, s. 1.

³²⁵ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 113.

³²⁶ Özaydın, “İbnü'l-Esîr”, s. 26.

³²⁷ Kuşçu, *Selçuklu Tarihçiliğine Başlarken*, ss. 33-34.

verilmiş, onlar desteklenmiştir. Bu tarihçiler arasında Sıbt İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Adîm gibi âlimler vardır. Eyyûbî tarihi açısından önemli kaynaklardır.³²⁸

Gerek hizmetinde olduğu devlet gerekse de dedesi Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ilime, ilimle uğraşana saygı duymuş ve desteklemiştir. Sıbt İbnü'l-Cevzî için gerekli olan ortam hazırlanmış olup tarihçilik hikâyesi başlamıştır. Eseri “*Mir'atüz-Zaman fi-Tarihi'l-A'yân*”da yaratılıştan başlayarak, ölümü H. 654 / M. 1256 yılına kadar geçen olayları anlatmıştır. Muhakakki varlıklı bir aileden gelmesi geçim sıkıntısı yaşamadan rahatça ilimle uğraşmasına sebep olmuştur. Bu yüzden eserinde belgelere, çevrisinden anlatılanlara ve başından geçen olaylara dayanarak tecrübelerini aktarmıştır.³²⁹

İbnü'l-Adîm'de Eyyûbîler devletinde görev alan tarihçilerdendir. Onun bir farkı ise Eyyûbîlere sırayla müderris, Halep kadısı, Sultan el-Melikü'l-Azîz ve II. el-Melikü-n Nâsır Selâhaddin Yûsuf dönemleri veziri olmuş ve Dimaşk, Antep, Kayseri, Hama, Humus, Kahire, Bağdat'a elçi sıfatıyla gitmiştir. Babası Ebü'l-Hasan Ahmed'de Halep kadılığı ve hazinedar başkanlığı yapmıştı.³³⁰ İbnü'l-Adîm'de babası gibi devlet işleriyle meşgul olmuştur. Yaptığı seyahatler, bulunduğu konum itibarıyla şahit olduğu olaylar ve elindeki malzeme çok kıymetlidir. Ayrıca devletin âlimleri desteklemesi de onun tarihçi olmasında en büyük etkenlerdendir. İbnü'l-Adîm'in “*Buğyet el-Taleb fi-Tarihi Haleb*” adlı eseri isminden de anlaşıldığı üzere Halep'e ait bilgiler içermektedir. İlk kısmında Halep tarihinden bahsetmiş, daha sonra Halep'te yaşamış olan ve Halep'e gelmiş olan önemli şahsiyetlerin biyografilerini yazmış, ayrıca aktardığı olaylar itibarı ile siyasî ve kültür tarihi hakkında da önemli bilgiler yer almaktadır.³³¹

İbn Bîbî, yukarı da aile fertlerinden detaylı olarak bahsetmekle beraber anne ve babası hatırı sayılır kişiler olmuş, Selçuklu sarayında görev almışlardır. İbn Bîbî de bu yolda devam etmiş, Anadolu Selçuklu devletinin hizmetkârı, saray tarihçisi ve devlet adamı olmuş, onlara duyduğu minnet sonucu hanedanın aleyhinde

³²⁸ Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 27.

³²⁹ Cahen, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, s. 197.

³³⁰ Sevim, “İbnü'l-Adîm”, s. 478.

³³¹ Muhammet Kemaloğlu, “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Eylül 2013, s. 14.

sayılabilecek hiçbir olay veya konuyu aktarmamıştır. Tarihçilik serüveni şahit olduğu olayları, gördüğü ve duyduğu haberleri, belgeleri yazarak başlamış, bundan başka bir kaynak kullanmamıştır. Devletin Moğol tahakkümü altında olması ve eserini de Moğol devlet adamına sunması onun aktardığı bilgilere de yansımış olacak ki bazen açıkça kanaatini belirtmemiş ama Moğolların Anadolu’da verdikleri maddi ve manevi zararları dolaylı olarak anlatmaya çalışmıştır. İbn Bîbî tarihi olayları anlatırken edebî ve sanatkârane bir üslupla anlatması sebebiyle onun edebî yönü ağır basmıştır.³³² İbn Bîbî’nin “*İbn Bîbî Selçuknâmesi*” adlı eseri Anadolu Selçuklu tarihi için önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Yukarıda da söz ettiğimiz gibi dönemin modasına uygun olarak süslü bir dil kullanılmıştır.³³³

Zehebî’yi ilim ile ilgilenmesinde âlimlerden icazeti olan ve ondan rivayette de bulunan halası ve sütanesi Hâce Sittülehbint. Osman aynı zamanda dayısı Ebû İsmail Ali b. Abdullah el-Mevsılî etkilemiş ve yönlendirmiştir. Hadis ilmine yönelmesinde ise Alemüddinel-Birzâlî’nin Zehebî hattını övmesi ve yazısının muhaddislerin yazısına benzediğini söylemesi etkili olmuştur.³³⁴ Eseri “*Mizânü’l-İtidâl*”’de kadın ve erkeklerden oluşan zayıf râvilerin bulunduğu on bir bib elli üç biyografi yer almaktadır.

İbn Kesîr’in de birçoğu gibi babası ilimle meşgul olmuştur. Babasının vefatından sonra ağabeyi Kemâleddin Abdülvehhâh onunla ilgilenmiştir. İbn Kesîr, hatip, müderris, kıraat âlimi, müftü, Darü’l-adl heyeti üyesi, Dımaşk Dârü’l-Hadîsi Eşrefiyye’nin reisliği gibi görevleri vardır. Hem ilimle hem de devlet işleriyle meşgul olan bir âlimdir. Memlûklarla iyi ilişkileri olması sebebiyle saray tarihçisi de diyebiliriz.³³⁵

³³² Özeydın, “İbn Bîbî”, ss. 379-380-381.

³³³ Fuat Köprülü, “Anadoluu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten Dergisi*, 7, S. 27, Ankara 1943, ss. 388-389.

³³⁴ Altıkulaç, “Zehebî”, ss. 180-181.

³³⁵ Özeydın, “İbn Kesîr”, s. 132.

3. 3. İslâm Tarihçiliğinde Tenkit

Biz buraya kadar çalışmamızın konusu olan müelliflerimizin tarihe yönelmelerindeki serüvenlerini ve tarihe olan önemli katkılar sonucunda telif ettikleri kıymetli eserlerinden bahsettik. Son bölümümüz olan bu bölümü tarihe yeni bir çığır açan İbn Miskeveyh ve İbn Haldûn'un tenkitçilik anlayışları ile noktalamak istiyoruz. Öncelikle İslâm tarihçiliğinde tenkitten bahsetmek gerekirse; belirli kıstaslar neticesinde elde bulunan haberlerin doğru veya yanlış olduğunun belirlenerek doğru olan haberlerin naklini yapmaktır. Yani tenkit ile doğru haberi tespit etmeye çalışmaktır.

Tarih tenkitinde tarihçi doğru, güvenilir haberleri rivayetlerine eklemelidir. Bu sebeple elde bulunan malzemenin orijinal olmasına, itimad edilebilecek durumda olmasına, malzemeyi kimden ve nasıl temin ettiğine dikkat etmesi gerekmektedir. Tenkit çalışmalarının başlangıcı olarak yalan haberlerin ortaya çıkması ile gerçekleştiği kaynaklarda geçmektedir. Kaynaklarda bunun başlangıcı olarak Hz. Peygamber dönemi olduğunu ve Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra ortaya çıktığına dair görüşler vardır. Bilindiği üzere Hz. Osman'ın şehit edilme hadisesi kaynaklarda ilk fitne olayı olarak da geçmektedir. Bu sebeple ki Müslümanların ikiye ayrılması, aralarında çıkan anlaşmazlıklar İslâm tarih yazıcılığını da etkilemiş, rivayetlerin sıhhati konusunda yalan haberlerin doğması sözkonusu olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber döneminde de mevzû haberlerin ortaya atılması sözkonusu olmasına rağmen gerek Hz. Peygamberin varlığı ve gerekse de bu şahsiyetlerin toplumun baskısından dolayı geri çekilmeleri sağlanmıştır. Ancak Hz. Peygamberin vefatından sonra bunu engellemek pek de mümkün olmamıştır.

İslâm tarihçiliğinde Zührî ile birlikte hadis ilmi üzerine isnad usulü yerleşmiş, ilerleyen zamanlarda kullanım alanı genişleyerek rivayetlerin incelenmesinde de kullanılmıştır. Haber kaynaklarının cerh ve tadil ile yani eleştirileriyle senedlerin incelenmesi ve olaylara tarih verilmesi İslâm tarih tenkitçiliğinin en önemli adımlarından olmuştur.³³⁶

³³⁶ Kasım Şulul, "İslâm Düşüncesinde Tarih Felsefesi", *Dîvân*, S. 2001, ss. 91-127, s. 106.

İslâm tarihçiliğinde müellifler tenkiti çok az veya hiç yapmadıkları konusunda eleştirilmişlerdir. Bunun sebebi olarak rivayet ettikleri olayları sahih olarak düşünmekte olduklarıdır. Bunlar içinde sahih olmayan mevzûhaberlerin olması onların tenkitten uzak olduğu anlamlarına gelmiştir. *“İslâm tarihçileri daima genel okuyucu kitlesini göz önünde tutmuşlar, onları bazen eğlendirmek, bazende ibret almalarını sağlamak için bu tür haberlere göz yummuşlar ve hatta bu amaçla şiir imaline yönelmişlerdir. Şüphesiz bunda yaşadıkları dönemin ihtiyaçları etken olduğu gibi, eserlerinin amaçlarında dikkate almışlardır. Onların birinci öncelikli amaçları, kendilerine ulaşan haberleri sonraki nesillere olduğu gibi aktarmak...”* Sonraki nesillerde de müellifler haberlerde tercihlerini bildirmişler, haberlerin kritiğini yaparak müdahalelerde bulunmuşlardır. Böylece aslında tenkite yer vererek haberin sıhhatinden bahsetmişlerdir. Ayrıca İslâm tarihçiliğinde tenkitle ilgili şunu da söylemek gerekir; *“Tarihin iki yönü vardır. Hadisenin naklî ve açıklaması bu açıklamaya tarihin yorumu denilmektedir. Genel kanı İslâm tarihçilerinin haberlerinde yorum yapmadıkları yolundadır. Kanaatimizce buradaki sorun yorumdan neyin kastedildiği meselesidir. Şayet yorumdan kendi adına konuşmak anlaşılıyorsa İslâm tarihçileri ciddi bir şekilde bundan kaçınmışlardır. Şayet tarih yorumundan kastedilen hadiselerin neden ve sonuçlarının açıklanması birbirleri ile ilintilendirilmesi farklı anlatılar arasında tercih etme ve hadiselere bütüncül bakma ise İslâm tarihçilerinin yorum yapmadıklarını söylemek güçtür. Taberî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr eserlerinde kendi görüş ve düşüncelerini aktarmışlardır.”* Bundan şunu anlıyoruz ki örneklerini sıraladığımız müelliflerimiz rivayetlerini olduğu gibi aktaran nesilden sonraki dönemde yaşamışlar ve aslında bir nevi tenkit çalışması sayılan haberler arasında mukayese yaparak kendi tarih görüşüne uygun olan veya gerçeklik payına göre tercihlerde bulunmuşlardır.³³⁷

3. 3. 1. İbn Miskeveyh'in İslâm Tarihçiliği Eleştirisi

İbn Miskeveyh, Büveyhoğulları dönemine bizzat şahitlik etmiştir. Büveyhoğulları Muizzüddeve ve Veziri Ebû Muhammed el-Muhellebî döneminde

³³⁷ Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, ss. 102-108.

Bağdat şehri önemli edebi merkez haline gelmiş, Adudüddeve döneminde ise ilim âlimlerine önem verilmiştir.³³⁸ İbn Miskeveyh bu isimlerin hizmetinde bulunmuştur. Rüknüddeve'nin veziri Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd'indeftarlığını ve kütüphaneciliğini yaparken İbn Miskeveyh'itarihçilik konusunda etkilemiş, eseri "*Tecârib el-Ümem ve Teâkub el-Himem*"'etatkıları olmuştur.³³⁹ İbn Miskeveyh vezir Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in Rey'deki kütüphanesinde sorumlusu iken H. 355 / 965 yılında bir saldırı sonucu yağmalanmaktan son anda kurtulmuştur. Eserinde bu olaydan bahseden İbn Miskeveyh; "*Kütüphanesinin nezareti de benim üzerimde idi...Üstad geceleyin sarayına döndüğünde, üzerine oturacak bir şey ve su içecek bir kap bile bulamadı. Hatta bu yüzden İbn Hamza el-Alevî ona yatak-yastık ve ev eşyası gönderdi. Ama onun akli fikri defterlerinde kalmıştı. Çünkü onun için yazdıklarından daha değerli hiçbir şey yoktu. Bunlar pek çok olup yüz deve yükünden fazla idi...O, beni görünce hemen onları sordu. 'Oldukları gibi duruyorlar, onlara kimsenin eli değmedi.'* Diye cevap verdiğimde çok hoşnut oldu ve şöyle dedi: '*İtiraf ederim ki sen uğurlu birisin. Diğer hazinelerin karşılığı bulunur. Ama karşılığı bulunmayan hazine budur.*'...'*Yarın erkenden onları filan yere naklet.*' dedi." Böylece Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in onca malı içinden sadece kitapları kurtulmuştur.³⁴⁰ Bu olay aslında bize Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in dünya malı içerisinde en kıymetli olarak gördüğü şeylerden birisinin kitapları olduğunu göstermektedir. İbn Miskeveyh'e de oldukça güven ve sevgi duyan vezir ile ilişkileri karşılıklı olacakki eserinin büyük bir kısmında ondan "üstad" olarak bahsetmiştir. Eseri Nuh tufanından Adudüddeve'nin H. 372 / M. 982 yılındaki vefatına kadar yaşanan olayları kapsar. Ayrıca felsefe, tıp, edebiyat, metafizik ve ahlak gibi alanlarda da eserler yazmıştır. Olayları akılcı tarih anlayışına göre anlatılması gerektiğini benimsemiş ve yaşadığı dönemin siyasî, ekonomik gelişmelerini aktararak kendine özgü bir tarih felsefesi anlayışı ortaya koymuştur.³⁴¹

İbn Miskeveyh'e göre tarih yoruma bağlı olarak akılcı, tenkitçi ve faydacı olmalıdır. Olayların doğruluğunu tespit ederek sebepleriyle açıklamak ve gelecek

³³⁸ Merçil, "Büveyhiler", s. 499.

³³⁹ Bayrakdar, "İbn Miskeveyh", s. 202; Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, s. 97.

³⁴⁰ Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, s. 614.

³⁴¹ Ramazan Altıntaş, "İbn Miskeveyh'in Adalet Anlayışı", ss. 2-4.

için varsayımlar üretilmelidir. Yani tarih milletlerin sebepler zincirine bağlı olan belgeleridir. Tarihi olaylar birbirine benzerlikler içinde ortaya çıkar ve bu benzerliklere de dayalı olarak sonuçlar doğurur. Tarihi olayların yorumlanması o dönemin ahlakî, iktisadî ve toplumsal yönlerinin ele alınması ile yapılmasıdır.³⁴²

İbn Miskeveyh eserinin ön sözünde de belirttiği gibi rasyonalist tarih anlayışına sahiptir. Gerçek dışı hayali veya mitolojik olaylara yer vermekten kaçınmıştır. Tarihin toplumların canlı hafızası olduğu düşüncesinden yola çıkarak tenkide ve dönemin devletinin idaresi, yükselmesi ve çöküşüne giden siyasî ve ekonomik sebeplerine eserinde yer vererek kendine özgü tarih felsefesi ortaya koymaya çalışmıştır.³⁴³

Tezimizi İbn Haldûnla bitirmeyi amaçlamıştık. Çünkü İbn Haldûn İslâm tarihinin yetiştirdiği en önmelitarîhçilerden biridir. İbn Haldûn aynı zamanda kendisinden önceki tarihçileri şidetli bir eleştiriye tabi tutmuş zayıf ve güçlü yönlerini ortaya koymuştur.

3. 3. 2. İbn Haldûn'un İslâm Tarihciliği Eleştirisi

İbn Haldûn tarih felsefesi ve usulüne ilişkin incelemelerde bulunmuştur. Onun için kaynakların tenkidi ile haberin gerçeklikle uygunluğu ve olayların sebep-sonuç ilişkisinin tespiti oldukça kıymetlidir.

Tezimizi İbn Haldûn'un tarih eleştirisi ile tamamlıyoruz. Tarih ilmi için İslâm toplumların hukuksal, siyasî, içtimî, kültürel ahlak ve değerlerin belirlenmesinde etkili olmuştur. Tıpkı hadis ilminde haberlerin doğruluğu, diğer haberler arasındaki tutarlı veya tutarsız olmasına bakmaksızın değerlendirmeye aldığı gibi tarihçi de bir olayın o olayla bağlantılı başka bir olayın da yeni bir haber şeklinde görmesi gerekmektedir. Böylece tarihçi herhangi bir tarihi malzemenin tespitini ortaya çıkarmış olmaktadır. Konumuz itibari ile birçok İslâm tarihi üzerine araştırmalar yapan tarihçilerimiz

³⁴² Bayrakdar, "İbn Miskeveyh", s. 203.

³⁴³ Ramazan Altıntaş, "İbn Miskeveyh'in Adalet Anlayışı", ss. 1-17, s.4; Baş, "Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi", s. 25.

ortaya çıkmış, onlar gerek kendi dönemleri ve çağdaşı olan diğer toplumlar gerek kendisinden önceki milletler ve gerekse de yaratılıştan itibaren meydana gelen çeşitli olaylar, yaşamış olan çeşitli milletlerden bahsetmişlerdir.

Bu tarihçiler içinde araştırmamızda da bulunan İbn İshâk, Tâberî, Vâkıdî, Mes'ûdî gibi isimler yer almaktadır. İbn Haldûn'a göre bu isimlerden sonra kendilerine tarihçi denemeyecek olan yeni isimler gelmiş, bunlar eskilerin eserlerinde yer alan bilgilerin doğru ve yanlışlığını kontrol etmeden, eleştiri süzgecinden geçirmeden tam aksine eskilerin usul ve erkânına göre aynen aktarmışlar, körü körüne taklit ve tekrar etmekten başka bir şey yapmamışlardır. Öyleki yeni gelen isimler dünyanın değişen koşullarını, yer alan malzemenin yenilerinin gelmesiyle değişebilmesini ve en önemlisi olan bir tarihçi olarak kendi görüşlerine göre bir kanaat göstererek yorumlarını belirtmemişlerdir. Tarihi bir bütün olarak gören tarihçilerimizde vardır. Geniş bir tarih görüşleri bulunan Tâberî, Belâzürî ve Ya'kûbî bu tarihçiler içinde sayılabilir.

İbn Haldûn ise tüm bunlar sonucunda tarih ilimin konusu ve sorunları, tarih yazıcılığı üzerine kendine göre geliştirerek yeni tarih kaleme almaya çalışmıştır. Ona göre kendi zamanına kadar Batı İslâm dünyasına dair önemli sayılabilecek eserler kaleme alınmamıştır. Bu sebeple en önemli Müslüman tarihçilerden olarak gördüğü Mes'ûdî'nin her ne kadar ilim için çeşitli seyahatler yaparak içinde Batı İslâm dünyasının da bulunduğu farklı milletlerin, toplumların yaşamlarını, kültürlerini, gelenek ve göreneklerini eserinde aktarmaya çalışmış olsa da ondan sonra onca zaman geçmiş ve değişen, yenilenen bilgiler muhakkak ki olmuştur. Bu sebeple tarihçi her dönemde gelişmeye açık, araştırma yapmayı seven, ilim için seyahatler yapmalıdır.

Tarih ilmi çok geniş bir kitleye hitap etmektedir. Hem halkın hem de devletin arzu ettiklerinin bünyesinde sahiplenir. Geçmişte olup biten siyasî ve kültürel olaylar, devletler, milletler hakkında verdiği bilgiler, bu bilgileri aktarırken kullandığı hikâyeler, menkıbeler, atasözleri barındırması tarih ilminin ilgi çekici olmasını sağlamıştır. Ancak İbn Haldûn'a göre aslında gerçek tarihin bu olmadığı, bu ilmin derin düşünce yapısına sahip olduğu, gerçeği anlamak için nedensel açıklamalarda

bulunması gerektiği, olayların süreç içinde nasıl ve niçin meydana geldiği gibi sorunlara cevap aktaran bir ilim dalıdır. Bu sebeple ortaya çıkardığı umrân ilmi ile tarihe bir bütün olarak bakılması gerektiğini savunmuştur. Yani umrânın değişen koşullar içinde ortaya çıkan olayların geçmişte ne şartlar altında, nasıl ve niçin ortaya çıktığının araştırılması gerekmektedir. Böylece o dönemin siyasî ve toplumsal hayatını ortaya koyarak, umrân ilmi ile tarihçi de bu malzemeleri değerlendirme ve nedenlerini açıklaması ile umrân ilkeleri ve çerçeveleri çizmiş olacaktır.

İbn Haldûn tarihçilerin bu süreç içinde yapmaması gereken bazı durumların olduğundan bahsetmiştir. Bunlardan bazılarına değinecek olursak; sahip oldukları görüş ve tarihçilik tutumlarında taraf tutmamaları, herhangi bir mezhep veya bir topluluğun savunucusu olmamaları gerektiğini savunmaktadır. Böylece eleştiri, araştırma ve inceleme yapmamış olmaktadır. Tarihçiler topladıkları malzemelerin sahte, yalan olup olmadığının farkına varmalıydılar. Haber kaynaklarına, seçkin zümreye olan güvenlerinden dolayı haberleri olduğu gibi aktarmamaları gerekmektedir. Devlet yöneticilerini, yetki ve makam sahiplerini çıkarları doğrultusunda onları övmemeli, buldukları durumlardan iyi göstermemelidirler. Ayrıca yeterli bilgiye sahip olmadıklarından dolayı inceledikleri olayların kendi içlerinde bütünlüklerini kavrayamadıkları durumlar olduğundan bahsetmiştir.³⁴⁴

İbn Haldûn eserinde, “İslâmiyet çağı tarihçilerinin büyükleri, geçmiş gün ve çağların haberlerini topladılar, bu haberleri eserlerinde andılar ve eserlerinde bunları bize emanet bıraktılar. Sonradan gelen asalaklar bu bilgi ve haberleri, bâtıldan ibaret olan yalan haberlerle karıştırdılar; bunlar bu bâtil nesnelere ya doğru sandılar veya kendileri uydurdular. Zayıf ve esaslı olmayan rivayetleri eserlerinde derç ve tasvir ettiler. Sonradan gelenlerin çoğu, bunların eserlerini kendileri için örnek edinerek, onların yolunu tuttular. Bu yanlış rivayetleri nasıl işittilerse bize o şekilde naklettiler. Olayların ve hallerin sebeplerini düşünmediler ve bu kaideye riayet etmediler.

Yanlış ve bâtil olan bu haberleri bir tarafa atmadılar. Bunların, hakikati araştırma gayretleri azdır, tenkih, yani yanlış ve esassız olanları çıkartarak temizleme

³⁴⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 158; Ahmet Arslan, “İbn Haldûn ve Tarih”, ss. 9-30, ss. 13-27.

hizmetleri zayıftır. Vehim ve yanlışlıkların haberlerle yakın bir dostluk ve ilgisi vardır. Taklit, insanların bir hususiyetidir, nesilden gelen irsî bir nesne gibidir.

Şunu da bil ki, bilginler haberleri bir araya toplayarak birçok eserler yazdılar. Kavimlerin ve hükümet süren devletlerin tarihlerini tespit ettiler. Bunlardan, fazilet ve emanetleri ile tanınmış olup da kendilerinden önce yazılmış olan eserlerdeki haber ve bilgileri eserlerinde dercedenlerin sayısı azdır. Bu anlamda İbn İshâk, Taberî, İbnü'l-Kelbî, Vâkidî ve Mes'udî ve bunlardan başka tanınmış üstatlar eserler yazdılar. Evet, Mesudî ile Vakidî'nin eserlerinde tenkit edilecek noktalar çoktur, bunların bu kusurları, sözlerine güvenilen hafızlarca ispat edildiği vakit anlaşılmıştır. Fakat onlardan sonra gelenlerin hepsi, bu bilginlerin eserlerindeki haberleri kabul ederek eserlerini yazarken onların yolunu tutmuşlar ve onların eserlerini örnek edinmişlerdir. Fakat dikkat ve bilgi sahibi kimseler bunların bu nakil ve rivayetlerinin doğru olmadığını anlar ve reddederler.

Bu tarihçilerin çoğu eserlerini belli bir ülke ve yurda tahsis etmeyerek, İslâmiyetin ilk çağlarında, Emevî ve Abbâsî Devletleri tarafından fethedilen bütün ülke ve yurtların ve zamanlarında ele geçirilen veya bırakılan uzak ülkelerin tarihini yazdılar. Bu tarihçilerin bir kısmı, devletlerin ve kavimlerin İslâmiyetin zuhuruna kadar olan hal ve durumunu yazarak umumî tarihler vücuda getirdiler. Mes'udî ve onu takip edenler bu şekilde hareket ettiler. Bunlardan sonra gelenlerin bir kısmı umumî tarih yazmak usulünü takip etmediler. Ayrı ayrı devlet ve ülkelerin tarihini yazdılar. Bunlar, ancak kendi çağlarında vukua gelen olay ve kendi muhit ve ülkelerinin hâdiselerini tespit etmek yolunu seçtiler; eserlerini kendi devlet ve şehirlerinin tarihine tahsis ettiler.

Bunlar, zamanın hayata olan tesirini, millet ve kavimlerde hal ve durumun, yaşayış şekillen ve başka hallerin, günlerin ve yılların geçmesi ile değişmekte olduğunu unutuyorlar. Bu unutkanlıklarının bir sonucu olarak, geçmişte hükümet süren devletlerin tarihini ve ilk çağlarda vukua gelen olayları, kendilerinden önce geçip giden tarihçilerin eserlerinden asıl ve hakikatini bilmeden maddesiz suret ve kınından sıyrılmış kılıç gibi çırılçıplak bir şekilde naklettiler, bu gibi sözlerle eserlerini doldurdular. Lâkin eserlerini doldurdukları ve tespit ettikleri bu olayların

usul ve sebepleri açık değildir; öğrenilmeye muhtaç bir haldedir, naklettikleri çeşitli olayların cinsleri göz önünde tutulmamış, birbirine olan başkalıkları incelenmemiş ve sınırları çizilmemiştir. Bunlar yazdıkları eserlerinde, kendilerinden önceki müelliflerin eserlerinden olduğu gibi naklederek ve onlara uyararak eserlerinin türlü yerlerinde bunları tekrarlamışlardır ve kendilerinden önce gelip geçenlerle, kendi çağ arındaki kavimlerin hal ve durumunun başkalığını düşünmemişlerdir. Gafil davrandıkları ve buna muktedir olmadıkları için eski kavimlerin halini anlatmamışlardır.

Bundan başka bir devletin tarihini anlatmak isterken, bunlar o devlete dair haberleri sıraladıklarında haberleri bazan vehim ve şüphe ile nakil, bazan da isabet ettiler. Fakat o devletin ilk kuruluşu, bayrağının yükselmesi, kudret ve hâkimiyetinin parlaması, gaye ve hedefe vâsıl olduktan sonra nihayet durması gibi hâdiselerin sebep ve illetlerini anmazlar. Bunların eserlerini gözden geçirenler, o devletin ilk kuruluşunu ve derece derece yükselişi keyfiyetini bilemezler. Onların eserlerini okuyanlar, bu devletlerin birbirleriyle çekişmelerinin ve birinin arkasından başka bir devletin kuruluşunun sebebini araştırmağa ve yerlerine geçenlerin hareket ve kılıklarının kendilerinden önce hükümet sürenlerinkine hangi hususlarda uygun, hangi hususlarda uygun olmadığını ve sebeplerini incelemeye muhtaçtırlar.”³⁴⁵

³⁴⁵ İbn Haldûn, Mukaddime, (çev. Z. Kadir Ugan), MEB Yay., s. 5- 9.

SONUÇ

İslam tarihçiliği ilk olarak siyer ve megazî kitapları ardından da hukukî ve fikhî içtihatları araştıran eserler olarak ortaya çıkmıştır. İslâm tarihçiliğinin gelişmesi ise zaman içinde dini, ekonomik, sosyal, siyasî ve kültürel bir etki altında olmuştur. İlim aşkı, merak, zenginlik isteği, mezhep sevdası, şöhret tutkusu ve Allah'ın rızasını kazanmak gibi birçok unsur etkili olmuştur.

Her tarihçinin tarihçi olma hikâyesi birbirinden farklıdır. Ancak tarihçilerimiz genellikle yakın çevrelerinden etkilenecek tarihçi olma yoluna girmişlerdir. Örneğin Zührî dayısından, İbn İshâk babası ve amcalarından, İbnü'l-Kelbî babasından, Halife b. Hayyât babasından, İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec amcasından, İbnü'l-Adîm babasından, İbn Kesîr ağabeyinden, İbn Haldûn babasından ilk derslerini almışlardır. Bu bize aileden gelme bir âlimliğin söz konusu olduğunu göstermektedir. Yani tarihçilik serüvenlerinin başlamasında ilk adımlarında aileleri etkili olmuştur. Tarihçilerimiz çoğunlukla ders aldığı hocalarından yararlanmışlardır. Ama hocaları dışında başka kaynakları da kullanmışlardır. Çünkü bir âlim olarak benimsedikleri görüş, yaşam tarzı sonucu kendilerine yakın olan kişilerden yararlanmaları muhtemeldir. Onları örnek aldıkları gibi kendileri de ardından gelenlere örnek teşkil ettikleri unutulmamalıdır.

Ailelerinin ve kendilerinin tarihçi olmaları ve ilimle uğraşmaları, yaptıkları iş onların insan kalitesi, bilgi düzeyi, güvenilirliği hakkında bilgiler verir ve bunlara sahip olması ne kadar güvenilir olduğunu gösterir. Bu yüzden tarihçiliği için bir kriter ve imkân haline gelir. Çünkü yaptıkları meslekler onların tarihçi olmalarındaki yollarını açmaktadır. Sahip oldukları yetkiler, sahip oldukları konumlarında iletişim halinde oldukları kişiler hepsi birer yol açmıştır. Bu yorumları yukarıda yer verdiğimiz üzere tarihçilerimizin yaşamlarından yola çıkarak yapmaktayız. Tarihçilerimizden bazıları kadılık yapmaktadır. Kadı olarak görev yapmaları onların devlet adına adaleti ve güvenliği sağlamalarına olanak sağlamıştır. Saraya ve halka ait bilgileri birinci el kaynaktan öğrenmesi tarihçiliği için paha biçilemez bir fırsattır. Çünkü her iki zümreye hâkim konumunda yer alır ve bu da malzeme toplaması açısından oldukça kıymetlidir.

Tarihçilerin hangi mezhebe mensup olması onun hangi şehirde yaşamasını hangi devlet adamlarıyla münasebetlerinin gelişmesini etkilemiştir. Böylece siyasî ve mezhebî çekişmelerin altında yatan tarihi olaylar her mezhebin kendi fikir ve içtihatlarını aşılamaaya çalışması müelliflerin işini daha da zorlaştırmış, tarihi hadiseleri detaylı araştırmaya ve incelemeye sevk etmiştir. Bunlar sonucunda da bir tarihçi olarak nasıl bir eser ortaya koyduğu önemlidir. Örnek verecek olursak; Halife b. Hayyât ve İbn Sa'd Halife Me'mûn döneminde âlimlerin maruz kaldığı Halku'l-Kur'an düşüncesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu sebeple mu'tezile'ye karşı olduklarını söyleyebiliriz.

Taberî ise Bağdat'ta Şâfiî imamları Hasan b. Muhammed es-Sabâh ve Ebû Saîd el-İstahrî ile Şâfiî mezhebi üzerine fetva vermiştir. Fakat daha sonra kendi mezhebi olan Cerîriye mezhebini kurmuştur. İbn Miskeveyh, Büveyhoğullarının hizmetinde iken Muizzüddeve tarafından alınan kararla Bağdat çarşısı, dükkânlarının kapatılması, herkesin siyahlar içinde dolaşarak Hz. Hüseyin için yas tutması Gadîr-i Hum'u bayram günü olarak kutlanmasını istemiştir. Sünnîler mecbur kalmalarından dolayı isteklere uymuşlardır. Sarayda bulunan İbn Miskeveyh belki de Sünnî olmasına rağmen Şiîliği kabul etmiştir.

İbn Bîbî'nin ise annesi Bîbî Müneccime Şâfiîlerin reisi Kemaleddin Simnânî'nin kızı olması sebebiyle onunda Şâfiî olabileceğini göz önünde bulundurulmalıdır. İbn Kesîr'in Şâfiîlere ait bir medresede müderrislik ve İbn Haldûn'un Malikî Baş kadılığı yapması muhtemel ki bu görevleri belli bir maaş karşılığı yapmaktadırlar. İki tarihçimizin de Şâfiî olmalarında bu görevleri etkili olmuştur. İslâm tarihçilerinin mezhebî ithamlarına maruz kalmalarına rağmen onların herhangi bir mezhebe mensup olduğunu dile getirmek yerine ellerinde bulunan her malzemeyi değerlendiren ve nakleden müellifler olarak görmek gerekmektedir. Çünkü eserlerinde de görüldüğü üzere içlerinde İbn İshâk ve Vâkıdî'nin da yer aldığı müellifler farklı mezhebî görüşlere yer vermiştir.

Tarihçilerin siyasetle ilişkisi ise bir tarihçi kitabını hazırlar ve bunu eğer ki bir otorite bu halife, sultan, hükümdar veya herhangi bir seçkin sınıf basımını gerçekleştirmez ise hem vermiş olduğu emeği boşa gitmiş olacak hem de geçimini

sağlayamayacaktır. Sonuç olarak müelliflerimiz birilerinden destek görmediği vakit ilim hayatında ilerleme kat edememektedir. Ama tam aksi durumda varlıklı konumu iyi birisi bu durumu sağlamış olursa tarihçi hem maddi hem de manevi anlamda kazanmış olacaktır. Çünkü o çağda devletin desteği olmadan eserlerini çoğaltmaları mümkün değildir. Fakat tarihçimiz varlıklı biri ise buna tabii ki de olanak sağlamaktadır. Birkaç tarihçimizden dönemin siyasî varlıklarıyla olan ilişkilerine örnekleme yaparsak; İbn Bîbî Selçuklu sarayına duyduğu minnet ve şükran sebebiyle hanedanın aleyhinde sayılabilecek olan hiçbir olay içerisinde yer almamıştır. Bununla beraber O, eserini İlhanlı bir devlet adamına sunmasından ötürü ve bu süreçte Moğol hâkimiyetinin de devam etmesinden dolayı görüşlerini tam olarak açık bir şekilde sunamamıştır.

Aynı zamanda sadece tarihçilerin değil dönemin yöneticilerinin de onlara ihtiyaçları olmaktadır. Aslında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Çünkü tarihçiler her ne kadar kâh refah içinde yaşamak ve makam, mevki sahibi olmak kâh ilimle meşgul olabilmek amacıyla bir ele ihtiyacı için çabalasa da yöneticiler de devletin şerefini, şöhretini korumak veya tarihçilerin bilgilerinden yararlanmak onların hoş sohbetlerine nail olmak ve aslında en önemlilerinden olan halk ile devlet arasında onları bir köprü vazifesi olarak kullanmak için ihtiyaçları vardır.

İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec yaşadığı dönemdeki siyasilerle arasını iyi tutmuş olacak ki, oğlu Ebü'l-Kasım Ali'yi Halife Müstencid Billâh'ın veziri Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre'nin kızı ile evlendirmiştir. Böylece vezir ile akrabalık ilişkisi kurmuş, konumunu ve itibarını yüceltmıştır.

Ama siyasilerle ilişkiler hep böyle iyi gitmemiştir. Birbirleri ile kıyasıya bir rekabet içinde olan saray eşrafi içinde türlü entrikalar, iftiralar da olmuştur. Çalışmamıza konu olan tarihçilerimizden Beyhakî Gazneli sarayında görevli idi. Abdürreşîd'in sultan olmasının ardından Dîvanü'r-Resaîl başkanlığına getirilmiş ancak muhaliflerinin kışkırtmaları ve saray entrikalarına karışmasından dolayı tutuklanarak, bütün servetine el konulmuş ve hapsedilmiştir. Bir başka tarihçimiz İbn Haldûn ise devletin üst kademelerinde bulunmak istemesi ile gözleri üzerine çekmiş, böylece sürgüne gönderilmesine ve hapsedilmesine sebebiyet vermiştir.

İslâm tarihçiliği başlangıcından günümüze kadar gelişerek devam ede gelmiştir. Her âlim kendinden önceki birikimlerini kendinden sonraki nesle aktararak ilerlemesini, gelişmesini ve hatta yeni metotlar ile değişmesini sağlamıştır. Tarihi malzemeleri silsile halinde birbirlerine aktarmışlar ve her dönemde yenilerini ekleyerek dinî, siyasî, iktisadî ve toplumsal vs. alanlar ile ilişkilendirilmiş müstakil eserler telif edilmeye çalışılmıştır. Bu tür çalışmalar her dönemde yapılmış ve yapılmaya da devam edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

A. Temel Kaynaklar

BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu 'l-Büldân*, (çev. Mustafa Fayda), Siyer Yay., Birinci Baskı, Ocak 2013.

DİNEVERÎ, Ebû Hanîfe, *el-Ahbâru 't-Tivâl*, (çev. Zekeriya Akman, Hüseyin SiyabendAytemür), Ankara Okulu Yay., Ankara 2017.

HALİFE B. HAYYÂT, *Halife b. Hayyât Tarihi*, (çev. Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Yay., Ankara 2001.

İbn Bîbî, *el-Evamirü 'l-Ala 'iyefi 'l-Umuri 'l-Ala 'iye (Selçuknâme)*, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay. Milli Kütüphane Basımevi,

İBN HALDÛN, *Mukaddime*, I, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., Birinci Baskı, Mayıs 1982.

İBN HİŞAM, *Siret-i İbn-i Hişam*, (çev. Hasan Ege), Kahraman Yay., İstanbul 2006.

İBN İSHÂK, *Siyer Muhammed İbn İshâk*, Haz.; Muhammed Hamidullah, (çev. Sezai Özel), Akabe Yay., Birinci Baskı, Ekim 1988.

İBN SA'D, *Kitabü 't-Tabakati 'l -Kebir Tabakat-*, hazırlayan; Ömer Kaymaz, Hüseyin Yıldırım, (çev. Adnan Demircan), Siyer Yay., Birinci Baskı, 2016.

İBNÜ'L-ADÎM, *Buğyetü 't-taleb fi Tarihi Haleb (seçmeler) Biyografilerle Selçuklu Tarihi*, (çev. Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 1982.

İBNÜ'L-ESİR, *el- Kâmil fit- Tarih*, (ed. Mertol Tulun), Hikmet Yay., İstanbul 2008.

İBNÜ'L-KELBÎ, *Kitabü 'l-Ensâm Putlar Kitabı*, (çev. Beyza Bilgin), Ankara Okulu Yay., Ankara Mayıs 2017.

MES'ÛDÎ, *Kitâbü 't-Tenbihve 'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*, (çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yay., Birinci Baskı, Mart 2018.

MES'ÛDÎ, *Murûc ez-Zeheb*, (çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yay., Üçüncü Baskı, İstanbul 2014.

MİSKEVEYH, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü 'l-Ümem*, (çev. KıvameddinBurslan), TTK Yay., Ankara 2016.

NEDÎM, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, (çev. Ramazan Şeşen), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., Birinci Baskı, İstanbul 2019.

RAVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahat üs-Sudûr ve Ayet üs-Sürûr I*, (çev. Ahmed Ateş), TTK, Ankara 1957.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Taberî Tefsiri I*, (çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya), Hisar Yay., İstanbul 1996.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu't-Taberî I*, (çev. Cemalettin Saylık), Ankara Okulu Yay., Ankara Ekim 2018.

VÂKIDÎ, *Kitâbü'l-Meğâzî I*, haz.; Marsden Jones, (çev. Musa K. Yılmaz), İlk Harf Yay., İstanbul Ocak 2014.

ZÜHRÎ, İbn Şihâb, *el-Meğâzî*, (çev. Mehmet Nur Akdoğan), Ankara Okulu Yay., Ankara 2016.

B. Araştırma Kaynaklar

AĞARI, Murat, “Yak'ubi”, *DİA*, XLIII, İstanbul 2013.

AKTÜZOĞLU, İlyas, “İbn-i Miskeveyh ve Tarih Anlayışı”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni., 2003).

ALTIKULAÇ, Tayyar, “Zehebî”, *DİA*, XLIV, İstanbul 2013.

ALTINTAŞ, Ramazan, “İbn Miskeveyh'in Adalet Anlayışı”, ss. 1-17.

ARSLAN, Ahmet, “İbn Haldûn ve Tarih”, ss. 9-30.

ARI, Salih, “Tarihçi ve Coğrafyacı Olarak Ya'ubi”, *İslâmi İlimler Dergisi*, Sayı 2, Yıl 3, Güz 2008, ss. 161-173.

ARI, Mehmet Salih, “Selçuklu Tarihi Kaynağı Olarak Bağdat Tarih Yazıcılığı: İbnü'l-Cevzî'nin Tarih Metodolojisi Örneği”, *Entelektüel Hayat*, IV, Konya 2011.

ATEŞ, Hacı, “Siyer ve Hadis Kaynaklarında Kitabu'l-Meğâzî”, (Doktora Tezi, Erciyes Üni., Kayseri Temmuz 2018).

AVCI, Casim, “Mesûdî”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004.

AYBAKAN, Bilal, “Şâfiî Mezhebi”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010.

AYDIN, Hasan, “İslâm Ortaçağında Nakilci ve Akılcı Tarih Anlayışları: Taberî ve İbn Haldûn Örneği”, *Tarih Yazımı*, Yaz 2019, Sayı 1 (1), ss. 20-61.

AYDIN, Hasan, “İbn Kalanîsî, Hayatı ve Eserleri “Zeylû Tarihî Dımaşk” Tercümesi (s. 142-549)”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016).

AYCAN, İrfan, “Zübeyrî”, *DİA*, XLIV, İstanbul 2013.

BAKIRCIOĞLU, Mehmet Zeki, “İbn Sa’d’ın et-Tabakatü’l-Kübrâ’sında Sahabe Bilgisi”, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üni., Temmuz 2007).

BALCI, Rumeysa, “İbnü’r-Râvendî’nin Dinî ve Mezhebî Görüşleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019).

BAŞ, Eyüp, “Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi”, *Dini Araştırmalar*, XIV, S. 39, ss. 20-49.

BAYRAKDAR, Mehmed, “İbn Miskeveyh”, *DİA*, XX, İstanbul 1999.

BEHEŞTÎ, Muhammed, “İbn Miskeveyh’in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri”, *Misbah Dergisi*, Sayı 9, Yıl 3, Sonbahar 2014, ss. 131-156.

BİLGE, Mustafa L., “Amül”, *DİA*, III, İstanbul 1991.

BOUAMRANE, Chikh, “İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış”, (çev. Nesimi Yazıcı).

BOZKURT, Nebi, “nedim”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006.

CAHEN, Claud, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı” (çev. Mehmet Dağ-İsmet Kayaoğlu), *Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S.2, Ankara 1975.

CERAN, Ömer, “İbn Miskeveyh’in Fizik, Metafizik ve Siyaset Düşüncesinde Kullandığı Benzetmeleri”, *Journal of Islamic Research*, Sayı 33 (2), Yıl 2022 Ankara, ss. 524-539.

ÇELEBİ, İlyas, “Mu’tezile”, *DİA*, XXXI, Ankara 2020.

ÇELİK, Ali, “İbn Sa’d’ın Hadisçiliği”, *Bingöl Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. XIII, Yıl VII, 2017, ss. 277-294.

DEMİR, Mustafa, “İslâm Ortaçağında İnan Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”, *Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Erzurum 2007, ss. 255-273.

DEMİRYORGAN, Zeynep, “Tefsir Kaynağı Olarak İbn Sa’d’ın Tabakatı”, (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üni., Şanlıurfa 2016).

- DURMUŞ, İsmail, “Tabakât”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010.
- EFENDİOĞLU, Mehmet, “Tabakât”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010.
- ESER, Mithat, “Eseri Günümüze Ulaşan İlk Siyer Müellifi İbn İshâk’ın Güvenirliği”, *İstem Dergisi*, S. XIII, Yıl VI, 2009, ss. 261-280.
- FAYDA, Mustafa, “Belâzürî”, *DİA*, V, İstanbul 1992.
- FAYDA, Mustafa, “Busrâ”, *DİA*, VI, İstanbul 1992.
- FAYDA, Mustafa, “Halife b. Hayyât”, *DİA*, XV, İstanbul 1997.
- FAYDA, Mustafa, “İbn İshâk”, *DİA*, XX, İstanbul 1999.
- FAYDA, Mustafa, “İbn Sa’d”, *DİA*, XX, İstanbul 1999.
- FAYDA, Mustafa, “Tarih”, *DİA*, XL, İstanbul 2011.
- FAYDA, Mustafa, “Vâkıdî”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Gadîr-i Hum”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996.
- GÖĞEBAKAN, Gökür, “Malatya”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003.
- GÖKBÖRÜ, Halil İbrahim, “Arapça Tarih Kaynaklarının Tercüme Problemlerine Bir Örnek: İbn Kalânîsî Şam Tarihine Zeyl”, *USAD*, Sayı 12, Bahar 2022, ss. 51-70.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, (Hazırlayan; Yüksel Kanar), Endülüs Yay., Birinci Baskı, İstanbul Ekim 1991.
- HAMİDULLAH, Muhammed, “Dineverî”, *DİA*, IX, İstanbul 1994.
- HATALMIŞ, Ali, “Mes’ûdî ve Tarihçiliği”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni., 1998).
- İNALCIK, Halil, *Şair ve Patron*, Doğu Batı Yay., Birinci Baskı, Nisan 2003.
- KAYA, Eyyüp Said, “Mâlikî Mezhebi”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003.
- KEMALOĞLU, Muhammet, “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Eylül 2013, ss. 1-32.
- KELEŞOĞLU, Zeynep, “Taberî’nin Şiilikle İtham Edilme İddiaları ve Bu İddiaların Değerlendirilmesi”, *TurkishJournal of ShiiteStudies*, III, Sayı 1, Haziran 2021, ss. 93-119.
- KOCA, Ferhat, “Hanbelî Mezhebi”, *DİA*, XV, İstanbul 1997.

KOLKIRAN, Gönül, “Tarih ve Hadis Disiplini Açısından Güvenirlik Sorunu; İbn İshâk ve Vâkıdî Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni., 2004).

KONUKÇU, Enver, “Beyhak”, *DİA*, VI, İstanbul 1992.

KÖPRÜLÜ, Fuat, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belleten Dergisi*, VII, S.27, Ankara 1943.

KURTULUŞ, Rıza, “Kâşân”, *DİA*, XXV, Ankara 2022.

KUŞÇU, Ayşe Dudu, (ed.), *Selçuklu Tarihçiliğine Başlarken*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yay., Konya 2017.

KUZGUN, Şaban, “Hanîf”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997.

MACİT, Muhittin, “Tercüme Hareketleri”, *DİA*, XL, İstanbul 2011.

MENDEŞ, Nurdan, “Tefsir Açısından İbn Hişâm’ın es-Siretü’n-Nebeviyye Adlı Eseri”, (Doktora Tezi, Sakarya Üni., Haziran 2018).

MERÇİL, Erdoğan, “Büveyhîler”, *DİA*, VI, İstanbul 1992.

OKUYAN, Sibel, “Çeviri Tarihinin Bugünün Çeviri Bakış açısıyla İncelenmesi”, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üni., Mayıs 2012).

ÖZ, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2008.

ÖZ, Mustafa, “Şîa”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbn Bîbî”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbnü’l-Esîr”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbn Kesîr”, *DİA*, XX, İstanbul 1999.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbnü’l-Kalânîsî”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000.

ÖZDOĞAN, Kevser, “Ya’kubî ve Şiişîği Üzerine”, *Bilimname*, XXXIX, Mart 2019, ss. 355-389.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Rey”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008.

ÖZKAN, Halit, “İbn Şihâb ez-Zühri”, *DİA*, XLIV, İstanbul 2013.

PİRİŞ, Şaban, “Vâkıdî’nin Kitabu’l-Meğâzî’si I Çeviri ve Değerlendirme”, (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni., Kayseri Mart 2016).

SABUNCU, Ömer, “Halife b. Hayyât’ın Tarih Yazıcılığı Metodu”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, XXII, S. II, ss. 1321-1345.

SAİNKAPLAN, İbrahim, Yavuz Köktaş, “Zehebî’nin Ricâl Bilgisinin Kaynakları”, *Pamukkale Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 1, 2022, ss. 94-118.

SEVİM, Ali, “İbnü’l-Adîm”, *DİA*, XX, İstanbul 1999.

SEVİM, Ali, “İbnü’l-Kalânîsî’nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler”, *T.T.K. Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 33, 2008, XXIX, ss. 1-42.

SEVİM, Ali, “Sıbt İbnü’l-Cevzî”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009.

SİNANOĞLU, Mustafa, “İslâm”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001.

SOYKAN, Füsün Baykal, “Tunus”, *DİA*, XLI, İstanbul 2012.

SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, “Klasik Dönem İslâm Tarihçilerinin Tarih Anlayışı”, *İslâmi İlimler Dergisi*, S. 2, Yıl 3, Güz 2008, ss. 7-32.

ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yay., İstanbul 1998.

ŞEŞEN, Ramazan, “Eyyûbîler”, *DİA*, XII, İstanbul 1995.

ŞULUL, Kasım, “İslâm Düşüncesinde Tarih Felsefesi”, *Dîvân*, S. 2001, ss. 91-127.

TOMAR, Cengiz, “Şam”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010.

TUNCEL, Metin, Abdülkerim Özaydın, “Cizre”, *DİA*, VII, İstanbul 1993.

TÜLÜCÜ, Süleyman, “Kelbî Hişam b. Muhammed”, *DİA*, XXV, Ankara 2002.

ULUDAĞ, Süleyman, “İbn Haldûn”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999.

UYAR, Gülgün, “Abbasi Coğrafyasında Bir Neseb Âlimi; Zübeyrî (236/851) Ve Kitabü Nesebi Kureys’ine Göre Neseb Bilimi Usul, Muhteva ve İfade Şekilleri”, *İstem*, S. XII, Yıl VI, 2008, ss. 127-152.

ÜNALAN, Abdullah, “İbn İshâk ve Hadis Rivayetindeki Yeri”, *Şarkiyat İlim Araştırmalar Dergisi*, S. II, Kasım 2009, ss. 97-113.

ÜZÜM, İlyas, “Mezhep”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004.

YAKUT EL-HAMEVÎ, *Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Galîb et-Taberî*, (çev. Fethi Ahmet Polat), *SÜİFD*, Sayı 30, ss. 261-291.

YANAR, Nagihan, “Halife b. Hayyât ve Hadis İlmindeki Yeri”, *Çukurova Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), ss. 239-259.

YARBA, Rıdvan, “Cerh ve Ta’dil Âlimlerine Göre Vâkıdî”, *Çukurova Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. II, 2014, ss. 143-168.

YAŞAR, Muhammed Yuşa, “Taberî’nin Temel İtikâdî Görüşleri”, (İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.

YAVUZ, Yusuf Şevki, Casim Avcı, “İbnü’l-CevzîEbü’l-Ferec”, *DİA*, XX, İstanbul 1999.

YAZICI, Tahsin, “Dinever”, *DİA*, IX, İstanbul 1994.

YAZICI, Tahsin, “Tarih-i Beyhakî”, *DİA*, XL, İstanbul 2011.

YÂZÎCÎ, Tâlîb, “Halep”, *DİA*, XV, İstanbul 1997.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”, *DİA*, I, İstanbul 1988.

YILMAZ, Yasin, “Bir Siyer Müellifi Olan İbn İshâk’taki Bazı Hadiseler Örneğinde Siyer-Tefsir İlişkisi”, ss. 100-127.

YİĞİT, İsmail, “Tunus”, *DİA*, XLI, İstanbul 2012.

ZEKKÂR, Süheyl, “İbn İshâk’ın Hayatı”, (çev. Mustafa Sabri Küçükaşçı), *Öneri*, I, s. IV, Ocak 1996, ss.181-187.